

BROJ 6
GODINA XVIII

NOVEMBAR — DECEMBAR
IZLAZI DVOMESEČNO

VOJNO DELO

OPŠTEVOJNI TEORIJSKI ČASOPIS

IZDAJE VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD
BEOGRAD, Zahumska 26 — Telefon redakcije 44-981 lokali 17, 26 i 46

S A D R Ž A J

DVADESETPETOGODIŠNJICA JNA

General armije Ivan GOŠNJAK	<i>Pouke, tekovine i trajna nadahnuća</i> — —	5
General-major Nikola PEJINOVIĆ	<i>Strategijska upotreba naših oružanih snaga u NOR</i> — — — — — — — —	15
General-pukovnik Viktor BUBANJ	<i>Prilaz pitanju vojne discipline u narodnoj armiji</i> — — — — — — — — —	44
Admiral Mate JERKOVIĆ	<i>Tendencije razvoja savremenih ratnih morarica</i> — — — — — — — — —	52
General-potpukovnik Ivan MIŠKOVIĆ	<i>Problemi zaštite savremenih armija od dejstva vojnoobaveštajnih službi</i> — —	70
General-pukovnik dr Gojko NIKOLIŠ	<i>Dve tendencije u razvitku ratne medicine</i>	83
General-pukovnik u penz. Rudolf PRIMORAC	<i>Osvrt na obostrana dejstva na sektoru 3. divizije u bici na Sutjesci</i> — — — —	90
General-major Ljubiša ČURGUS	<i>Stvaranje i dejstva avijacije u NOR</i> — —	116

POGLEDI I MISLJENJA

General-potpukovnik Velimir KNEŽEVIĆ	<i>O organizaciji i metodi rada komande združenih jedinica u savremenim uslovima</i>	131
General-major Dušan HRSTIĆ	<i>Kako organizovati grupna zanimanja</i> —	141

POUKE, TEKOVINE I TRAJNA NADAHNUĆA

Pre četvrt veka, u revolucionarnoj oslobodilačkoj borbi radničke klase i naroda Jugoslavije, udareni su temelji Jugoslovenske narodne armije, koja od tih ustaničkih dana 1941. do danas prolazi kroz neprekidan proces svog jačanja i usavršavanja. Izrasla u revoluciji, stvorena naporom i borbom svih naših naroda, Jugoslovenska narodna armija je bila i ostala revolucionarna i narodna oružana snaga, izvršavajući dosledno, predano i odgovorno svoje zadatke u svim fazama naše revolucionarne borbe u proteklih 25 godina.

Danas, na jubilarnu godišnjicu naše armije, značajno je osvrnuti se na uslove u kojima je ona stvorena, na puteve njene izgradnje u oslobodilačkom ratu, ne samo zato da bi se sagledale izvanredne teškoće koje su pri tome morale biti savladane — i koje su savladane — već da bi se imao i celovitiji pogled na njenu današnju funkciju u našoj socijalističkoj zajednici.

Koliko je KPJ, sa drugom Titom na čelu, bila duboko srasla sa širokim narodnim masama i radničkom klasom Jugoslavije, veoma reljefno su pokazali događaji od pre 25 godina, kada se stara antinarodna monarhistička državna tvorevina jugoslovenske buržoazije raspala pred najezdom fašističkih hordi. Kada je izgledalo da je sve propalo, revolucionarno rukovodstvo sa drugom Titom na čelu ocenjivalo je da tek nastaju prave mogućnosti za organizovanje opštenarodnog otpora. I ne samo to. CK KPJ je stao na stanovište da će uskoro sve više i brže sazrevati i unutrašnji i spoljni uslovi, povoljni za dizanje ustanka

Redakcija časopisa »Vojno delo« zatražila je od generala armije Ivana Gošnjaka odobrenje da u ovom broju objavi predgovor inostranim izdanjima knjige druga Tita »Izabrana vojna dela« (Vojnoizdavački zavod JNA — 1966). Autor se odazvao molbi redakcije i za ovu priliku pripremio napis koji objavljujemo.

i otpočinjanje svenarodnog oslobodilačkog rata. Otuda je prozila patriotska i internacionalna obaveza jugoslovenskih komunista i svih drugih progresivnih snaga zemlje da izvrše sve strane pripreme za takav rat.

KPJ je bila u stanju da se u najsudbonosnijim danima istorije svojih naroda tako orijentiše jer je pod Titovim rukovodstvom još u predratnim godinama revolucionarne političke borbe izgradila odgovarajuću revolucionarnu strategiju i taktiku, usmerene na razrešavanje ključnih društvenih, ekonomskih, nacionalnih i političkih problema naših naroda i narodnosti. Politička platforma KPJ i sadržina njenih političkih akcija, kojima je mobilisala najšire radne mase, učinile su je stvarnom narodnom partijom. Njena politička linija je najadekvatnije izražavala društvene interese širokih slojeva radnih ljudi svih naših naroda i otvarala perspektive njihovoj borbi za bolji život.

Dosledni ovom revolucionarnom, patriotskom i internacionalističkom uverenju, jugoslovenski komunisti se nisu mogli oglušiti o svoje istorijske odgovornosti ni aprila 1941, kada je bivša jugoslovenska vojska kapitulirala pred fašističkim zavojevcima. Oni su, boreći se za narodna prava, i do tada prolivali svoju krv po kraljevskim robijašnicama, po ulicama svojih voljenih gradova i mesta, u sukobu naroda i policije, a i na frontovima Gvadalahare, Ebra, Madrida, gde se polagao ispit internacionalističke solidarnosti u borbi protiv fašizma. Pogotovo su bili spremni da to učine kada su nastupili najsudbonosniji dani u istoriji njihovih naroda.

Procena situacije koju je 1941. godine dao Josip Broz Tito kao generalni sekretar KPJ pokazuje da je partija kojoj je on stajao na čelu bila u stanju da oceni revolucionarni momenat i da nađe puteve kojima će se razvezati oslobodilačke i revolucionarne snage narodnih masa. Značaj te procene se time, međutim, ne iscrpljuje. Ona pokazuje da je naš revolucionarni radnički pokret bio sastavni deo onih opštih progresivnih kretanja u svetu kao celini, otpočetih razvojem i borbom međunarodnog radničkog pokreta, koja su u toku rata našla svojevrstan izraz i u jedinstvu svih antifašističkih snaga u borbi protiv fašizma. U njoj je dat briljantan primer realne ocene objektivnih i subjektivnih, opštih i posebnih uslova razgaranja oslobodilačkog i revolucionarnog rata na jugoslovenskom tlu i u njima sadržanih opštih objektivnih zakonitosti oslobodilačke borbe na datom stepenu razvoja. Pada u oči i objektivan, kritički odnos prema vlastitim akcijama sa ciljem da se izvuku iskustva i odmah primene u daljoj borbi. Uvek okrenut neposrednom životu i najtešnje povezan sa masama radnih ljudi, proveravajući svoje stavove u praksi i učeći se na njoj, naš revolucionarni i progresivni pokret, a pre svega njegovo idejno i političko vodeće jezgro i snaga — KPJ — bio je u stanju da usvaja korekciju prakse i stvaralački iznalazi oblike borbe koji

su u datim uslovima najpotpunije odgovarali bitnim interesima radnog naroda Jugoslavije.

Životni put druga Tita simbolično odražava proces razvoja i jačanja onih progresivnih i revolucionarnih snaga našeg društva koje su sa njim na čelu povele narod u revoluciju i otvorile novu eru naše istorije — eru revolucije i izgradnje socijalističkog društva. Sin siromašnog seljaka, bravarski radnik, borac za pobedu Oktobra, organizator revolucionarnog sindikalnog pokreta u svojoj zemlji, jedan od rukovodilaca ilegalne KPJ, Tito je u štrajkovima, u oružanoj borbi na frontovima prve socijalističke revolucije, u revolucionarnoj borbi protiv monarhofašističke diktature u svojoj zemlji, u svim potrebama i krizama koje je preživljavao predratni jugoslovenski komunistički i radnički pokret, u zatvorima i teškim uslovima ilegalne borbe, izrastao u prvu ličnost našeg revolucionarnog pokreta, ideologa, organizatora i rukovodioca KPJ, koja je pod njegovim rukovodstvom učvrstila i zbila svoje redove i izgradila platformu masovne političke borbe i stvarno postala, posle aprilskog sloma 1941. godine, iako progonjena i malobrojna, najuticajnija politička snaga zemlje.

Izdaja vladajućih vrhova i politika okupatora su do maksimuma zaoštrile sve one unutrašnje probleme koji su i do rata teško pritiskali radne ljude Jugoslavije. Borba protiv okupatora u toj situaciji ocrtavala se kao vitalna potreba naroda i narodnosti Jugoslavije; sazrevanje i razrastanje oslobodilačkog i revolucionarnog raspoloženja i spremnosti narodnih masa bilo je neizbežno. KPJ je to odmah sagledala i, ocenjujući da će razvoj rata neminovno dovesti do jačanja antifašističkih snaga u svetu kao celini, imala je snage i smelosti da se orijentiše na oružanu borbu i rat protiv okupatora. Odluka u tom pogledu je u CK KPJ bila donesena još u aprilu 1941. Od tada se počelo i sa pripremama za dizanje ustanka. Zahvaljujući tome, revolucionarne snage su već u junu bile spremne i sposobne da u uslovima koji su nastali napadom Hitlerovih hordi na SSSR dignu ustanak usred fašističke evropske tvrđave. Činjenica da je Sovjetska armija preuzela na svoja pleća osnovni teret rata i angažovala glavne oružane snage fašizma, bila je i neposredan podstrek za početak opšteg ustanka naroda porobljene Jugoslavije. Taj momenat se nije smeo propustiti kako zbog interesa vlastitog naroda tako i sa stanovišta internacionalističke solidarnosti sa prvom zemljom socijalizma. Istorija je potvrdila ispravnost takvog stava.

Dići ustanak nije značilo poći u rat bez rizika; fašizam se nalazio na vrhuncu svoje moći, a i uslovi za dizanje ustanka u Jugoslaviji bili su veoma teški. Zemlju su razdirale posledice dugogodišnje politike vladajućih klasa koje su na šovinističkim i religioznim osnovama sejale mržnju između naroda. Zemlja je stenjala u bedi i nemaštini. Izdaja vladajućih vrhova ostavila je narod goloruk, na milost i nemilost fašističkih zveri.

Hitlerov i Musolinijev fašizam su nastojali da takvo stanje što bolje iskoriste. Oni su pocepali zemlju, smišljeno nastojali da prodube međunacionalne antagonizme kako bi izazivanjem bratoubilačkog rata i pojačanim terorom otvorili proces i fizičkog istrebljenja jugoslovenskih naroda. Kapitulantски vladajući krugovi, koji su izdali zemlju, stavljajući se jednim delom i otvoreno u službu okupatora, svesrdno su pomagali ostvarivanje tog paklenog plana. Utoliko više bilo je potrebno izgraditi političku platformu, prihvatljivu za sve narode Jugoslavije, i strategiju i taktiku oružane borbe kojom će se prevladati privremene prednosti okupatora, iskoristiti sve objektivno date pogodnosti za oružanu borbu i u procesu njenog razvoja izvojevati nadmoć i konačno pobediti.

Politička platforma na kojoj je Tito, na čelu CK KPJ, okupio sve progresivne snage i sve narode Jugoslavije u rat protiv fašizma bila je *platforma narodnooslobodilačke borbe protiv okupatora*. Ona je bila bliska svim patriotskim snagama zemlje, bez obzira na njihovu versku i nacionalnu pripadnost i ideološko i političko uverenje. Komunisti su bili vodeća snaga borbe, ali su to postali svojim u borbi potvrđenim patriotizmom i hrabrošću, svojom odanošću narodu i dokazavši u praksi da rat koji pokreću i vode za nacionalnu slobodu i bolji život svog naroda ima perspektive i da rešava njegove bitne probleme. Josip Broz Tito je 10. avgusta 1941. godine definišući zadatke partizanskih odreda naglasio da oni »... nisu borbene formacije bilo koje političke partije — u konkretnom slučaju ni Komunističke partije, bez obzira što se komunisti bore u prvim redovima — već su to borbeni redovi naroda Jugoslavije, u kojima treba da se bore svi rodoljubi, sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko uvjerenje«. I da: »Politička linija partizanskih odreda mora biti: narodnooslobodilački antifašistički front svih naroda Jugoslavije, bez razlike na politička i vjerska ubjeđenja«.

Na toj osnovi stvoreni su uslovi i za zajedničko i ravnopravno učešće svih naroda Jugoslavije u ratu protiv fašizma. To je bilo od posebnog značaja jer je nerešeno nacionalno pitanje bilo jedna od rak-rana stare Jugoslavije, koju je okupator nastojao obilato da iskoristi. Stoga je Josip Broz Tito, razrađujući političku platformu NOB, posebno ukazivao na bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije i izgradio osnove za rešenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji još u toku rata protiv okupatora:

»Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice... kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tom i jeste suština narodnooslobodilačke borbe«.

Narodnooslobodilački rat protiv okupatora u Jugoslaviji neizbežno je morao imati i karakter revolucionarne borbe za

bolji život naroda. Nenarodne vladajuće klike izdale su zemlju zbog svog uskog, eksploatatorskog interesa. Otuda je uništenje njihovih političkih i društvenih pozicija u zemlji bilo bitna pretpostavka borbe za stvarnu i trajnu nacionalnu slobodu. U formi oslobodilačke borbe protiv okupatora — kao osnovnog zadatka, u isto vreme su se morala rešavati i osnovna pitanja socijalističke revolucije.

Vlastodršci stare Jugoslavije su u oružanoj sili okupatora videli garanciju za očuvanje svojih starih pozicija. Zato su se delom, kao i sav stari aparat državne vlasti, stavili u službu okupatora. Otuda je uništavanje okupatorskog aparata i njegove oružane sile faktički predstavljalo i uništavanje osnovne snage na koju su se oslanjali bivši nenarodni režimi, a izgradnja nove narodne oružane sile i nove narodne vlasti, na mesto srušenog okupatorskog aparata, dobila je karakter revolucionarnog akta u procesu izgradnje nove državnosti. Nova revolucionarna narodna politička vlast, koja je jačala svakom pobedom nad okupatorom i njegovim slugama, postajala je neprelazna brana eventualnim pokušajima bivših vlastodržaca koji su pobjegli iz zemlje da pomoću nekih drugih, stranih snaga povrate stari društveni poredak. Borba za nacionalno oslobođenje pokazala se neodvojivom od borbe za socijalno oslobođenje. Tu nepobitnu istinu maršal Tito je izrazio sledećim rečima:

»Pozvati narod samo u borbu protiv okupatora, a ne dati mu istovremeno da razumije da će se tom borbom ujedno postići nešto novo, mnogo bolje, da se neće više vratiti staro — tako ne bi bilo moguće okrenuti sve narode u tu borbu, niti tako široke mase naroda zainteresovati za nju, niti bi se u njoj moglo izdržati do kraja, tj. pobijediti«.

CK KPJ na čelu sa Josipom Brozom Titom je, ocenjujući uslove u okupiranoj Jugoslaviji, bio došao do zaključka da je partizanski oblik ratovanja najpogodnija forma borbe u datim uslovima i najprikladniji oblik dizanja naroda na ustanak. Borbe koje su partizani pokrenuli u svim krajevima zemlje onemogućile su neprijatelju da koncentriše svoje inače neuporedivo veće vojne efektivne, jer je morao da čuva i obezbeđuje ključne strategijske tačke i pravce.

Partizanski odredi su bili početna forma vojne organizacije ustanka. Njihov zadatak je bio da pokrenu mase, nanesu udare okupatoru i stvore osnove za dalje organizaciono izrastanje oružane sile ustanka u armiju. Orijentacija na postepenu izgradnju armije u saglasnosti sa stepenom narastanja NOB i učešća masa u njoj bila je jedan od osnovnih elemenata Titove ratne strategije. Već avgusta 1941. on je pisao da će se, prema potrebi, »u slučaju povoljnih strategijskih i drugih okolnosti, radi izvođenja krupnih operacija« stvarati »od više partizanskih odreda krupne vojne jedinice«. A početkom januara 1942. on u jednom pismu podvlači: »... mi namjeravamo stvoriti više

proleterskih brigada u raznim pokrajinama, koje će biti sposobne da izvrše ne samo one zadatke koji se danas stavljaju pred nas nego i one u drugoj etapi borbe«. Krajem novembra iste godine Josip Broz, sumirajući dotadanje rezultate borbe, ukazuje na dalji razvoj: »naše brigade, koje su izrasle iz malih partizanskih odreda, koje su narasle u divizije, sutra će prerasti u korpusne i armije, jer su one jezgro iz kojeg naš narod kuje svoju armiju, da mu stvori pravu slobodu i srećniju budućnost«.

Posmatran u celini, proces organizacione izgradnje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije pokazuje nekoliko bitnih karakteristika.

Organizacija narodnooslobodilačke vojske nikada nije bila statična. Počelo se sa partizanskim odredima koji su se borili oko svojih gradova i sela. Stvaranjem brigada (krajem 1941. godine) dobile su se jedinice koje više nisu bile vezane za svoj uži kraj, već su vodile borbu na bilo kom delu teritorije, svuda gde su po zadatku bile upućene. Sa formiranjem divizija i korpusa (1942), a pogotovu armija (1944), težište izgradnje armije prelazi na njih, ali se ne zanemaruju ni prvobitni, organizacioni oblici. Partizanski odredi koji su do kraja rata bili integralni deo vojne organizacije i nezamenljiva forma mobilizacije masa, dizanja narodnih ustanaka i neposredni oslonac narodne vlasti na terenu. Titova nastojanja su, s jedne strane, bila usmerena na to da u svakoj etapi razvije one oblike koji bi najadekvatnije odgovarali datom odnosu snaga i stepenu razvoja ustanka, a sa druge, da to budu oblici koji će, u isto vreme, biti faktor daljeg rasplamsavanja narodne borbe i instrument prerastanja narodnog ustanka u opštenarodni rat. U tome je došla do izražaja vanredna politička i vojna sposobnost Vrhovnog komandanta da pravovremeno uoči prelomne momente i da novim političkim i vojnim rešenjima da nove podstreke razvoju borbe. To vrlo reljefno izražavaju i sledeće njegove reči, kojima je obrazlagao formiranje krupnih združenih formacija NOVJ:

»Stvaranje divizija i korpusa, stvaranje naše narodne vojske došlo je baš u vrijeme kad su za to sazreli svi uslovi, kad se za to pokazala neophodna potreba, kad su već bile stvorene mnogobrojne brigade i bataljoni, kad su te brigade i bataljoni bili naoružani skoro svim vrstama oružja (osim avijacije), kad je postalo nemoguće rukovoditi na dosadašnji način svim brigadama, bataljonima i odredima, i konačno, kad je oslobođen veliki dio naše teritorije, pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera« (novembar 1942).

Svojim poredama nad neprijateljem armije su krčile prostor novoj državnosti koja se rađala u vatri oslobodilačkog rata. Uništavajući okupatora i njegovu vlast, oslobodilačka vojska je nosila slobodu, rušila osnove starog društvenog i političkog poretka, bila odlučujuća poluga revolucije i prvi organ nove narodne države. Brojni porast i organizacioni razvoj armije

vanredno su živo reflektovali stepen masovnosti borbe i složenost problema koje je trebalo rešavati i na drugim područjima. Ukoliko se narod više uključivao u oružanu borbu, utoliko su se više stvarale sve veće slobodne teritorije koje je trebalo braniti i obezbediti da se na njima organizuju osnove novog društveno-političkog poretka. To je bilo jedno od centralnih pitanja strategije narodnooslobodilačkog rata. Ono se rešavalo sa prvim pobedama jugoslovenskih partizana 1941, na prvim oslobođenim teritorijama.

Slobodna teritorija je, po pravilu, branjena aktivnom odbranom, neprekidnim ofanzivnim dejstvima, primoravanjem neprijatelja da se grupiše i povuče u gradove, da se on brani, a ne mi, izbegavanjem držanja krutih frontova i primene odsudne odbrane. Praktički je to značilo — ne braniti slobodnu teritoriju pasivno, već aktivno i nastojati da se inicijativa, po svaku cenu, zadrži u našim rukama. Primorati neprijatelja da se on brani od naših neprekidnih napada bio je jedini mogući način da se odbrani slobodna teritorija. Samo prilikom velikih neprijateljevih ofanziva naše su jedinice napuštale teritoriju, ali su zato uvek oslobađale drugu, najčešće još veću, i docnije se ponovo vraćale na privremeno izgubljenu teritoriju. Takav način borbe omogućio je našim snagama da neprekidno drže inicijativu u svojim rukama, a okupator je do inicijative mogao doći tek povremeno, i to uglavnom samo onda kada je preduzimao krupne vojne operacije. Ovu strategijsku koncepciju narodnooslobodilačkog rata Vrhovni komandant NOVJ je novembra 1942. sažeto definisao sledećim rečima:

»Ofanzivni duh za vrijeme neprijateljske ofanzive ispoljavao se u snažnoj smjeloj partizanskoj taktici, taktici prodora u neprijateljsku pozadinu u uništavanju ne samo komunikacija nego i neprijateljskih centara snabdijevanja, njegovih baza, koje su za vrijeme neprijateljske ofanzive vojnički oslabljene ili su potpuno ispražnjene. Ne treba da se bojimo opkoljavanja, kao što se nismo bojali ni onda kad smo imali manje jedinice. Svaki naš gubitak neke teritorije mora u isto vrijeme značiti dobitak nove, još veće i važnije teritorije«.

Upravo zato je izgradnja taktike i operativne veštine nove armije neprekidno bila u centru pažnje druga Tita. U mnogim svojim naređenjima i direktivama on daje uputstva komandama i štabovima, ukazuje na propuste i greške, razvija nove operativno-taktičke ideje i zamisli i neumorno nastoji da celokupni kadar ovlada jedinstvenom vojnom doktrinom narodnooslobodilačkog rata. U uslovima rata kakav su vodili naši narodi veliki porazi, a naročito gubici u živoj sili, mogli bi imati teške političke posledice. Moralno-politički faktor u takvim uslovima imao je veoma veliki značaj; naše pobeđe su ulivale veru i onima koji su još oklevali. Trebalo je, zato, ovladati takvom voj-

nom veštinom kojom će se nadvladati protivnik, nametnuti mu borbu u vreme, na mestu i u okolnostima koji su bili povoljniji za formacije oslobodilačke vojske i u formi koja im je, s obzirom na odnos snaga u datoj etapi rata, najbolje odgovarala. To je bilo utoliko važnije što NOVJ sve do 1943. godine nije dobila nikakvu pomoć sa strane, a do 1944. nije dobila tešku ratnu tehniku. Trebalo je oteti oružje od neprijatelja i tim istim oružjem ga tući. Zato je Tito stalno, a naročito u prvim fazama borbe, naglašavao: »... brzi iznenadni udari, noćni napadi, neprijatelja opkoliti i redovno ga napadati iz pozadine. Umješnost, kuraž i sposobnost starješine cijeniti po tome kako se neprijatelj napada... iz svake akcije mora se zadobiti plijen u oružju i municiji« (iz Titovog uputstva od 2. maja 1942).

Operativna veština NOVJ nije bila ni šablonska ni statična. Zahvaljujući Titu ona je dobila karakter neprekidne stvaralačke vojne aktivnosti, uz primenu svih oblika borbenih dejstava, od partizanskih do veoma složenih operacija krupnih operativnih jedinica. Zasnovana na ofanzivnom duhu i smelim akcijama, operativna veština NOVJ je upućivala na to da se izbegavaju krute linijske borbe, koje bi davale prednost protivniku: »... moramo izbjegavati da nam neprijatelj, svojom taktikom, nametne odbranu pomoću dugačkih i rasplnutih frontova, začepljavanja rupa itd. Naprotiv, u našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi već i u defanzivi« (Iz Titovog uputstva od novembra 1942). Isto tako, sa narastanjem jedinica, NOVJ je bila sposobna da pređe i na frontalna dejstva krupnih razmera, no i tada je uvek umela vešto da ih kombinuje sa partizanskim dejstvima. Imajući u vidu strategijski odnos snaga na jugoslovenskom ratištu, Tito je uvek znao da insistira na onim aspektima vojne veštine koji su u datoj situaciji u isto vreme bili faktor menjanja datog odnosa u svoju korist, faktor dalje političke mobilizacije naroda i vojnog učvršćivanja do tada izvojevanih tekovina. Oslanjajući se na široku podršku masa koje su u NOVJ videle svoju armiju, a u njenim dejstvima borbu za svoje vlastite, narodne interese, Tito je izgradio jedinstvenu doktrinu narodnooslobodilačkog rata, koju je sam definisao sledećim rečima:

»To je bio *opštenarodni rat*, ali dobro organizovan, vođen iz jednog centra, Vrhovnog štaba, sa *kombinacijom partizanskog ratovanja s frontalnim borbama*«.

Opštenarodni karakter narodnooslobodilačkog rata izraz je i posledica činjenice da su narodi Jugoslavije u njemu videli put kojim će izvojevati osnove za rešavanje svojih bitnih društvenih interesa. Uporedo sa stvaranjem armije, sa prvim partizanskim odredima, počeli su se na oslobođenim teritorijama stvarati i prvi narodni odbori. Formirani u prvi mah, 1941. godine, kao organi opštenarodnog oslobodilačkog pokreta, oni su ubrzo prerasli u organe nove revolucionarne narodne vlasti.

Dubinu i širinu revolucionarnog procesa sadržanog u karakteru oslobodilačkog rata najbolje pokazuje činjenica da su narodni predstavnici svih naroda Jugoslavije novembra 1942. formirali centralni jugoslovenski politički organ: Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije — Avnoj. Godinu dana kasnije, kada su spoljni uslovi postali povoljniji, ono se konstituise u parlament svih naroda Jugoslavije, vrhovni organ njihovog federativnog i demokratskog uređenja i formira prvu vladu nove Jugoslavije.

U znak priznanja i duboke narodne zahvalnosti Avnoj je Josipu Brozu Titu dodelio zvanje maršala Jugoslavije. Pod rukovodstvom maršala Tita, u toku pune četiri godine neprekidnog i bespoštednog rata protiv okupatora, izrasla je nova Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, bratska zajednica ravnopravnih naroda. Tekovine izvojevane u borbi postale su osnova na kojoj radni ljudi Jugoslavije grade svoj bolji život i razvijaju odnose sve potpunije socijalističke demokratizacije, u kojima njihova odlučujuća uloga na svim područjima društvenog života dolazi sve više do izražaja. Cena te slobode i perspektive koje je ona otvorila i koje se svakodnevno materijalizuju u rezultatima dinamične izgradnje socijalističkog društva nije bila mala. Ona je u isto vreme, međutim, značila i doprinos naših naroda opštoj borbi protiv fašizma.

Boreći se predano za svoje oslobođenje i za uništenje fašizma, naši narodi su dali milion i sedam stotina hiljada ljudskih života. Malo koji narod je u borbi protiv fašizma podneo tolike žrtve. Oni su najrečitiji izraz doprinosa oslobodilačke borbe u Jugoslaviji zajedničkim naporima ujedinjenih naroda u ratu protiv fašističke koalicije.

Snage narodnooslobodilačke vojske vezivale su svojom borbom u proseku oko 500.000 fašističkih vojnika Nemačke i Italije, domaćih kvislinških jedinica, kao i jedinice fašističkih vlada Bugarske i Mađarske. U tom pogledu se ništa nije menjalo ni onda kada su fašističke sile bile primorane da vode odlučujuće bitke na drugim frontovima. Ofanzivna dejstva naših snaga nisu ni tada dopuštala okupatorima da izvlače jedinice sa našeg ratišta, već su ih, naprotiv, primoravala da dovlače nove snage.

Pred kraj rata pod vrhovnom komandom maršala Tita nalazile su se četiri armije sa 63 divizije i sa ukupno 800.000 boraca.

Govoreći o tom doprinosu, drug Tito je rekao:

»Mjerilo vrijednosti našeg ratovanja ne može biti u tome kako su naši borci bili odjeveni i kakvo je bilo naoružanje, koliko smo imali i kakvih tehničkih sredstava itd., već u tome koliko smo u ratu imali protiv sebe neprijateljskih divizija (koje su okupatorima bile jako potrebne na drugim savezničkim frontovima), koliko i kakve udarce smo bili sposobni za-

davati neprijatelju i, na kraju, — kolika je bila naša brojčana snaga«.

Borbeni prilog naroda Jugoslavije opštim ratnim naporima antihitlerovske koalicije naišao je na zasluženno priznanje svih objektivnih ljudi sveta. Tito i jugoslovenski borci postali su još za vreme rata simbol borbe za slobodu, a njihova dela su značila podsticaj svim iskrenim borcima protiv fašizma.

No, stvaranje naše armije, njen borbeni put, njeno ratno iskustvo nisu za nas samo prošlost koju iz pijeteta treba oživljavati. Oni imaju, u mnogim svojim aspektima, uvek aktuelan značaj. U našim odbrambenim pripremama i u izgradnji armije mi danas bezuslovno moramo polaziti od svih onih kvalitativnih promena do kojih je u svetu došlo u opremi, naoružanju, organizaciji i formaciji oružanih snaga — što sve bitno menja samu fizionomiju borbenih dejstava — i od svih onih kvalitativnih promena do kojih je došlo u našem društvu i u razvoju naše armije u posleratnom razdoblju. Ali polazeći sa te pozicije, mi smo dužni i svakako moramo još upornije, organizovanije i celovitije izučavati naše bogato ratno iskustvo, one njegove fundamentalne komponente čija primena će pospešiti naše današnje napore u izgradnji Armije i doprineti jačanju njene borbene sposobnosti i snage.

U toj svetlosti posmatrano, stvaralačko izučavanje i primenjivanje našeg ratnog iskustva pojavljuje se kao sastavni deo našeg napora na daljoj modernizaciji Armije.

General armije
Ivan GOŠNJAK

STRATEGIJSKA UPOTREBA NAŠIH ORUŽANIH SNAGA U NOR

Način strategijske upotrebe oružanih snaga je značajan, a možda i najznačajniji problem svake strategije, pa i naše, ali u svakom slučaju ne jedini, pa prema tome i nedovoljan da se sagleda i fizionomija strategije u celini i svi njeni suštinski problemi i zadaci. Među ostale krupne probleme i kategorije spadaju: politički i vojni ciljevi rata, njegov oblik ili vrsta, organizacija oružanih snaga, strategijsko rukovođenje, mobilizacija, snabdevanje i zbrinjavanje oružanih snaga, međusaveznički vojni odnosi itd. koji se u ovom članku ne pominju, ili se to čini samo usput i koliko je potrebno radi razumevanja teme. Radi se, dakle, o ograničenom zahvatu u široku materiju naše strategije, tj. o osnovnim problemima, rešenjima i postupcima koji su karakterisali strategijski način upotrebe naših oružanih snaga.

Članak je skica teorijske sinteze i uopštavanje problema, globalnih preseka i ocena najznačajnijih načela i rešenja iz domena strategijske upotrebe oružanih snaga, a ne hronološki opis istorijskih zbivanja. Ovakav način obrade pretpostavlja poznavanje istorije NOR-a (pre svega vojne), kao i politike KPJ.

Nužno je takođe naglasiti da pri ovakvoj obradi, veliku teškoću predstavlja određivanje kriterija šta je politika, za razliku od strategije, a šta operatika i taktika kao niže grane ratne veštine. Ni naš NOR (kao uostalom ni svaki drugi) nije moguće razmatrati ni razumeti kao čisto vojnu pojavu, odvojenu od opštih uslova i revolucionarne političke strategije KPJ. Vojna strategija NOR-a predstavlja samo deo političke strategije — njeno najznačajnije sredstvo, od čije je izgradnje i načina upotrebe u najvećoj meri zavisilo postizanje političkih ciljeva rata. Zbog toga politička linija KPJ ne samo što je predstavljala bazu i usmeravajuću silu vojne strategije, već je od nje bila nerazdvojna, vršeći često — naročito u početku rata — i direktno njene funkcije. Kad je reč samo o načinu strategijske upotrebe oružanih snaga, nužno je uočiti da su u svakom od načela, metoda i formi implicitno sadržani politički motivi i uzroci koji su proizilazili iz krajnjeg političkog cilja rata — a sama načela, metodi i forme su i realan izraz vojnog odnosa snaga. Pri određivanju donje granice strategije pošlo se od kriterija primene i postojanja operacija kao forme oružane borbe, a analogno tome i operatike kao grane ratne veštine, premda se to u ovom napisu odgovarajućim argumentima i primerima posebno ne dokazuje niti se zadržava na operativnim iskustvima i principima.

Radovi druga Tita, njegovi članci, pisma, direktive i naredbe predstavljali su osnovni i najglavniji materijal na kome je baziran ovaj članak. Ovi dokumenti, po bogatstvu i originalnosti, predstavljaju neiscrpan rezervoar naše vojne misli, bez čijeg izučavanja nije moguće shvatiti naša ratna iskustva.

Iako se radi o jedinstvenoj strategiji koja je kao koncept i ideja bila unapred celovito određena i predviđena, iz metodskih razloga je bilo podesnije izneti njene najkarakterističnije crte kroz tri osnovne etape rata, da bi se dublje zahvatio i jasnije sagledao njen evolutivni proces razvitka, a kroz to i osnovna fizionomija u celini. Razume se da nije moguće između etapa povući jasnu i oštru granicu, budući da su se sredstva, načela i metodi borbe ispreplitali u većoj ili manjoj meri kroz ceo tok rata, igrajući veću ili manju ulogu, ali uvek adekvatnu određenim uslovima, čineći na taj način kompleksan sistem sredstava i metoda, što našu strategiju i čini originalnom i nimalo šablonskom. Uslovna podela na etape učinjena je tako da prva obuhvata period partizanskih odreda, tj. od početka ustanka do stvaranja NOVJ, druga, period NOVJ do stvaranja prve armijske grupe i treća, završni period rata, u kome je osnovno sredstvo JA.

I

POČETNA STRATEGIJSKA KONCEPCIJA O NAČINU IZVOĐENJA ORUŽANE BORBE¹

Ratna veština NOR-a (kao uostalom i svakog drugog oblika rata) predstavlja subjektivan, više ili manje uspešan i stvaralački izraz objektivnog odnosa snaga dva suprotstavljena protivnika — posmatranog u dijalektičkom jedinstvu, međusobnoj uslovljenosti i neprekidnom kretanju i razvoju svih onih faktora iz kojih rezultira određen odnos snaga na svakoj etapi ratnih dejstava. Budući da međusobni odnos snaga nije stalna, jednaka i nepromenljiva veličina, i koncepcija strategijskih dejstava se menjala, razvijala i saobražavala konkretnom odnosu snaga na svakoj etapi. Od svih faktora oružane borbe (žive sile, materijalno-tehničkih sredstava, prostora i vremena) koji i čine sastavne elemente opšteg odnosa snaga, za nas i našu ratnu veštinu, a napose za strategiju, od najvećeg i bazičnog značaja bio je čovek (živa sila), od čijeg su načina upotrebe u prvom redu zavisile uspešna primena i efikasnost i ostalih faktora.

Osnovna ideja okupatora sastojala se u posedanju i držanju gradova, industrijskih centara i drugih važnih objekata, korišćenju komunikacija radi manevra živom silom i ratnom tehnikom, snabdevanja trupa i eksploatacije prirodnih bogatstava naše zemlje. Ostali prostor računao je da drži pod kontrolom pomoću policije, žandarmerije, upravnog aparata i kvislinških oružanih odreda.

Iz ovakvog globalnog strategijskog rasporeda okupator je težio da delom svoje oružane sile i okupacionim aparatom drži posednute objekte, a drugim delom svojih i kvislinških snaga ofanzivno dejstvuje i našim snagama nametne frontalne, dugotrajne, uništavajuće sudare na otvorenom prostoru, u kojima bi u punoj meri došla do izražaja njegova

¹ Namerno se kaže »početna«, a ne strategijska koncepcija prve etape, čime se želi istaći da strategijske ideje i načela, prema kojima je otpočinjan NOR, imaju veći i širi značaj nego što vremenski zahvata prva etapa rata — ako ni zbog čega drugog, ono zbog određivanja političkih i vojnostrategijskih ciljeva rata i vremena otpočinjanja oružane borbe.

brojna, a naročito tehnička superiornost. Već iz ovog se vidi da je okupator objektivno morao jednom delu svoje oružane sile unapred predodrediti defanzivnu, statičku ulogu — tj. odbranu posednutih gradova i drugih vitalnih objekata, bez čijeg bi se držanja izgubio i smisao okupacije naše zemlje.

Ova etapa obuhvata onaj vremenski period u našem ratu koji u sebe uključuje početak oružanog ustanka i u kojem su partizanski odredi glavno i preovlađujuće sredstvo naše strategije u razmerama čitave zemlje.

U ovoj etapi naše oružane snage bile su u početnom stadiju svog razvitka, brojno i tehnički neuporedivo inferiornije bez ili sa vrlo malo oružja, od kojeg je deo bio i neuslovnog kvaliteta (lovačke puške, bombe od cementa, vile, kose, sekire itd.), bez skladišta opreme, hrane i drugih sredstava, sa neučvršćenom vojnom organizacijom, neobučanim i borbeno neiskusnim ljudstvom itd. Treba dodati i to da se naša ratna veština još nije ni odvojila i oformila kao relativno samostalna i posebna kategorija i manifestacija. Politika je neposredno obavljala i te funkcije, isto kao što su komiteti KPJ predstavljali istovremeno i organizaciono-komandne stepene. Ako bi se cenilo samo sa uskog vojničkog i klasičnog stanovišta, naše oružane snage su predstavljale krajnje neravnopravnog protivnika. Međutim, pošto ni jedan od faktora oružane borbe nije apsolutan i odlučujući i pošto je naša prednost bila u onim faktorima gde je protivnik bio slabiji, oni su i poslužili našoj strategiji da se od početka orijentiše i osloni na one naše prednosti koje su bile objektivno veće i jače.

Među naše prednosti spadaju u prvom redu, sledeće:

— veći broj ukupne žive sile uglavnom boljeg kvaliteta od one kojom je okupator raspolagao; naša brojna i tehnička inferiornost u oružanoj sili za najduži period rata nadomeštene su načinom njene borbene upotrebe, njenim moralnim i drugim pozitivnim osobinama, učestvom u oružanoj borbi nenaoružanog naroda, pravilnim korišćenjem prostora i dr.;

— mi smo rat vodili na svojoj teritoriji s osloncem na svoj narod, na njegove moralne i materijalne izvore, za pravedne i oslobodilačke ciljeve sa svim prednostima koje otuda proizilaze; ova okolnost je omogućavala našoj strategiji dovoljno prostora i poznat odnos prema njemu, u čemu smo stalno zadržali prednost nad okupatorom;

— vreme je od početka radilo za nas, omogućavajući nam da izbegavamo odlučna i brza strategijska rešenja, pri nepovoljnom odnosu u oružanim snagama, i da kroz dugotrajan rat postepeno pokrećemo u oružanu borbu sve šire narodne mase, što nam je na kraju donelo povoljan odnos i u oružanim snagama;

— materijalno-tehnička baza za vođenje rata, uz poznata političko-strategijska rešenja i postupke bila je dovoljna za uspešno vođenje oružane borbe; — iako nismo imali magacine sa oružjem, opremom i životnim namirnicama, naša strategijska orijentacija je, pored ostalog, i za to predviđala što širi oslonac na narod i njegove izvore, što adekvatnije metode oružane borbe koji će maksimalno doprineti i omogućiti da oružje i municiju uzimamo od okupatora, kao i široku stvaralačku

inicijativu, uključujući najrazličitije improvizacije koje su olakšavale našu materijalnu situaciju;

— rukovodeći faktor bio je na visini postavljenog zadatka, obezbeđujući u svim etapama rata njegovo pravilno i stvaralačko političko i vojno usmeravanje i vođenje.

Oslanjajući se na ove prednosti i raspoložuci partizanskim odredima kao glavnim sredstvom, naša strategijska koncepcija se za ovu etapu rata (i ne samo za nju) u osnovi karakterisala sledećim bitnim načelima i postupcima:

1) »Pošto je naša vojna strategija imala za konačni cilj isterivanje svih okupatora iz zemlje i pobjedu nad kvislinzima, predviđeno je *da operacijski prostor bude čitava Jugoslavija*, kako bi se što više razvukle neprijateljske snage i taktikom brzih manevara i iznenadnih napada na najslabija mesta nanijeli neprijatelju što veći gubici. Da bi se ta zamisao ostvarila bilo je izdato naređenje da se *u svim dijelovima Jugoslavije stvaraju partizanski odredi i diverzantske grupe* jer je naša taktika bila i uništavanje svih komunikacija i svega što je moglo služiti okupatoru«².

Načelo i orijentacija da se oružana borba u najrazličitijim formama vodi na čitavoj teritoriji Jugoslavije, pored svojih poznatih društveno-političkih implikacija, imali su dalekosežne vojnostrategijske reperkusije:

— neprijatelj je razvlačen na što šira područja i na što veći broj objekata i onemogućeno mu je da se strategijski uspešno izrazi svojom premoćnom oružanom silom; njegove snage i objekti su svuda bili ugrožavani, što je stvaralo osećanje opšte neizvesnosti, nesigurnosti i nestašice potrebnih snaga na svim tačkama;

— problem naše strategijske pokretljivosti i manevarske sposobnosti rešen je preko široke disperzije snaga i njihovim prisustvom na što većem broju tačaka i na što širim prostorijama, a to je vodilo paralizi manevarskih mogućnosti protivnika u strategijskim razmerama;

— to što su svi naši narodi u svim krajevima vodili oružanu borbu, povoljno je uticalo na razvijanje i jačanje borbenog morala u jedinicama i narodu, taj moral se, pored ostalog, zasnivao i na borbenoj i oružanoj solidarnosti kao uslovu za stvaranje i razvijanje bratstva i jedinstva na novim osnovama; ovim načelom je stvarana široka politička i vojnostrategijska baza za oružanu borbu, mobilizaciju i snabdevanje (hranom, odećom, obućom itd.).

Razume se da ovo načelo u početku nije svuda, a niti sa jednakim uspehom i intenzitetom, realizovano, ali je ostalo kao strategijska orijentacija sve do kraja rata, s tom razlikom što je primenjivano drugim načinima i oblicima i drukčijim i novim sredstvima.

2) »Držite se partizanskog načina ratovanja, *izbegavajući krute frontove*. Kvarenje komunikacija, uništavanje transporata, zasjede, iznenadni prepadi daju najviše uspjeha, a pri tome trpimo manje gubitaka. Mrtve blokade oko varoši nijesu pogodne. Oko tih varoši redovno borbe poprime karakter frontalni. Neprijatelju se ne dozvoljava da se udalji

² Tito: *Vojna djela, knj. II, str. 229.* (Sve podvukao N. P.)

od varoši, pa se ne može dobiti nikakav plijen. Oko takvih varoši neprijatelj ima dobro uporište vatrom, pa nam nanosi i veće gubitke.»³

Ova misao druga Tita sadrži suštinu naše ratne veštine i obuhvata nekoliko njenih principa. Na ovom mestu za nas je važno da naročito istaknemo onaj koji se odnosi na izbegavanje krutih frontalnih borbi. On se naročito odnosi na ona dejstva u kojima je protivnik raspolagao živom silom i borbenom tehnikom (naročito onom veće efikasnosti, kao što su: tenkovi, avijacija, artiljerija itd.). Međutim, ako se radilo o brojno manjim snagama slabijeg kvaliteta i tehničke opremljenosti (domobrani, četnici, pa i Italijani), prihvatani su, uz ostale povoljne okolnosti (teren, vreme), i frontalni sudari u užim taktičkim okvirima.

3) Težište našeg vojnostrategijskog poduhvata, sve dok se nije pravio odnos u oružanim snagama i upravo radi toga, bila su široka vangradska područja, uključujući i međugradske komunikacije. Po meri narastanja cruzanih snaga ovo područje se proširivalo, obuhvatajući, pored sela, najpre manje gradove, a zatim i veće, ali ne metodom pobuna i ustanaka u njima već napadima na neprijateljske garnizone spolja. U našem strategijskom konceptu, barikade u gradovima (čijih je bilo zagovornika) kao osnovne forme oružane borbe nisu dolazile niti su mogle doći u obzir. Ovo ne znači da smo se odrekli vojne aktivnosti u gradovima (Ljubljani, Beogradu, Zagrebu, Mostaru, Splitu), već samo da oni nisu bili glavna poprišta naše vojne strategije. Izvlačenje iz gradova dela radničke klase, inteligencije i partijskog članstva, u prvom redu onog kome je pretila opasnost od provala, bilo je od krupnog vojno-političkog značaja.

Ovakva strategijska orijentacija omogućila nam je stvaranje slobodnih teritorija, čime je naš rat već u ovoj etapi izišao iz okvira klasičnog partizanskog tipa. »Još 1941. godine, u našem strategijskom planu bilo je predviđeno stvaranje slobodnih teritorija. Prva strategijska zamisao o stvaranju slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji donesena je u Beogradu u početku avgusta 1941. godine.«⁴

4) Aktivnost po komunikacijama zaslužuje da se posebno istakne kao strategijsko načelo i orijentacija kako na ovoj, tako i na ostalim etapama⁵. Ova vrsta aktivnosti, izvođena taktikom iznenadnih i kratkotrajnih napada, prepada i zaseda, rušenjem, zaprečavanjem i miniranjem, donela nam je krupne strategijske rezultate:

- umanjena je manevarska sposobnost neprijatelja;
- snage su mu razvučene i prikovane za obezbeđivanje glavnih naročito železničkih magistrala;
- našim snagama se pružala mogućnost da kratkotrajnim i iznenadnim sudarima, izbegavajući velike žrtve uz maksimalnu uštedu mu-

³ Tito: Iz pisma Operativnom štabu za Bosansku krajinu, *Zbornik, tom II, k. 3, dok. 105.*

⁴ Tito: isto, *knjiga II, str. 229.*

⁵ Samo u toku 1941. godine porušeno je 210 mostova i 118 km ceste na 3.000 mesta i uništeno 432 motorna vozila i 35 tenkova. Uništena su ili oštećena 83 žel. mosta, tunela i podvoznjaka, dignuto 39 km pruge na 651 mestu. Uništeno je i oštećeno 1.176 vagona i lokomotiva. Svi ovi podaci se ne odnose na uništeni drugi materijal i živu silu. (Podaci iz knjiga »*Rat protiv rata*« od Fr. Tuđmana, str. 325).

nicije nanose neprijatelju maksimalne gubitke i dođu do što većih količina oružja, municije i druge opreme.

5) Protivnik je ustankom u Jugoslaviji bio stratezijski iznenađen kako širinom, organizovanošću i raznovršnošću oružane borbe, tako i vremenom otpočinjanja.⁶ Ta okolnost nam je omogućila da daljnjim načinom i oblicima borbenih dejstava sve više preuzimamo stratezijsku inicijativu. Protivnik je nastojao da sačuva *status quo*, tj. da brani zatečeno stanje i održi one objekte i pozicije koji su predstavljali glavni smisao okupacije, preduzimajući samo povremeno ofanzivno-stratezijske poduhvate koji su mu donosili privremenu i lokalnu inicijativu.

Principi iznenadnih napada, na mestima gde protivnik najmanje očekuje dejstva noću, kratkotrajni udari na bokove i u pozadinu, zasede, diverzije i sabotaze — značili su praktično realizaciju ofanzivnog kursa na gotovo čitavoj teritoriji Jugoslavije. Pri ovom je najviši komandni stepen negovao i stalno razvijao široku inicijativu svih starešina i neprekidnu aktivnost svih jedinica. Aksioma da je odbrana smrt oružanog ustanka, na delu je pokazana i u praksi oživotvorena u najpunijem smislu reči.

»Za svakim našim porazom morala je uslijediti još veća naša pobjeda. To je zakon revolucionarne strategije i taktike. Revolucionarna borbeno taktika zahtijeva stalne ofanzivne akcije, jer samo takve akcije ulivaju revolucionarni borbeni duh i novi polet onima koji se bore i onima koji tek dolaze u borbu.«⁷ U ostvarivanju naše stratezijske ofanzive primenjen je princip od manjih akcija ka većim. Pri tadanjem odnosu oružanih snaga, drukčija orijentacija bila bi nemogućna i štetna. Tendencija da se grupisanim ustaničkim masama, neadekvatno naoružanim opremljenim i obučanim, bez potrebne borbene prakse i ratnog iskustva, traže i vode veće bitke, značila bi siguran i brz poraz. Zato Vrhovni komandant na vreme i nepogrešivo interveniše.

»Pogrešno je suprotstavljanje krupnih akcija narodnog ustanka sitnim akcijama. Male akcije u partizanskom ratu vode krupnim, jer one postepeno mobiliziraju sve mase. Male akcije uče ljude ratovanju i to znanje najbolja je garancija da se partizanski odredi neće raspasti u slučajju ako krupna akcija ne uspije.«⁸

Bez teškoća se može uočiti da se ovde radi, u stvari, o nekoliko fundamentalnih principa, kao što su: *iznenađenje, ofanzivnost, izbegavanje poraza i traženje pobjeda makar kroz najsitnije akcije, princip od manjih ka većim akcijama i objektima itd.* Svaki od njih zaslužuje širu obradu sa stratezijskog, a još više operativno-taktičkog aspekta, što nam prostor i svrha članka ne dozvoljavaju. Za stratezijski aspekt ovde je potrebno naglasiti da u ovoj etapi, za razliku od drugih, ofanzivni kurs nismo ostvarivali samo taktičkim odnosom »deset na jednoga«, već i često obrnutim, uz korišćenje raznolikih formi oružane borbe, pri čemu su principi iznenađenja kratkotrajnih udara i pokretljivost na odgova-

⁶ Okupator nije računao da će u vreme njegovih najvećih uspeha na istočnom frontu doći do širokog i vojnički efikasnog pokreta u bilo kojoj zemlji Evrope, u čemu je i bio u pravu, sem što se tiče Jugoslavije.

⁷ Tito: *isto, knjiga II, str. 236.*

⁸ Tito: *Zbornik III, knjiga I, str. 229.*

rajućim terenima nadomeštali nepovoljan odnos snaga i u taktičkim razmerama.

Najviši komandni stepen, a u prvom redu Vrhovni komandant, kreirao je našu strategijsku koncepciju koja je bazirala na navedenim (i drugim) strategijskim načelima i neprekidno i uporno insistirao na njenoj primeni i oživotvorenju. Metod i stil vrhovnog komandovanja pri realizaciji navedene strategijske linije, sadrže za svako vojno delo, u prvom redu naše, značajne iskustvene pouke. Pošto u rukama nije imao strategijske rezerve u vidu određenih vojnih grupacija kojima bi intervenisao i uticao na situaciju, naš vrhovni komandni stepen je to činio na drugi, za naše uslove veoma efikasan i jedino moguć način. Metod i stil rukovođenja i komandovanja su, između ostalog, obuhvatali:

— razvijanje široke inicijative i samostalnosti svih stepena komandovanja, svih starešina, pa i boraca;

— primenjivan je delegatski princip rukovođenja i komandovanja preko članova Vrhovnog i glavnih štabova, kao i od onih na nižem nivou;

— određivane su zone i područja za koje su bili odgovorni određeni štabovi i jedinice i među njima vršena podela nadležnosti i odgovornosti, uz stalno insistiranje na međusobnom direktnom povezivanju i sadejstvu;

— potčinjenima se uporno objašnjavalo, upućivani su, savetovani i kritikovani da bi prihvatili određene doktrinarne stavove;

— metod širokog informisanja i najnižih štabova o situaciji u svim krajevima zemlje radi stvaranja osećanja za celinu, proširivanja vidika, podsticanja i otvaranja perspektive, stvaranja samopouzdanja, što je naročito bilo dragoceno u težim situacijama u kojima su lokalni kadrovi kroz mestimične poraze mogli gubiti veru u snagu pokreta u celini.

II

NAČELA I FORME STRATEGIJSKIH DEJSTAVA U DRUGOJ ETAPI RATA

Ova etapa predstavlja najdinamičniji i najduži period, a po značaju, u najvećoj meri, presudan za krajnji ishod i rezultate NOR-a.

Okupator je našom početnom strategijskom inicijativom — kojom smo izvršili »proboj« okupacionog sistema, naneli mu gubitke u živoj sili i naoružanju, prekinuli i ugrozili njegove komunikacione veze na mnogim pravcima, potisli velik deo njegovih i kvislinških oružanih snaga u gradove i jača uporišta, gde je takođe bio ugrožavan i uznemiravan blokadama, diverzijama i sabotazama — bačen u strategijsku defanzivu i u velikoj meri paralisani. U takvoj situaciji on je procenio da ustaničkim snagama mora novim i drukčijim merama i snagama nametnuti svoju strategijsku inicijativu na širokom vojnom i političkom planu.

U političkom pogledu dolazi do pojačanih napora usmerenih na nacionalno i političko podvajanje, što je trebalo da pasivizira pokret i usmeri ga na unutarne međusobne borbe, kako bi mu oduzelo patriot-sku antiokupatorsku oštricu i onemogućilo mu dalje razgaranje i jačanje.

Dolazi do jačeg aktiviranja kvislinga (naročito četnika), do njihovog formalnog povezivanja i ujedinjavanja, do pojačanog terora i represalija nad stanovništvom itd., što je sve trebalo da suzi našu široku i masovnu političku i materijalnu bazu i da nas baci u neku vrstu izolacije.

Vojnostrategijska ideja, sračunata na preotimanje strategijske inicijative i nanošenje odlučujućih poraza, sastojala se u izvođenju krupnih operacija jakim snagama, jednovremenim i uzastopnim udarima metodom strategijsko-operativnog okruženja i taktičkim stezanjem naših glavnih snaga i najaktivnijih ustaničkih žarišta. Znači, likvidirati našu oružanu silu i ugasiti oružanu aktivnost na našem ratištu. Radi toga okupatori pojačavaju i reorganizuju svoje snage, poboljšavaju međusobno sadejstvo i vojnu koordinaciju, racionalnije raspoređuju i fortifikacijski uređuju svoja uporišta u gradovima, na komunikacijama i drugim objektima, i preduzimaju čitav niz drugih mera sračunatih na što veću vojnostrategijsku i taktičku efikasnost.

Ovakvom koncepcijom naša strategija je stavljena pred sudbonosne odluke i rešenja, od kojih će u najvećoj meri zavisiti realizacija krajnjih ciljeva rata. Za nove uslove, organizaciona forma partizanskih odreda kao glavnih i jedinih sredstava strategije i način njihove strategijske upotrebe nisu više mogli biti ni jedini ni glavni put za rešavanje nastalih problema i održavanje strategijske inicijative. Odlučujući vojnostrategijski činilac za rešavanje vojno-političkih problema na dostignutom stepenu razvitka i u novonastaloj situaciji predstavlja organizacioni prelazak na višu i kvalitativno novu formu vojne organizacije, na stvaranje brigada, a nešto kasnije i divizija i korpusa, odnosno na stvaranje i na strategijski nov način upotrebe NOV. Organizaciona forma partizanskih odreda i način strategijske upotrebe dostigli su takvu tačku, posle koje bi ostanak na starim koncepcijama obavezno značio uništavanje naših snaga po delovima, stagniranje, a kasnije i postepeno opadanje pokreta u celini.

Strategijska načela prethodne faze odigrala su krupnu ulogu i zadovoljavala strategijske i političke zahteve. Ona su i dalje ostajala naša orijentacija i ciljevi, samo se radilo o drukčijim načinima njihove realizacije i postizanja i o drukčijim sredstvima koje je strategija primenjivala.

Na dnevni red se postavilo *kvalitativno jačanje* oružanih snaga, što je u prvom redu značilo povećavanje njihove *manevarske sposobnosti, udarne moći i eksteritorijalnog karaktera*. Od ovih svojstava je zavisilo i kvantitativno jačanje i proširivanje pokreta i oružane borbe na sva područja zemlje. Partizanski odredi nisu u novim uslovima bili u stanju da uspešno realizuju nijedan od pomenutih načela. Oni, npr. nisu mogli uspešno primeniti načelo izbegavanja frontalnih borbi, pošto su bili vezani za određene teritorije i njenu odbranu, nisu bili sposobni za šire manevre i odlazak sa svoje matične, uže ili šire prostorije. Aktivnost na komunikacijama zahtevala je snažnije udare jačim grupisanim snagama, od čega je zavisila realizacija ofanzivnog kursa itd.

»Iskustvo iz borbi u Srbiji pokazalo je da oružani ustanak treba razvijati ne samo u širinu, na masovnost, to jest kvantitativno, već i kvalitativno. Pokazalo se da se mora preći na stvaranje pravih vojnih

jedinica, sposobnih da napuste svoju teritoriju i da ratuju gde god je potrebno i gde god im se naredi. Iako su partizanski odredi još od samog početka stvoreni kao vojne formacije: bataljoni, čete, vodovi, desetine itd., ipak su to bile više teritorijalne jedinice koje su, uglavnom, branile svoj kraj, svoja sela i svoje kuće, dakle imale su lokalan karakter i nisu bile sposobne kao takve za pokretni rat, da odu sa svoje teritorije i da ratuju u drugim predelima naše zemlje. S druge strane, mi smo stvarali i dalje gde god je to bilo moguće, teritorijalne partizanske odrede. Iz takvih su se odreda kasnije stalno slivali u redovne jedinice sve novi i novi borci, koji su obično već prošli borbeno krštenje.«⁹

Naša vojna strategija na ovom višem stepenu svoje evolucije bazirala se na tri dela i tri vrste snaga predodređenih za posebne, njima adekvatne načine strategijske upotrebe. Sve tri komponente činile su deo jedinstvene strategijske koncepcije, a po načinu primene predstavljaju stvaralačku sintezu, za naše uslove, jedino odgovarajućeg oblika rata.

a) Osnovnu komponentu naše oružane sile čine regularne jedinice NOV — brigade, divizije i korpusi (operativne grupe). Po načinu strategijsko-operativne upotrebe razlikovale su se od partizanskih odreda sledećim pozitivnim svojstvima:

— bile su sposobne za manevar na širokom prostoru, tj. za vođenje »pokretnog rata«;

— bile su podesno strategijsko sredstvo za prenošenje dejstava tamo gde nama najbolje odgovara, gde su najveće potrebe, a protivnik najmanje očekuje;

— po svojoj udarnoj moći, borbenoj uigranosti, iskustvu i načinu komandovanja bile su osposobljene za nanošenje udara većim protivničkim formacijama, a udružene i grupisane — i za izvođenje složenih i komplikovanih operacija manjeg i strategijskog značaja.

b) Partizanski odredi kao teritorijalno-operativna komponenta dobijaju, zavisno od područja gde su dejstvovali, dvojaku strategijsku namenu:

— u područjima gde se razvio ustanak obavljaju funkcije isturene odbrane i zaštite slobodne teritorije, naroda i imovine na njoj, sadejstvuju operativnim jedinicama u izvođenju raznolikih operacija, obično u pozadini ili na bokovima neprijateljevog rasporeda, osmatraju i izviđaju za svoj i za račun operativnih jedinica, vrše mobilizaciju itd.;

— u područjima gde do ustanka još nije došlo ili je došlo kasnije, imaju namenu kao i svi odredi u prvoj etapi rata.

Slično je i sa udarnim i diverzantskim grupama u gradovima i na okupiranim područjima.

c) Sistem vojnoteritorijalne organizacije, tj. korpusnih oblasti, vojnih područja, komandi mesta i partizanskih straža, čini treći elemenat u našoj strategijskoj koncepciji koji »u dnu« povezuju oružane snage sa organima narodne vlasti i društvenih organizacija. Strategijska namena vojnopozadinske vlasti — mobilizacija ljudstva za jedinice i druge potrebe, snabdevanje hranom i drugim potrebama, staranje o bezbednosti ni slobodnoj teritoriji, organizacija obaveštajne delatnosti,

⁹ Tito, isto, knjiga II, str. 102. (podvukao N. P.)

zaštita narodne vlasti i briga da se njene odluke provedu u život, organizacija saobraćaja i vojnog transporta, magacinska služba, organizacija sanitetske službe u našoj pozadini itd. — činilo je značajan i neophodan element kako za regularnu vojsku, tako i za partizanske odrede i narodnu vlast, i to na oslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji u našoj i neprijateljevoj pozadini.

U celini, radi se o strategijskoj koncepciji za vođenje ofanzivnog i manevarskog rata, uz kombinaciju sa teritorijalnom komponentom, koje, zajedno uzete, obezbeđuju pokretu vojnu elastičnost i neophodnu stabilnost. Prema tome, u ovoj etapi imamo kvalitativno nov »manevarski« element koji će, zajedno sa »teritorijalnim«, pripremiti uslove da bi u sledećoj etapi evolucije naša strategija mogla da raspolaže novim, dodatnim elementima (frontalna dejstva) i primeni ih u skladu sa novim uslovima i zahtevima.

Istaći ćemo najmarkantnije crte strategijskih dejstava koja su bila od najvećeg značaja u rvanju sa protivnikom oko strategijske inicijative. Ona su u osnovi sadržana u sledećoj Titovoj genijalnoj misli:

»Stvaranjem narodne vlasti stvoreni su preduslovi za *operacije većeg stila*, za još snažnije udarce protiv okupatora i njegovih ustaških i četničkih slugu. Ali, u isto vrijeme, *rukovođenje postaje sve složenije* i zahtijeva mnogo više spremnosti i ratne vještine komandanata, koji su izrasli u procesu dosadašnje borbe, kada se primjenjivala skoro isključivo partizanska taktika ratovanja. Taktika ratovanja naše narodne vojske *mora biti kombinirana sa našom dosadašnjom partizanskom taktikom*. To znači da se *mora čuvati krutih frontova* i izbjegavati ih, da moramo izbjegavati da nam neprijatelj, svojom taktikom, *nametne odbranu pomoću dugačkih i rasplinutih frontova, začepljavanja rupa itd.* Naprotiv, u našoj narodnoj vojsci *mora vladati isključivo ofanzivni duh*, ne samo kad smo u ofanzivi *već i defanzivi*.

Ofanzivni duh za vrijeme neprijateljske ofanzive ispoljava se u snažnoj, smjeljoj partizanskoj taktici, *taktici prodora u neprijateljsku pozadinu*, u uništavanju *ne samo komunikacija nego i neprijateljskih centara snabdijevanja, njegovih baza*, koje su za vrijeme neprijateljske ofanzive vojnički oslabljene, ili potpuno ispražnjene. Ne treba da se bojimo opkoljavanja, kao što se nismo bojali ni onda kad smo imali manje jedinice. *Svaki naš gubitak neke teritorije mora u isto vrijeme značiti — dobitak nove, još veće i važnije teritorije.*

Stvarajući narodnu vojsku, *mi zadržavamo naše mnogobrojne teritorijalne partizanske odrede*. Štaviše, *mi moramo stvarati sve novije i novije partizanske odrede na neoslobođenoj teritoriji, u svim oblastima zemlje*. Ti odredi imaju ogromne i časne zadatke, kao što su ih imali i odredi koji su se pretvorili u današnju narodnu vojsku.¹⁰

1) Ofanzivna koncepcija dolazi kao primarno načelo naših strategijskih dejstava u svim situacijama i na celom jugoslovenskom ratištu. Protivnikove ofanzivne poduhvate, sračunate na operativno-strategijsko okružavanje i uništavanje glavnih grupacija naše oružane sile i ustaničkih žarišta, trebalo je onemogućiti i razbijati primenom naše ofanzivne doktrine kako u strategijskim, tako i operativno-taktičkim

¹⁰ Tito: isto, knjiga I, str. 129. (Sve podvukao N. P.)

razmerama. Moglo bi na prvi pogled izgledati paradoksalno što smo pri inferiornom odnosu u oružanim snagama, a naročito neravnopravni u pogledu ratne tehnike, mogli pribeći ofanzivi kao osnovnom i gotovo isključivom vidu dejstva. Međutim, svaka druga koncepcija vodila bi u brz i siguran poraz naše oružane sile, a time i pokreta uopšte. Suprotstaviti se neprijatelju defanzivno u vidu krutih frontova značilo bi omogućiti mu da koncentriše premoćne snage i da se najintenzivnije izrazi svojom brojnom i tehničkom superiornošću. Nепrekidni frontalni dodir — koji je neprijatelj tražio i pokušavao da nam nametne kako bi preuzeo inicijativu — naša strategija je izbegavala i uspela da izbegne. Time je oružanim snagama omogućeno grupisanje i postizanje taktičke, a zatim i operativne premoći po mestu i vremenu gde nam je to odgovaralo, zatim izbor objekata napada, oblika manevra, a često i postizanje iznenađenja. Pri tome su naše snage bile brojno slabije od protivničkih, ali nadmoćnije po mestu i vremenu tamo gde se tražilo odsudno rešenje, i u nizu operacija i bojeva tukle protivnika i rešavale situaciju u svoju korist.

Ofanzivnim operacijama vršeni su operativno-strategijski prodori, ofanzive na pravcima gde neprijatelj nije očekivao, krupniji udari po komunikacijama i uporištima, ojačana i kombinovana dejstva na pozadini i bokove razvijenih frontova, odsecanje i okruženje grupacija i njihova likvidacija brzim i silovitim udarima, probijanje iz okruženja pokretnim i jakim grupama na najslabijim odsecima neprijateljevog rasporeda, infiltracije u taktičku i operativnu dubinu itd. Korišćenje noći, loših vremenskih i terenskih uslova radi neutralisanja njegove tehnike i postizanja iznenađenja bili su metodi koji su značili praktičnu primenu naše ofanzivne ratne veštine. Radilo se o takvoj doktrini koja je napadom i ofanzivom razbijala neprijateljske ofanzivne poduhvate, preotimala i konačno zadržala u rukama strategijsku inicijativu.

Posmatrajući konkretnije dinamiku oružane borbe u njenom strategijskom preseku, dolazi se do sledećih sinteza i ocena:

— protivnik nije mogao da planira i izvodi operacije koje bi obuhvatale ceo državni prostor i sve naše snage u raznim područjima zemlje; umesto toga on se držao načela da glavne udare usmerava na najjače grupacije naših oružanih snaga i glavna žarišta ustanka, računajući da će tako najpre uništiti pokret ili ga oslabiti do te mere da ne predstavlja ozbiljnog protivnika;

— sve operacije, bilo da ih je izvodio istovremeno ili uzastopno, neprijatelj je planirao sa osnovnom idejom da koncentričnim udarima sa više strana, operativnim okruženjem i taktičkim stezanjem uništi našu živu silu; po sastavu snaga one su predstavljale kombinovane operacije, pri čemu je najčešće glavna uloga pripadala nemačkim grupacijama;

— budući da je shvatio karakter našeg pokreta i ocenio da taj pokret široko i svestrano podržava narod, protivnik je u operacijama na širokoj osnovi primenjivao represalije, ubistva, pljačku, paljenja i razaranja, da bi nas lišio moralno-političke i materijalne baze.

Iz navedenog kao neizbežno izlazi:

— da protivnik nije mogao stalno ofanzivno dejstvovati na našem ratištu;

— da i kad je dejstvovao, nije mogao ofanzivama obuhvatiti ceo prostor na kojem su se nalazile i dejstvovale naše snage;

— orijentacijom na okruženje i uništenje naših glavnih grupacija, u praksi se izlagao riziku da ne postigne cilj, budući da su one, s obzirom na svoju snagu i način upotrebe, mogle razbijati obruče i onemoćavati okruženja;

— protivnik je i deo snaga namenjenih za ofanzivne poduhvate morao ostavljati duž operativnih komunikacija, radi zaštite i omogućavanja snabdevanja; time je još više slabio svoje operativne ešelone, a nama nudio podesne objekte napada;

— pri stvaranju operativnih zamisli i izradi planova redovno je dolazilo do suprotnosti i neslaganja među našim protivnicima, što se neminovno negativno odražavalo na njihovu efikasnost;

— represalije prema narodu i njegovoj imovini često su predstavljale »mač sa dve oštrice«, jer je to kod naroda i boraca jačalo mržnju prema okupatoru i stvaralo još veću odlučnost da se borba nastavi.

Pri takvoj strategijskoj orijentaciji protivnika, a imajući u vidu krajnje političke i vojne ciljeve, naša strategijska organizacija se zasnivala na sledećim glavnim principima i formama dejstava:

— maksimalna aktivnost na širokoj osnovi većim i manjim sastavima da bi se protivnik svuda prikovao, da mu se ne dozvoli koncentracija i grupisanje radi izvođenja krupnijih ofanzivnih operacija;

— kad je protivnik izvodio ofanzivne operacije, naše snage koje su se nalazile van područja na kome se izvodila ofanziva morale su dejstvovati pojačanim naporima protiv onih snaga i objekata protivnika čijom se likvidacijom ili neutralisanjem najviše doprinosi neuspehu njegovih ofanzivnih planova;

— naše snage protiv kojih su vođene ofanzivne operacije dejstvovale su na taj način što su preduzimale ofanzivne poduhvate na pravcima koji su neprijatelju najmanje odgovarali, a nama omogućavali stvaranje novih slobodnih teritorija; pri ovim prodorima vodilo se računa da se udara na najslabija mesta i snage protivnika i da se zahvate i ugroze značajni objekti u njegovoj pozadini; deo naših snaga prihvatao je odbranu samo da bi glavnini omogućio grupisanje na određenim pravcima i stvorio vreme za protivofanzivu;

— ova vrsta odbrane se, pored otpora duž pravaca, također, izvodila aktivnim dejstvima, napadima i protivnapadima na protivnikove kolone, udarima na njegove bokove, krila i u pozadinu, napadima na prednje delove za vreme noći i lošeg vremena itd.;

— posle povlačenja naših grupacija sa određenog područja, na njemu su ostavljani partizanski odredi, organi i snage vojnopozadinske organizacije, organi vlasti i organizacija, koji su imali zadatak da napadaju manje neprijateljske jedinice i transporte, sprečavaju pljačku, štite narod i održavaju postignuti stepen političkog uticaja;

— naše ofanzivne operacije koje nisu bile reakcija na protivničke ofanzive karakterisale su se time što su izvođene krupnim snagama na širokim područjima, uz sadejstvo svih faktora (partizanski odredi, vojnopozadinski organi, organi narodne vlasti, deo nenaoružanog naroda, diverzantske grupe itd. — svako sa određenom namenom i odgovarajućom funkcijom) koji su mogli doprineti uspehu operacija. Objekti ovih

operacija bili su jači garnizoni u kojima se dolazilo do većih količina ratnog plena, do širenja slobodnih teritorija i pokretanja masa u oružanu borbu.

Okupator je već sredinom 1943. uvideo da su iluzorni svi pokušaji da nam nanese strategijski poraz, zbog čega se orijentisao na parcijalne operativno-taktičke mere i zahvate da preotme lokalnu operativno-taktičku inicijativu, da nas dezorganizuje i nanese nam gubitke. Naše strategijsko komandovanje je vršilo značajnije grupisanje, prelazilo na udare i prodore, uvećane po snazi i dimenzijama i složenije po stilu izvođenja. Snažne operativne grupacije naše vojske, u završnom delu ove etape, izvodile su operacije takvog obima koje su značile traženje rešavajućih operativnih i taktičkih sudara na širim područjima, izbegavajući pri tome da nam protivnik nametne bitke na mestu koje je njemu bolje odgovaralo.

Naša strategijska grupacija, određena za prodor u Srbiju, dejstvovala je po pomenutim načelima. Operativno-strategijska grupacija 8. korpusa i jedinice Mornarice NOV tukle su u nekoliko uzastopnih operacija na srednjedalmatinskim otocima, u južnoj, srednjoj i severnoj Dalmaciji, u kninskoj i mostarskoj operaciji, dvostruko jačeg neprijatelja, rasutog na velikoj prostoriji, ali po pravilu slabijeg na mestima gde smo tražili operativna rešenja. Sličnih primera bilo je više.

2) Kvalitativno jačanje i brojno narastanje naše naoružane sile, nov način njene upotrebe, kao i nov i drukčiji način dejstva protivnika doneli su novu vrstu i nov oblik ratnih dejstava — operaciju kao značajnu formu oružane borbe. Time je naša strategija primenila novu formu za realizaciju novopostavljenih i uvećanih ratnih zadataka. Iako se u našoj literaturi i ratnim dokumentima operacija kao kategorija pominje još u početku ustanka, vezano za dejstva partizanskih odreda, u prvom redu onih u zapadnoj Srbiji, ipak mislimo da ona u to vreme, iako predstavlja začetak, nije preovlađujuća forma naše oružane borbe. Tada se moglo raditi o operaciji koja je bilo po svojoj organizaciji i unutarnjoj strukturi, na nižem nivou od sadanje. To se odnosi na mnoge attribute operacije kao što su zajednički cilj, koji nije uvek bio jedinstveno i za sve unapred određivan, vreme trajanja nije bilo uvek strogo precizirano i ograničavano, sadejstvo snaga se vršilo ne grupisanjem i podelom međuciljeva, već dodirom i proširivanjem njihovih lokalnih zona, jačina snaga najčešće nije dostizala takav nivo, kao što je slučaj u sadanjoj etapi itd.

U svakom slučaju sada se radi o operacijama »većeg stila«, planski predviđenim i sa organizovanim sadejstvom regularnih i partizanskih jedinica, rukovđenim od operativnih ili strategijskih komandnih stepena, zavisno od njihovog značaja i veličine. Povezano s tim stoji i adekvatna organizaciono-komandna struktura koja se manifestovala u stvaranju operativnih štabova za određene grupacije ili za određena područja i zone, komande korpusa itd. Oni predstavljaju operativni ili operativno-teritorijalni tip komandi sa namenom da povezuju i usklađuju dejstva svih tipova i vrsta jedinica i drugih faktora. To je karakterističan i preovlađujući oblik organizacije komandovanja uslovljen postojanjem viših formi dejstava i vezan za oformljavanje naše operatike, kao posebne i po mnogo čemu specifične grane ratne veštine.

Pored pojave operacija, u praksi dolazi i do njihove podele po značaju — na one strategijskog i nižeg operativno-lokalnog značaja. Može se, uz određene rezerve, konstatovati da su naše divizije, bez obzira na to gde su se nalazile kad su dejsvovalale kao celina, po jedinstvenom planu, uz sadejstvo partizanskih odreda na određenoj teritoriji i drugih faktora o kojima je već bilo reči, najčešće izvodile borbena dejstva kroz formu operacije sastavljene od nekoliko međusobno povezanih bojeva i borbi, dok su dejstva korpusa i viših sastava to bila po pravilu.

Po vidu dejstava, naše operacije su, bez obzira na značaj i veličinu, bile pretežno napadnog karaktera, čime se ispoljavala naša ofanzivna doktrina. Po načinu izvođenja one se odlikuju širokim i smelim manevrima, prodorima u različitim pravcima, po pravilu uvek kombinovane sa udarima iz više pravaca na front, bokove, i u pozadinu. Ova dejstva ostvaruju regularne jedinice, partizanske snage, diverzantske i udarne grupe, napred usmerene i planski povezane u jednu celinu.

Od posebnog su interesa za našu strategiju neke od ovih operacija koje su donele krupne rezultate, čijem bi izučavanju naša operatika morala posvetiti najveću pažnju. Među takve spadaju operacije grupe brigada u nastupanju ka Bosanskoj krajini, bihaćka operacija, operacije u toku tzv. IV i V neprijateljske ofanzive, strategijski prodor u Srbiju i dr. koje u svakom pogledu daju najreljefniju sliku naše operatike i strategije na ovom stepenu oružane borbe.

3) Taktika NOV predstavljala je kombinaciju principa partizanske taktike sa onim normama i borbenim postupcima koji su proizašli iz većeg stupnja organizacionog i materijalno-tehničkog razvitka i povoljnijeg međusobnog odnosa oružanih snaga. Pri tom se ne radi samo o kombinaciji dejstava dve različite vrste jedinica kao što su brigade i divizije, s jedne, i partizanski odredi, s druge strane, već o kombinaciji dejstava jedne te iste vrste jedinica »regularne« vojske koje su, zavisno od raznih uslova i zahteva, morale kombinovati primenu jednih i drugih taktičkih principa.

Ne zadržavajući se na načelima partizanske taktike o kojima je već bilo reči, elementi nove taktike — vezani za dejstva brigada i divizija, odnosno za pojavu operacija krupnijeg i složenijeg stila — tražili su od taktike i taktičkih jedinica primenu ne samo principa partizanskih dejstava, već i onih koji su bliži dejstvu »regularnih« taktičkih jedinica. Sada se od taktike i taktičkih jedinica zahtevalo prihvatanje i izvođenje upornije i odsudnije odbrane radi zajedničkog cilja i uspeha planirane napadne ili odbrambene operacije, ili pak, stvaranje taktičke premoći na izabranom mestu i u određenom vremenu radi razbijanja ili uništavanja protivnika u frontalnom napadnom boju. Bitno je bilo obezbediti da to ne budu »kruti«, »dugački«, »rasplinuti« frontovi, nametnuti od neprijatelja, i da se i u odbrani primeni princip maksimalne aktivnosti.

Na ovom stupnju našeg razvoja ne samo što nas nije mogla zadovoljavati partizanska taktika »iščezavanja«, niti se moglo računati na princip iznenađenja kao ranije (iako se njemu uvek težilo), već se u organizovanju bojeva morao obezbeđivati takav odnos snaga koji je, uz ostale faktore, garantovao maksimalne uslove za uspeh. Iz ovih

principa se vidi da se fizionomija naše taktike saobražavala prome-
nama nastalim u razvitku naše oružane sile koja se u ovoj etapi rata,
naročito u njenoj poslednjoj fazi, sve više bliži stanju brojne jedna-
kosti, u odnosu na protivnika, što je moralo naći adekvatan odraz
u principima njene teorije i paktične primene.¹¹

4) Sa svim tim je tesno vezan i strategijski odnos prema prostoru,
u prvom redu prema slobodnim teritorijama, a zatim poluoslobode-
nim i okupiranim. Ovaj se problem kao strategijska kategorija po-
javljivao ne samo u ovoj već i u prvoj etapi, iako je sad postao zna-
čajniji i aktuelniji zbog naše porasle ukupne moći.¹²

Osnovna načela naše strategijske koncepcije sadržavala su i de-
terminisala i odnos prema ovom problemu:

— izbegavati krute frontove i dugotrajne bitke odsudnog karak-
tera, što bi protivniku pružalo mogućnost da nam nanosi gubitke,
razbija i uništava naše snage;

— uspešan završetak rata nije zavisio od držanja bilo koje teri-
torije, bez obzira na njenu veličinu i značaj, već od postojanja i daljn-
njeg jačanja oružanih snaga, od političkog uticaja na narod i njegovog
učešća u NOR-u;

— za našu strategiju bilo je značajno postojanje slobodnih i po-
luslobodnih teritorija kao političkih, vojnih i materijalnih baza, samo
nije bilo bitno i strategijski presudno koja će i kolika ta teritorija
biti. Drugim rečima, nije postojala neka vrsta »državnog težišta« čijim
bi obaranjem protivnik uspeo dostići svoj strategijski cilj — li-
kvidiranje naše snage i pokreta u celini. To je sa aspekta strategij-
skih dejstava značilo ne primenu frontalne, pasivne i odsudne odbrane,
već ofanzivnim dejstvima šireg opsega i veće snage, u kombinaciji
sa dejstvima partizanskih odreda, naterati protivnika da brani svoj
sve užu i manji prostor — posednute gradove, komunikacije i druge
za njega vitalne objekte. Protivniku nije bilo svejedno koji deo našeg
prostora drži, jer je morao biti vezan za određene, uvek iste, objekte
od kojih mu je zavisio opstanak, što je od početka i predodredilo
defanzivnu komponentu u njegovoj strategiji koja će, po meri nara-
stanja naših snaga, sve više preovladavati i prerasti u strategiju de-
fanzivnog, po mnogo čemu, pozicionog rata.

U situacijama kada je neprijatelj napadao naše slobodne teritorije,
suprotstavljana mu je aktivna odbrana po pravcima koja je bila uporna
u obrnutoj srazmeri sa jačinom, kvalitetom i tehničkom podrškom nje-
govih snaga. Aktivnim, ofanzivnim udarima na bokove i u pozadinu
nastojalo se da se skrši njegova ofanzivna moć, naročito kad se radilo
o manjim snagama, slabijeg morala i tehničke opremljenosti, na te-
žem i nepodesnijem terenu itd.

»Ne podmetati svoje jedinice neprijatelju na pravcu njegovog
ofanzivnog zamaha, već sa svojim jedinicama, na odnosnim pravcima,

¹¹ Kod nas ima radova na teme o partizanskoj taktici, ili partizanskom ra-
tovanju i sl. koji taktiku u NOR-u tretiraju za sve vreme na isti način, iako je
poznato da postoje bitne i suštinske razlike između taktike partizanskih odreda,
NOV i JA u završnoj fazi rata.

¹² Naša slobodna teritorija iznosila je u novembru 1942. godine 48.000 km²,
a u septembru 1943. 160.000 km².

vešto skrenuti desno i lijevo i kontramanevrima na njegove bokove i pozadinu osujetiti njegovo nastupanje. To je najbolji način za pariranje neprijateljske ofanzive.¹³

U slučajevima gubljenja jedne teritorije, na drugom se području stvarala nova, najčešće još veća i značajnija. Za nas je bilo bitno postojanje slobodnih teritorija u opštem zbiru, a ne obavezno i stalno posjedovanje bilo koje od njih.

Šta više, ciljevi našeg rata koji su zahtevali što šire pokretanje narodnih masa u svim krajevima zemlje, nametali su našim snagama promenu područja njihovog baziranja, tj. korišćenje i širenje slobodnih teritorija kao naših političkih, materijalnih i mobilizacijskih uporišta bez obzira da li smo to činili pod pritiskom protivničkih napada i ofanziva ili ne. U završnoj fazi ove etape, u vreme sve povoljnijeg odnosa u oružanim snagama, dolazi do modifikacije našeg odnosa prema teritorijama u smislu njihovog definitivnog zaposedanja i odlučnog branjenja.

III

NAČIN STRATEGIJSKE UPOTREBE ORUŽANIH SNAGA U ZAVRŠNOJ ETAPI RATA

Nakon neuspelih pokušaja da strategijskim okruženjem uništi naše oružane snage i na taj način obezbedi bok i pozadinu »tvrđavi Evropi«, okupator je odustao od sličnih strategijskih ciljeva. Kapitulacijom Italije snage okupatora i kvislinga bile su još više oslabljene, tako da nisu mogle računati na neke ambicioznije rezultate. To je značilo da je okupator definitivno prešao u strategijsku defanzivu, bez mogućnosti da makar i povremeno preuzme inicijativu strategijskih razmera. Orijentisao se na operativno-taktičke poduhvate da bi nas parcijalno tukao, dezorganizovao i odbacio od onih objekata koji su mu bili od primarne važnosti. Radilo se o velikim gradovima, magistralnim komunikacijama (ka Grčkoj, Italiji i Jadranu) i pojasu jadranskog primorja.

Globalno uzevši, nemačka komanda je nastojala da oružanim snagama na našem ratištu reši sledeće osnovne zadatke:

— da obezbedi jadransku obalu od eventualne anglo-američke invazije;

— da prema istoku obezbedi južno krilo istočnog strategijskog fronta koji je trebalo da se nastavi linijom Đerdap — Skoplje — Albanija;

— da obezbedi vezu između strategijskih grupacija u Grčkoj, Italiji i Mađarskoj i da im, prema potrebi, štiti izlačenje iz Grčke i Italije.

U svetlu ovih zadataka, za okupatora je postalo naročito važno da spreči prodor naših snaga u Srbiju, u zonu vardarsko-moravskog strategijskog pravca, tj. u pozadinu planiranog fronta prema istoku, da

¹³ Iz Naređenja Vrhovnog štaba Glavnom štabu Hrvatske u IV neprijateljskoj ofanzivi, tom II, knjiga 6, dokumenat br. 175.

nas izbaci iz primorskog pojasa i obezbedi komunikacije na osnovnim stratezijskim pravcima (u Vardarsko-moravskoj dolini, dolini Bosne i Save i gornjem toku Save, Drave i Soče). Pokušaj da vazдушnim desantom likvidira Vrhovni štab i AVNOJ imao je više očajnički i osvetnički karakter nego nameru uništenja pokreta i likvidiranja naših snaga.

Sve ovo, razume se, ne znači da okupator, sa osloncem na kvislinge, nije i dalje raspolagao krupnim snagama (tek koncem 1944. postizemo ravnotežu u broju žive sile u oružanim snagama) i da nije predstavljao najozbiljnijeg protivnika (o čemu je naša strategija morala voditi računa). U nešto kasnijem periodu, početkom 1945. god. — pošto nije uspeo organizovati front jugoslovensko-bugarskom granicom do Albanije, i zbog proboja njegovog primorskog fronta — okupator je uspostavio kontinuirani front na r. Dravi i preko Srema, dok je u Bosni i Lici front bio izlomljen i isprekidan (grubo uzevši, protezao se linijom: Brčko — Sarajevo — gornji tok Une — Gospić — Karlobag). Na desnom krilu naš se front direktno povezao sa sovjetskim levim krilom, a zapadni saveznici su se nalazili na frontu: jezero Komakno — Bolonja — Toskanski Apenini.

Pred našu strategiju u završnoj etapi rata postavljena su tri osnovna zadatka:

1) Stratezijska težišta vojnih dejstava prenositi na ona područja koja su bila politički veoma važna, a do tada, zbog poznatih razloga nepotpuno aktivirana, radi proširivanja pokreta u sve krajeve zemlje, političkog obuhvatanja masa, mobilizacije i stvaranja narodne vlasti i društvenih organizacija, što je, s obzirom na skori završetak rata, postajalo sve aktuelnije.

2) Koordinirati napore sa saveznicima radi postizanja što veće vojne efikasnosti i zaštite svojih nacionalnih i revolucionarnih interesa i ciljeva.

3) Definitivno uništiti nemačku balkansku grupaciju i kvislinske snage, ne dozvoliti im da izvuku živu silu i ratnu tehniku sa našeg ratišta.

ad 1. Prenošnje našeg stratezijskog težišta na istočni deo zemlje, na teritoriju Srbije, postalo je jedan od naših primarnih stratezijskih zadataka. To se u ovom času poklapalo i sa našim drugim zadatkom — direktnim povezivanjem fronta sa glavnim saveznikom — Sovjetskom armijom.

Naše vrhovno komandovanje je još mnogo ranije planiralo stratezijsku orijentaciju u ovom pravcu i preduzimalo čitav niz mera:

— stvaranje operacijske osnovice u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, što je podrazumevalo proširivanje i učvršćivanje pokreta, razbijanje kvislinskih vlasti i uticaja, stvaranje što širih slobodnih teritorija itd.;

— stratezijsko izviđanje lakim pokretnim jedinicama, njihov prodor što dublje u unutrašnjost Srbije radi povezivanja sa našim snagama;

— prikupljanje stratezijske rezerve u Bosni, koja je predstavljala stratezijsku osnovicu za planirani poduhvat;

— određivanje plana za stratezijski prodor krupnim snagama iz više pravaca u Srbiju i povezivanje sa snagama u južnoj Srbiji koja

je u to vreme predstavljala glavno žarište NOR za celu Srbiju. Prodor je planiran najranije za proleće 1944. godine, ili najkasnije za čas otvaranja drugog fronta na zapadu Evrope.

Srbija je u to vreme za nas i okupatora, u punom smislu reči, predstavljala »ključ Balkana«. Za okupatora je njen značaj, kako smo već istakli, proisticao iz potrebe stvaranja fronta prema Istoku na liniji bugarsko-jugoslovenske granice, obezbeđivanja pozadine i izvlačenja snaga iz Grčke i Makedonije.

Značaj prodora u Srbiju za našu strategiju ogledao se u:

— potrebi razbijanja četničko-nedićevskih snaga i onemogućavanja političkih kombinacija reakcionarnih krugova na Zapadu, koji su pokušavali da za svoje koncepcije pridobiju i staljinsku politiku radi primene principa »fifti-fifti«;

— onemogućavanju okupatora da pregrupiše svoje snage i organizuje front na istoku što bi, da je uspeo, privremeno odložilo naš naslon na Sovjetsku armiju;

— iz prednjeg je rezultirao i zadatak presecanja velikomoravskog stratejskog pravca i tešnjeg povezivanja sa našim snagama u Makedoniji, na Kosovu, u Metohiji i Vojvodini, proširivanja i jačanja pokreta na tim, za nas neobično važnim prostorima.

Vrhovni štab u svojoj direktivi štabu 2. korpusa¹⁴ od 6. decembra 1943. kaže:

»... Slažemo se sa vama da u Srbiju treba upasti sa jačim snagama. Mi takve snage spremamo. Imali smo namjeru još prije zime da tamo upadnemo. No, razvoj događaja nije nam dozvolio. Trebalo je iskoristiti slom Italije i zaplijenjeno oružje uvesti u jedinice. Sve se ovo nije moglo izvesti i učiniti bez našeg prisustva i bez intervencije mobilnih snaga koje su bile pri ruci Vrhovnog štaba. U tome nas je zatekla zima. Morate priznati da je pokret jačih snaga preko besputnog planinskog zemljišta težak. Upad u Srbiju zimi ne bi dao one rezultate kakvi bi se očekivali. Za takav upad treba prethodno obezbijediti polaznu bazu, a to je vaš sektor. Još treba puno rada pa da vaš sektor to i postane.

Dakle, do tog vremena vi vršite lokalne, dublje ispade u pravcu Zapadne Morave, Ibarske klisure, Metohije i Kosova, u cilju hvatanja veza sa našim jedinicama i organizacijama, u cilju mobilizacije i izvlačenja ljudi iz Srbije. Od velike je važnosti da se dobro povežete sa našim snagama u jugoistočnoj Srbiji, kao i onima u Metohiji i Albaniji... Potrebno je pribavljati podatke o neprijateljskim snagama u Srbiji, kao i o tome kako se razvijaju političke prilike, imajući u vidu to da bi u Srbiju trebalo najkasnije upasti sa trenutkom otvaranja drugog fronta u Evropi. Znači, mi mislimo za najkraće vrijeme, do proljeća, prebaciti na taj sektor jače snage za upad u Srbiju, upravo za operacije ka istoku. Naravno, te operacije biće kombinovane sa upadom naših jedinica iz više pravaca, kako bismo razvukli neprijateljsku pažnju na više strana... «¹⁵

¹⁴ U to vreme je Glavni štab za Crnu Goru bio rasformiran, a Glavni štab za Sandžak dobio je pozadinsko-mobilizacijske funkcije.

¹⁵ Tito: *isto, knj. I, str. 208 i 209.*

Naše snage, objedinjene u krupne operativno-strategijske grupacije, počele su tražiti i primenjivati strategiju odlučnih sudara po mestu, vremenu i načinu kako je najbolje odgovaralo. Ofanzivne operacije, planirane na raznim područjima naših ratišta, sa težištem na srpskom i primorskom vojištu, uvećane po svom opsegu imale su — pored zadataka da protivniku nanose udare i gubitke u živoj sili i ratnoj tehnici — sada još za obeležje da se izvode radi definitivnog oslobođenja pojedinih užih ili širih područja i zona, sa idejom da se konačno zadrže i ne dozvoli protivniku da ih preotme. Ovo je bilo uslovljeno i potrebom da se u novim područjima što impresivnije deluje na mase, da se zaštite od represalija kao i zbog potrebe da se saveznicima predstavi snaga i ozbiljnost našeg vojnog faktora, i solidnost njegovih poduhvata i kroz frontalni oblik i odbrambeni vid borbenih dejstava. Na jadranskom vojištu, kao dodatan uslov stajala je i potreba transporta materijalno-tehničkih sredstava, za šta je bilo potrebno obezbediti baze, sredstva i kanale.

Primena ovih načela i metoda bila je mogućna zbog narasle vojne moći naših oružanih snaga. Umešnost našeg strategijskog komandovanja sastojala se upravo u tome da se, zavisno od političkih ciljeva, primeni adekvatan način dejstva, odrede potrebne snage — način komandovanja, izaberu vreme i pravci nastupanja, organizuje sadejstvo itd.

Međutim, prelazak na strategiju odlučnih sudara, koliko god da se radilo o grupisanju krupnih snaga, još je bio uvod u definitivno razbijanje i isterivanje okupatora, što će uslediti nešto docnije. Odsecanje okupatora na ostalim strategijskim pravcima (sem velikomoravskog), razbijanje i definitivno uništenje na celom ratištu, još se nije postavljalo kao neposredan i izvodljiv zadatak. Presecanje ibarsko-zapadnomoravskog i bosanskog pravca i uništenje grupe armija »E« ili njenog većeg dela, nije bilo realizovano, niti je postavljeno kao cilj i imperativan zadatak našim oružanim snagama u to vreme.

Vrhovni komandant, u svojim direktivama Glavnom štabu Srbije i 1. proleterskom korpusu, ovako formuliše zadatke i načine njihovog izvršenja, iz čega se najbolje vide naša strategijska usmerenost i načela.

Glavnom štabu Srbije: »Pošto naše udarne grupe stvore uslove za razvoj vojne organizacije u Srbiji, čitav teren treba vojnički obuhvatiti i organizovati. To znači da se od naših glavnih uporišta mora postepeno širiti, dok se najzad ne obuhvati čitav teren. Za razvoj jedinica u vojnu organizaciju terena predviđati i blagovremeno postavljati vojne i političke kadrove.

U sadašnjoj vojnoj situaciji ne treba očekivati od udarnih grupa da očiste čitav teren i da se frontalno kreću jednim linijskim rasporedom. Te grupe, razbijanjem osnovnih četničko-nedićevskih bandi, treba na pojedinim sektorima da stvore i obezbijede čvrsta uporišta. Sa naslonom na ova uporišta treba ubacivati i formirati naše manje grupe na ostalom terenu... «¹⁶

¹⁶ Tito: isto, knjiga I, str. 265.

1. proleterskom korpusu: »Krvarenje i gubljenje vremena oko nekog utvrđenog gradića ne isplati se. Za nas je važno dobiti pozicije na terenu, ukoliko šire utoliko bolje. Sada je bitno ovladati strategijskom gredom Rudnik — Suvobor — Sokolska planina — Cer,¹⁷ radi razbijanja osnovnih četničko-nedićevskih snaga, bržeg nadiranja ka Šumadiji i Beogradu, dobijanja sigurnih oslonaca za naše trupe, stvaranja uslova za novu mobilizaciju, dobijanja vojničkog i političkog efekta, s tim da već od sada treba tražiti načina da se lake udarne jedinice ubace u šumadijsku i beogradsku operativnu zonu radi razvlačenja neprijateljskih snaga i stvaranja mobilizacijskih centara... Kad se vi jačim snagama raširite po zapadnoj Srbiji, onda će manji garnizoni vrlo lako padati i bićemo u mogućnosti da ih zadržimo. Na tome sektoru česti prelazak gradova u ruke neprijatelja pokazivao je našu nestabilnost...«¹⁸

Cilj mera na primorskom vojištu bio je: onemogućiti četničkim i drugim kvislinškim snagama grupisanje, stvaranje baza i povezivanje sa zapadnim saveznicima; stvaranje naših baza radi sadejstva sa saveznicima i preuzimanje materijalno-tehničke pomoći. Radi toga dolazi do stvaranja operacijskih osnovica u južnoj Crnoj Gori, Hercegovini, na otoku Visu¹⁹ i drugim srednjedalmatinskim otocima.

Očito je da naše strategijsko komandovanje u početnoj fazi završne etape rata konsekventno realizuje ciljeve opštenarodnog i opštejugoslovenskog rata, težeći da svojim rešenjima proširi oružanu borbu na sve delove zemlje i da obuhvati sve naše narode i što šire mase. Prelazak na jače grupisanje, stvaranje operacijskih osnovica za strategijske prodore na odlučujućim pravcima, izvođenje operacija većeg stila i zamaha, još ne znači prihvatanje frontalnog oblika rata na celom ratištu i odbrane svih teritorija, bez obzira na to gde se nalazile, kao glavnog imperativnog zadatka naših oružanih snaga.

U odnosu na zadržavanje oslobođenih teritorija dolazi do primene diferenciranog kriterija. Po njemu je čvršće trebalo držati onaj oslobođeni prostor i objekte, gde se radilo o forsiranom širenju političkog uticaja na mase, odnosno gde su to tražile vojna saradnja sa saveznicima i potrebe demonstracije solidnosti našeg vojnog faktora uopšte, i posebno, u odnosu na one savezničke ciljeve koji su bili divergentni sa našim nacionalnim interesima i revolucionarnim ciljevima. Sa gledišta oblika rata to je značilo daljnje snaženje i narastanje frontalne komponente.

¹⁷ Na ovu gredu izašle su u širokoj lepezi naše četiri operativne grupe i to
— 5. i 17. div. preko Golije i Javora na Rudnik,
— 1. prolet. korpus preko Zlatibora na Maljen,
— 12. korpus iz ist. Bosne preko Poveljena ka Ceru,
— 11. i 28. div. iz istočne Bosne na Sokolsku planinu,
— 2. prolet. divizija je upućena u pravcu jugoistočne Srbije, dok je deo snaga sa ovog područja orijentisan prema istočnoj Srbiji.

¹⁸ Tito: isto, knj. I, str. 272.

¹⁹ Stvaranje na teritoriji 2. korpusa Primorske operativne grupe govori da je ova prostorija imala karakter dvostrane operacijske osnovice — prema Srbiji i prema Jadranu. Stvaranje naše baze na Visu, gde je bilo i sedište Vrhovnog štaba, omogućilo je direktne kontakte sa saveznicima, olakšalo snabdevanje i onemogućavalo reakcionarnim snagama da se postave između naših i savezničkih snaga.

ad 2. Kao što je pomenuto, određene vojne obaveze prema saveznicima nametale su nam neka strategijska rešenja koja su imala pečat sledećih okolnosti:

— na istočnom delu našeg strategijskog rasporeda radilo se o potrebi učešća u oslobađanju glavnog grada i presecanju velikomorauskog strategijskog pravca, što se postizalo pretežno frontalnom komponentom ratnih dejstava; u organizacionom pogledu to je zahtevalo stvaranje 1. armijske grupe, što predstavlja uvod u stvaranje armija kao operativno-strategijskih tela i preuzimanja odgovornosti za jedan deo kontinuiranog i linijskog fronta na našem ratištu koji je bio direktan nastavak i produžetak savezničkog fronta.

— planirani krupni koordinirani udari (u sadejstvu sa savezničkom avijacijom) po komunikacijama, naročito u Makedoniji, Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji, zahtevali su određen stepen i našeg strategijskog grupisanja i, donekle, poseban način i metod naših borbenih dejstava; cilj ovih operacija bio je da se okupatoru onemogući ili oteža pregrupisanje snaga, stvaranje fronta na istoku naše zemlje, uredno snabdevanje, pojačavanje snaga na frontu u Italiji i povlačenje grupacije iz Grčke; u taktičkom pogledu, deo ovih operacija izvođen je u vremenski podeljenim ulogama — naše snage su dejsvovala noću kada savezničko vazduhoplovstvo nije moglo, a ono danju; uloge su deljene i po prostoru i ako je bilo i istovremenog taktičkog sadejstva;

— naša aktivnost na zapadnom delu strategijskog rasporeda karakteriše se izvođenjem kombinovanih operacija na moru, otocima i kopnu, koje su bile vremenski sinhronizovane i koordinirane sa dejstvom savezničkog vazduhoplovstva i manjih delova pomorskih snaga; pomorskodesantne operacije bile su uvek usklađivane sa udarima naših snaga s kopna radi zajedničkog oslobađanja pojedinih zona, objekata i baza; najtešnje sadejstvo ili, bolje rečeno, dejstvo integriranih snaga KoV i RM, primenjeno je pri oslobađanju pojedinih ostrva ili grupa ostrva u srednjoj Dalmaciji i na Primorju; cilj ovih operacija je bio — povezivanje našeg i savezničkog fronta u jadranskom bazenu, stvaranje mogućnosti za prijem materijalno-tehničkih sredstava i oslobađanje naših jadranskih komunikacija; sem toga, cilj im je bila i zaštita naših interesa pred opasnošću koja je pretila od eventualnog povezivanja unutarnje kontrarevolucije sa snagama zapadnih saveznika, kao i da im se onemogući posedanje nekih delova naše teritorije.

Nešto docnije, naše operacije na primorskom vojištu imale su zadatak da privuku i angažuju operativne rezerve okupatora u Istri i Slov. primorju koje su bile namenjene za intervenciju na italijanskom frontu.

ad 3. U zimu (1944/1945. godine) protivnik je držao kontinuiran front na r. Dravi i kroz Srem zapadno od Šida, dok je južno od r. Save, sistemom utvrđenih uporišta (Brčko, Sarajevo, Banja Luka, Bihać, Gospić itd.) štiti bočne prilaze s juga savskom strategijskom pravcu. Po dubini našeg ratišta raspolagao je sa nekoliko pojaseva, utvrđenih sistemom poljske i stalne fortifikacije. Držeći pomenuti front, neprijatelj je istovremeno izvlačio svoje strategijske grupacije sa juga u pravcu severozapada.

Koncem 1944. i početkom 1945. godine, naše oružane snage angažovane su na sledećim zadacima:

a) ometanju povlačenja protivničke grupe armija sa našeg ratišta i sprečavanju stabilizacije fronta na linijama koje su za njega bile najvažnije i najpodesnije; u ovom smislu zapažene su operacije naše 4. armije koja je oslobođanjem Mostara i Knina otvorila prilaze neprijateljskim uporištima u dolini Bosne i Une; 2. armija ometala je neprijateljevo povlačenje kroz istočnu Bosnu i onemogućila mu stvaranje fronta na Drini, dok krupnije rezultate u pravcu r. Bosne, njegovog glavnog komunikacijskog pravca, nije uspela da postigne; 1. armija je potisnula neprijatelja na liniju zapadno od Šida, ali nije uspela da oslobodi Vinkovce, važan komunikacijski čvor koji je povezivao neprijateljske snage u dolinama Drine, Save i Drave; na dravskom pravcu, 3. armija je neposredno štitila levi bok sovjetskog strategijskog rasporeda u Mađarskoj; težište dejstva naših snaga u pozadini neprijateljevog glavnog fronta orijentisano je na komunikacije u dolinama Save, Bosne i Une kojima je balkanska grupacija bila povezana sa Nemačkom i na splet komunikacija u gornjem toku Save, Drave i Soče sa kojima je grupa armija »C« (Italija) bila povezana sa grupom armija »Jug« u Mađarskoj;

b) izvođenju reorganizacije, popune, prijema dela novih borbenih sredstava od saveznika i pripremanju uslova za završnu operaciju. Početkom 1945. formirane su tri armije (1, 2. i 3.), početkom marta stvorena i 4. armija, NOV i POJ preimenovana je u Jugoslovensku armiju, a Vrhovni štab u Generalštab JA. Brojnim jačanjem naših snaga postignuta je konačna promena u odnosu vojnih snaga u našu korist. Istovremeno smo primili nova tehnička sredstva od saveznika i završili obuku u rukovanju.²⁰

Vrhovno komandovanje je pred sve naše snage (na frontu, u neprijateljskoj i našoj pozadini) postavila jedinstven strategijski zadatak: okružiti i uništiti nemačku balkansku grupaciju i kvislinge i definitivno osloboditi zemlju, uključujući i one oblasti koje su posle I svet-skog rata pripojene Italiji.

Osnovna ideja strategijskog plana za završne operacije sastojala se u ovome: koncentričnim udarima krilnih grupa armija (na desnom krilu 1. i 3. armija, a na levom 4. armija i snage RM) probiti neprijateljski front u Sremu i Lici, a zatim energičnim prodorima dolinom Drave i Save i uz jadransku obalu izbiti na prostor Julijskih Alpi i Karavanki, gde spojiti obruč oko neprijateljske grupacije. Istovremeno centralnom grupacijom (2. armija) energično nastupati na severozapad, čisteći neprijatelja iz Bosne i centralne Hrvatske. Snagama u pozadini postavljen je opšti zadatak da u planskom sadejstvu sa armijama na frontu na najefikasniji način doprinesu izvršenju ovako postavljenog strategijskog zadatka. Naše snage u oslobođenim delovima zemlje imale su zadatak da energičnim dejstvima unište razbijene

²⁰ Od novih rodovskih jedinica koje su formirane u ovo vreme pomenuo bih sledeće: 2 tenk. brigade, 28 art. brigada, 4 inž. brigade, 3 ptađ, 1 puk za vezu 3 auto-bataljona, 1 paad, 1 konička brigada, 1 železnička brigada. RV je raspolagalo sa 2 aviodivizije (lovačka, jurišna).

i zaostale neprijateljske grupe.²¹ Naše snage u neprijateljskoj pozadini bile su operativno potčinjene armijama koje su operisale na frontu, dok su snage u našoj pozadini stavljene pod komandu Generalštaba i glavnih štabova.²²

Strategijska osobenost ove završne faze rata sastoji se upravo u tome što je sada prvi put frontalna komponenta dejstava postala dominantna, ali ne i jedina i za sve strategijske ciljeve dovoljna. Radilo se o kombinovanju na višem nivou frontalnih sa razvijenim dejstvima krupnih snaga u pozadini neprijateljskog fronta. Ova karakteristika naše strategije ne predstavlja prost i mehanički zbir dve različite vrste dejstava, već znači svojevrstu i originalnu sintezu u okviru jedinstvene strategije, proizašle iz specifičnog oblika rata. Celovit oblik našeg opštenarodnog rata ispoljio se potpuno i kompletno u ovoj fazi u kojoj, pored frontalne komponente koja je zauzela glavno mesto, imamo i dejstva u neprijateljskoj i našoj pozadini.

»Opštenarodni rat kao vojni oblik narodnooslobodilačke borbe, ispoljio se naročito jasno u završnim operacijama naše armije. Međutim, treba imati u vidu da se do njega došlo postepeno, tj. od partizanskog načina dejstva koji je odgovarao odredima i diverzantskim grupama (koje imamo i u ovoj etapi — primedba N. P.) preko dejstva brigada koje su partizanski rat vodile na kvantitativno i kvalitativno višem nivou, i svojevrstne kombinacije partizanskih i frontalnih dejstava divizija i korpusa (koje imamo u ovoj etapi u pozadini glavnog fronta — primedba N. P.), sve do završnih operacija i dejstava armije u kojima su najjasnije ocrtane karakteristike oslobodilačkog rata.«²³

Vredi se zadržati na nekim najosnovnijim formama i načinima dejstva, da bismo bar u najkraćim crtama predstavili karakteristike strategije u ovoj fazi.

— Koncentrični udari krilnim grupama armija, sa idejom strategijskog okruženja i uništenja jake protivničke grupacije, rezultat je postignutog povoljnog odnosa snaga na našem ratištu i primene odgovarajuće ratne veštine, u prvom redu strategijskih načina upotrebe naše oružane sile. Shodno ovoj ideji izvršeno je grupisanje naših snaga na frontu i u pozadini sa jasno određenim strategijskim težištem. U okviru ove strategijske ideje, pojedine naše grupacije izvršile

²¹ Od ukupnog broja divizija, na frontu se nalazilo 28, a u pozadini neprijatelja 16, ne računajući široku mrežu partizanskih odreda i organa korpusnih vojnih oblasti. Međutim, treba imati u vidu da su naše divizije na frontu, po brojnem stanju i vatrenoj moći, bile 2—3 puta jače od onih u pozadini. Protivnik je od ukupnog broja divizija imao 21 na frontu i 23 divizije u pozadini. U našoj pozadini, pored snaga KNOJ-a, nalazilo se i 6 divizija uz ostale organe pozadinske vojne organizacije. U rezervi VŠ bile su 3 divizije pored nekih rodovskih jedinica.

²² Potčinjavanje komandama armija snaga u pozadini neprijatelja, izvršeno je po sledećem:

- 4. armiji bili su potčinjeni 11, 4, 7. i 9. korpus;
- 2. armiji 2, 3. i 5. korpus (kasnije i deo 4. korpusa);
- 1. armiji 10. korpus;
- 3. armiji 6. korpus (a u početku i 10. korpus).

²³ Gošnjak: »Tito strateg revolucije i tvorac narodne armije« *Vojno delo*, br. 4—5/62, str. 43.

su više originalnih i zapaženih operativnih manevara, sračunatih na što potpunije izvršenje krajnje postavljenog strategijskog cilja.

— Proboj neprijateljske operativno-strategijske odbrane, organizovane u vidu pojaseva i odbrambenih uporišta, i kasnije gonjenje protivnika, izvršeni su udarom s fronta, uz strategijsko, operativno i taktičko sadejstvo sa našim snagama u pozadini protivnika. Pri ovom se svuda težilo operativnom i taktičkom odsecanju i okruženju neprijatelja, da bi ga se parcijalno i po delovima uništavalo. U ovom smislu su karakteristični lička i primorska operacija 4. armije i pokušaj odsecanja neprijateljske grupe na sremskom frontu, manevrom snaga naše 1. i 3. armije.²⁴

— Strategijski aspekt kombinacije frontalnih sa dejstvima u neprijateljskoj pozadini predstavlja za nas značaj od najvećeg interesa. Postojanje naših snaga u pozadini neprijatelja u navedenom brojnom odnosu, način njihove upotrebe, sistem komandovanja — omogućili su našoj strategiji da na odgovarajući i svojstven način reši krupne strategijske probleme.

a) Postojanjem velikih slobodnih teritorija i snaga u pozadini neprijateljskog fronta na svim pravcima i svim dubinama povoljno je rešen problem tempa nastupanja i gonjenja (razume se i snabdevanja i zbrinjavanja) kao jednog od bitnih problema u napadnim strategijskim operacijama sa planiranim ciljem okruženja i uništenja protivnika. Iako su naše snage na frontu imale brojnu premoć, nedostatak iskustva za ovaj oblik dejstva, nedovoljne količine borbene tehnike, municije i goriva, ozbiljno su slabili njihovu vatrenu i manevarsku mogućnost, što je pomenutom okolnošću bilo ublažavano i nadomešteno.

b) Problem manevra po spoljnim operacijskim pravcima, uz ograničenu motorizaciju i mehanizaciju, rešavan je u kombinaciji sa manevrom naših snaga u protivničkoj pozadini po unutrašnjim pravcima i usklađenim udarima u susretnom pravcu radi presecanja i razdvajanja neprijateljskih operativnih grupacija. U ovom smislu su karakteristični postupci naših 6. i 10. korpusa u Slavoniji prilikom susreta sa snagama 3. armije na Dravi, i manevar slovenačkih snaga u pravcu Trsta prilikom sadejstva 4. armiji.

c) Nedostatak bombarderske avijacije i vazdušnodesantnih trupa uspešno je nadomešten dejstvom naših krupnih snaga u pozadini neprijatelja koje su:

- sprečavale manevre rezervi,
- onemogućavale i otežavale organizovanje odbrane po dubini,
- remetile plansko i blagovremeno izvlačenje i povlačenje,
- obezbeđivale krila i bokove naših snaga na frontu,
- otežavale i onemogućavale redovno snabdevanje,
- pomagale pri forsiranju i stvaranju mostobrana našim snagama na frontu itd.

²⁴ U ličkoj operaciji je naša 4. armija odsekla i okružila nekoliko taktičkih grupacija protivnika, a u primorskoj je odsekla neprijateljsku operativnu grupaciju u Rijeci manevrom preko svog desnog krila i iskrcavanjem pomorskog desanta u Istri. Planom sremske operacije bilo je predviđeno da se naša 3. armija, forsiranjem Drave sa severa, a operativna grupa forsiranjem Save s juga, spoje zapadno od Vinkovaca i odseku neprijateljsku sremsku grupaciju.

d) Izvršavanje mnogih zadataka strategijske obavještajne službe za potrebe snaga na frontu, kao što su otkrivanje neprijateljskih namjera, grupisanje, operativno-strategijski manevri itd., velikim delom je ležalo na našim snagama u pozadini neprijatelja.

e) Zadatak ovih snaga i u ovo vreme bio je da svojom aktivnošću i uticajem na narod obuhvataju i privlače u borbu što više našeg nacionalnog življa u onim krajevima gde pokret nije do tada bio masovan.

Strategijska operacija za konačno oslobođenje, praktično se sastojala od mnoštva većih i manjih napadnih, a ponegde i odbrambenih operacija, vođenih u isto vreme na velikom prostranstvu i na veoma raznovrstan i originalan način, počevši od partizanskih i diverzantskih akcija, klasičnog frontalnog proboja dela organizovane neprijateljske odbrane, uz plansko taktičko-operativno sadejstvo sa našim krupnim snagama u pozadini protivnika, do dejstva naših snaga u vlastitoj pozadini protiv odsečenih ili ostavljenih neprijateljskih grupa. Sva ta raznolika dejstva bila su povezana jedinstvenim strategijskim ciljem i planskim usklađivanjem kroz jednovremene ili uzastopne operacije, bilo da se radilo o operacijama kombinovanog tipa front — neprijateljska pozadina, bilo o operativnom ili strategijskom povezivanju samostalnih operacija u neprijateljskoj ili našoj pozadini sa onima u zahvatu fronta. Glavnina snaga je angažovana u frontalnim dejstvima, čime je ova komponenta u ukupnim dejstvima imala glavnu ulogu, ali je uspešna celina strategijskog zadatka obezbeđena primenom i svih ostalih komponenata naše strategijske koncepcije i našeg razvijenog oblika NOR-a.²⁵

*

Iznete osnovne crte strategijskog načina vođenja oružane borbe kroz pomenute tri etape NOR-a, samo u osnovi pokazuju fizionomiju i evoluciju naše strategijske koncepcije. Njena fizionomija i evolucija

Prilog 1

Odnos snaga i njegova evolucija na našem ratištu

Godina	Okupator		kvislinzi	ukupno	naše snage					ukupno	međusobni odnos
	divizija	ukupno brojno stanje			bPO	brig.	div.	K	A i AG		
1941. /kraj/	25	586.000*	116.000	619.000	43	1	—	—	—	80.000	1 : 9,2
1942.	36	609.000	220.000	829.000	45	37	9	2	—	150.000	1 : 5,5
1943.	30	400.000	250.000	650.000	108	109	27	9	—	300.000	1 : 2
1944.	39	350.000	180.000	530.000	107	258	51	17	1	500.000	1 : 1
Kraj rata	34	263.000	170.000	433.000	107	261	61	10	4	800.000	2 : 1

* Od ovog broja otpadalo je na Nemce 81.000, Italijane 400.000, Bugare 55.000, Mađare 20.000; kvislinške snage su uglavnom pripadale tzv. »NDH«, u jačini od oko 110.000 ljudi.

²⁵ Vidi prilog br. 1: Međusobni odnos snaga i njegova evolucija na našem ratištu i br. 2: o okupatorskim i našim gubicima u toku NOR-a.

Nepotpuni pregled okupatorskih i naših gubitaka u toku NOR-a

godina	ubijenih	ranjenih	Gubici okupatora										naši gubici	
			zapljenjeno i uništeno										ubije- nih	ranjenih
			top	mitr.	puško- mitr.	pušaka	metaka i granata	mino bac.	tenk.	mot. voz.	avi- ona	voz. /vag./		
1941.	41.000	28.602	71	278	1.241	37.879	3.800.000	140	35	432	15	732	25.913	29.300
1942.	52.000	41.208	118	680	1.763	90.987	5.537.773	385	68	790	28	3400	35.194	31.200
1943.	84.000	170.654	842	2961	6.252	141.341	128.280.000	2076	180	680	84	—	61.000	61.730
1944.	120.000	58.751	620	1200	6.553	134.901	37.799.897	1909	160	2300	42	—	94.317	147.650
1945.	150.000	260.219	2991	8277	16.000	202.245	189.196.650	2639	485	9700	140	—	88.524	130.000

iz etape u etapu (kao i unutar njih) u suštini su zavisile od odnosa snaga na svakom stupnju razvoja NOR-a. Promena odnosa snaga na našem ratištu razvijala se kroz relativno dug i izuzetno komplikovan proces, kroz specifičan oblik našeg rata, pri čemu je i ratna veština u celini, a npose strategijska načela i koncepcije, odigrala krupnu aktivnu ulogu, predstavljajući sredstva i materijalnu snagu koja je maksimalno doprinosila stvaranju naše opšte premoći nad protivnikom.

Izvršavajući postavljene zadatke, rešavajući nametnute probleme u jednoj od etapa rata, naša ratna veština je ujedno pripremala uslove i stvarala mogućnosti za prelazak na višu etapu, viši organizacioni stepen i na druge i drugačije metode primene svojih sredstava, na kojem je, opet uz veću ili manju korekciju vlastitih, do tada važećih principa pripremala uslove za daljnje menjanje opšteg odnosa snaga, a time i za daljnji progresivni razvitak. Prema tome, radi se o stvaralačkoj evoluciji naše strategije koja je, držeći se opštih ciljeva i oblika rata, kroz praksu oružane borbe, koristeći se stečenim pozitivnim i negativnim iskustvima, razvijala i usavršavala sredstva oružane borbe i metode njenog izvođenja.

Kad je reč o ratnoj veštini NOR-a, o njegovoj strategiji, ili još određenije — o odnosu snaga, nužno je snažno podvući i ukazati na ulogu naroda kao subjekta u izvođenju oružane borbe. Ovaj osvrt će istaći samo direktno učešće naroda u oružanoj borbi i uticaj te činjenice na vojni odnos snaga na našem ratištu.

U tzv. »regularnim ratovima« uloga naroda se obično razmatra u smislu i u okvirima njegove političke podrške ciljevima rata, privredne delatnosti za front i, naravno, učešća u oružanim snagama. Naš NOR je pokazao da se, pored ovih funkcija, uloga naroda proširivala na neposredno angažovanje u oružanoj borbi, tj. u obavljanju čitavog niza delatnosti koje u drugim uslovima pripadaju pojedinim rodovima i službama organizovanih oružanih snaga. Tek tako shvaćena uloga naše žive sile omogućava da se dođe do realnije i tačnije procene međusobnog odnosa snaga na ratištu. Ograničiti funkcije naše strategije samo na načine upotrebe oružanih snaga, i naša dejstva prikazivati samo kao sudar oružanih formacija, bilo bi jednostrano, nepravilno i netačno.

Angažovanje naroda na čitavom nizu različitih zadataka koji po karakteru i cilju imaju vojni značaj, organski se uklapalo u koncepciju širokog oslobodilačkog pokreta i u njegovu vojnu strategiju — posebno. Pomenimo, najkraće, samo neke od funkcija koje je vršila naša nenaoružana živa sila, a koje je naša strategija mogla i umela, zavisno od stepena razvitka i drugih uslova oružane borbe, da iskoristi.

Rušenje i zaprečavanje puteva i pruga i sprečavanje pokreta neprijateljskoj motorizaciji, najvećim delom su delo naroda. Naše relativno malobrojne vojne snage, naročito u početku oružane borbe, to ne bi stigle učiniti. Ishranu naših jedinica organizovalo je samo stanovništvo, ne samo na taj način što je namirnice prevozilo i isporučivalo trupnim intendanturama, već je često spremljene obroke donosilo direktno na položaje. Sklanjanje životnih namirnica ispred neprijateljskih ofanziva stvaralo je potrebne rezerve bez kojih bi bilo nemoguće ostajati na određenim terenima i izvoditi borbena dejstva. Smeštaj po kućama, pranje, krpjenje i zamena rublja pomagali su da se sačuva fizička snaga boraca i spremnost za dejstvo u razna godišnja doba. Zbrinjavanje, lečenje i ishrana ranjenih i bolesnih predstavljali su doprinos koji je na najdirektniji način uticao na snagu i borbeni moral boraca i jedinica. Obavljanje kurirske službe, transport municije i drugih potreba, obaveštavanje o neprijatelju, o njegovoj snazi i namerama, borba protiv pete kolone i špijuna, skrivanje boraca i ilegalnih radnika u gradovima i druge ratne delatnosti spadaju po značaju u red onih koje su izvodile naše oružane formacije. Tačnije rečeno, sve su to funkcije koje u regularnim oružanim snagama obavljaju određeni rodovi i službe kao što su: inžinjerija, intendantska, sanitetska, transportna, obaveštajna i kontraobaveštajna, služba veze i druge službe i rodovi.

Sve su ove delatnosti u odgovarajućim srazmerama uvećavale brojnu snagu naše oružane sile, što se pri proceni međusobnog odnosa snaga mora uzimati u obzir, ukoliko se žele shvatiti karakter, okviri i specifičnosti naše vojne strategije.²⁶

Strategijska koncepcija NOR-a je, određivanjem ciljeva, karaktera, vojnog oblika i načina izvođenja oružane borbe, predstavljala onaj neophodni uslov bez kojeg se ništa nije moglo ni početi, a određena je tako da predstavlja istorijski obrazac stvaralačkog, vidovitog i genijalnog prilaženja rešavanju krupnih društvenih i vojno-političkih problema u izvanredno komplikovanim unutaršnjim i spoljnim uslovima, u kojima se odvijao naš rat. Od opšte koncepcije do njene primene i realizacije u praksi, uvek je dug put, raznolike su i do kraja nepredvidljive okolnosti, različite lokalne specifičnosti, nejednako brojne i sposobne rukovodeće snage na raznim nivoima rukovođenja i komandovanja itd., što je sve uslovalo i određene manje ili krupnije greške i skretanja u procesu pripreme i vođenja NOR-a, čije isticanje može, takođe, da posluži kao korisno iskustvo i pouka.

Od iskustava te vrste mogu se pomenuti sledeće pojave i subjektivni propusti:

²⁶ U ovom pogledu je veoma korisno upoznati se sa delom B. Oreščanina »Vojni aspekti borbe za svetski mir, nacionalnu nezavisnost i socijalizam«, kojom se autor koristio pri obradi i drugih problema u ovom članku.

— u nekim krajevima, usled nepotpunog i neblagovremenog shvaćanja karaktera našeg NOR-a, dolazilo je do levo-sektaških pojava koje su revolucionarne ciljeve borbe suprotstavljale njenim nacionalno-oslobodilačkim ciljevima i time sužavale njenu široku i masovnu bazu; iako se, u prvom redu, radi o greškama političke prirode, one su imale najdirektnije vojnostrategijske reperkusije, budući da su vodile gubljenju jednog dela našeg boračkog potencijala, čime se objektivno vojnički pomagalo protivniku; ovo utoliko više što su, pri određivanju našeg strategijskog težišta na prostore van gradova, ovakve devijacije pasivizirale i od nas udaljavale seljačke mase koje su predstavljale glavninu naših oružanih snaga;

— u pogledu vojnog oblika rata bilo je u lokalnim okvirima određenih lutanja i nerazumevanja koja su se svodila na suprotstavljanje masovnog narodnog ustanka partizanskom načinu organizacije i dejstava, i, na drugoj strani, pridavanje velike pažnje sabotažnim, diverzantskim i gerilskim akcijama na račun masovnih narodnih ustanaka koji su jedini mogli biti baza za daljnje jačanje i razvoj oružanih snaga i pokreta u celini;

— u početnoj etapi rata, u nekim krajevima je bilo dosta spore orijentacije na oružanu borbu protiv okupatora, glavni neprijatelj video se u domaćim izdajnicima, što je u strategijskom pogledu značilo ne videti pravog protivnika, a u političkom je moglo voditi međunarodnom razračunavanju;

— uprkos jasnoj orijentaciji i često ponovljenom načelu o izbegavanju krutih frontalnih borbi, u praksi se tu i tamo, (naročito, u fazi partizanskih odreda) dešavalo da su neki naši sastavi u raznim krajevima zemlje nepotrebno i štetno istrajavali u frontalnim otporima i sukobima;

— pri prelasku sa nižeg organizacionog stepena na viši i pri upotrebi drukčijih metoda i načina oružane borbe, bilo je, tu i tamo, zakašnjanja sa formiranjem brigada, kao što je bilo i istrčavanja i forsiranja takvih organizacionih oblika za koje nisu tada sazreli svi uslovi; mestimično je bilo i pojava da se u periodu stvaranja NOV sa potcenjivanjem odnosilo prema značaju i ulozi partizanskih odreda i vojnopozadinskih organa vlasti;

— treba ukazati i na pojave povremene pasivnosti nekih, iako veoma ograničenih, naoružanih sastava, koji su pogrešno shvatili načelo čuvanja žive sile, ne shvativši da vojna pasivnost u oružanoj borbi ne samo što ne služi čuvanju žive sile, već direktno vodi iz pasivizacije u demoralizaciju i rasulo;

— može se ukazati da obaveštajnoj službi u strategijskim i operativno-taktičkim razmerama nismo poklanjali pažnju kakvu zaslužuje, niti smo iskoristili sve one velike mogućnosti koje su nam stajale na raspolaganju;

— prilikom izvođenja krupnijih i kompleksnih operacija u kojima je morao dolaziti do izražaja visok stepen organizacije, posrednog i neposrednog sadejstva i osećanje za celinu i krupnije ciljeve, zbog nedoraslosti kadrova, lokalnih ograničenosti i sl. bilo je većih ili manjih propusta, iako su i oni, našim rastom, postepeno iščezavali;

— može se ukazati na to da je objektivno bilo više mogućnosti za različitu borbenu aktivnost u gradovima, naročito u onim koji su imali mnogobrojniju radničku klasu i intelektualnu omladinu.

Pored svega, treba naglasiti da su svi ovi propusti, slabosti i greške sporadičnog značaja i da, u poređenju sa našim krupnim i istorijskim uspesima, rezultatima i pozitivnim iskustvima, predstavljaju samo marginalne pojave. Upravo, one pomažu da se još šire shvati komplikovanost naše oružane borbe i gigantske razmere dela koje smo obavili.

General-major
Nikola PEJINOVIC

PRILAZ PITANJU VOJNE DISCIPLINE U NARODNOJ ARMIJI

Da bismo se u savremenom ratu sa uspehom borili i na kraju pobedili, potrebno je da oružane formacije, pored ostalog, poseduju i visoku vojnu disciplinu. To je rudimentarna istina koju treba primiti i shvatiti takvom kakva jeste. Svaki pokušaj da se omalovaži ili čak teoretski obezvredi potreba za visokom disciplinom u savremenoj armiji ide direktno na štetu njene borbene spremnosti i efikasnosti.

Disciplina je danas nužna potreba ne samo armije nego i svakog civilizovanog društva, pogotovo ako je tehnički razvijeno. Rad hiljada radnika u fabrikama, moderan saobraćaj, administracija itd. ne daju se ni zamisliti bez visoke organizovanosti, tačnog ispunjavanja zadatka na radnom mestu, što i nije ništa drugo već određeni izražaj disciplinovanosti ljudi prema društvu kojem pripadaju i organizaciji u kojoj se nalaze.

Vojna disciplina ima specifične ciljeve i zadatke, uslovljene posebnom ulogom i organizacijom armije u kojoj je subordinacija jedan od osnovnih principa. Ona znači bespogovorno izvršavanje svih zadataka koje daje starešina u miru i u ratu, pa makar i po cenu vlastitog života.

Takav, upravo presudan značaj koji ima disciplina za armiju zahteva da se i kroz vojnu teoriju malo više pozabavimo njenom prirodom i karakterom, načinom ispoljavanja, a posebno razradom postupaka i metoda kojim bi se ona što lakše i bezbolnije oživotvorila, postala svesna i dobrovoljna svojina svakog vojnika i starešine.

Baš tu svesnost i dobrovoljnost vojne discipline naročito je važno istaći jer treba biti načisto da ako se ona ne postigne na takav način, *mora se* (potcrtao V. B.) postići merama prinude, pošto armija bez nje ne može egzistirati kao efikasan mehanizam za odbranu zemlje, u miru, niti ispuniti svoj zadatak u ratu.

U tom smislu veoma je poučan primer naše revolucionarne armije iz doba socijalističkog rata. Ma koliko da je bila sastavljena od dobrovoljaca, politički već opredeljenih ljudi, svesnih potreba da se u ratu moraju podneti sve teškoće, ipak su se ponekad morale, posebno u teškim situacijama, primenjivati mere prinude, katkad i vrlo surove, da bi se uspostavili red i čvrsta vojna disciplina. To što smo svi dobrovoljno i svesno ušli u redove Narodnooslobodilačke armije, nije nas oslobađalo obaveza da tačno, bez pogovora, izvršavamo sva naređenja, bilo da su se ticala juriša na bunker, ili da se ne diraju voćnjaci ispod kojih smo gladni prolazili. Za neke prekršaje, naizgled male, odmeravane su katkad i najteže kazne. Ali i danas posle 25 godina moramo priznati da su u onim uslovima bile uglavnom opravdane.

Danas u miru, u regularnoj i savremenoj armiji, mora nam biti još jasnije da, ako se disciplina i određeni red ne mogu postići drugim putem, moraju se postići primenom sile, jer armija mora biti uvek jaka i spremna za rat. Naročito armija koja se sprema za nuklearni rat ne može sebi dozvoliti luksuz da se zbog suvišnih obzira i oportunističkog stava za njega ne pripremi.

Doduše, čim se sila primenjuje u većoj meri da bi se ojačale jedinice, starešine bolje radile, to je znak da nešto nije u redu sa moralnim stanjem starešina ili vaspitanjem vojnika. To pogotovu važi kad je reč o narodnim armijama.

Mere vaspitnog rada, kojima treba objasniti opravdanost i svrshodnost određene vojnostručne akcije imaju prvo mesto u stvaranju čvrste vojne discipline. No tamo gde se ne uspe sa vaspitnim merama primeniće se i mere prinude.

Vaspitni rad dobija posebno velik značaj u našoj armiji zbog specifičnosti uslova koji su stvoreni razvojem socijalističkog društva. Našem čoveku moramo objasniti zašto mnoge već realizovane slobode u društvu, koje sve više daju primat čoveku pojedincu, nisu često prihvatljive i za Armiju. Građanima tog društva koji žive i rade u Armiji kao starešine ili vojnici, mora biti jasno zašto je potrebno da se privremeno odreknu nekih od tih prava i zašto treba da žive i da se vladaju po normama propisanim vojnim kodeksom.

Svesna vojna disciplina u narodnoj armiji. Kada je reč o narodnoj armiji, od najvećeg je značaja da u njoj sve radnje, počev od spoljnih, formalnih, pa do najtežih i najkomplikovanijih vežbi koje traže maksimalno fizičko i psihičko naprezanje ljudi, budu organizovane i precizne, zasnovane na jasnoj komandi, ali i svesti, na bazi saznanja ljudi o njihovoj nužnosti.

Drug Tito gotovo nije ispustio ni jednu značajniju priliku od početka revolucionarnog rata, a da ne ukaže na tu stranu i karakter vojne discipline u našoj armiji.

Već prilikom predaje zastave Prvoj proleterskoj brigadi 1942. godine, na početku najsurovijeg rata koji smo vodili, obraćajući se boricima, podvukao je značaj discipline zasnovane na svesti onih koji se bore:

»Vi ćete u toj brigadi naći porodicu, jedinstvenu, monolitnu; naći ćete ne neku vojničku disciplinu starog tipa, nego drugarsku disciplinu, koja proističe iz svijesti svakog borca. Takva disciplina je onaj stub koji čini jednu narodnu vojsku nepobjedivom«.

U govoru prilikom otvaranja Centralnog doma JA u Beogradu 8. maja 1946. godine, drug Tito kaže:

»Učvršćivati disciplinu u vojsci ne znači izgubiti kontakt, prisni i drugarski kontakt sa vojnicima. Može biti najčvršća gvozdена disciplina, a u isto vrijeme i najdrugarskiji odnos između oficira i vojnika. Tako treba da se vaspitava naš oficirski kadar«.

Pozdravljajući starešine IV armije 5. jula 1947. godine, on ističe veliku ulogu drugarstva za jačanje discipline, za snagu jedinice:

U Armiji treba da vlada duh drugarstva, onakvog drugarstva kako je vladalo u velikom oslobodilačkom ratu. Razumije se da to ne smije ići na štetu discipline. Ali ja mislim da disciplina neće ništa izgubiti ako bude vladalo takvo drugarstvo. Naprotiv, disciplina će se time još podići, ona će time dobiti. U našoj armiji treba da bude čvrsta, gvozdена disciplina — s jedne strane, a s druge — najprisnije drugarstvo i između samih oficira i između oficira i boraca. To drugarstvo će se izraziti, u prvom redu, na taj način što će se oficiri čovječanski odnositi prema našim mladim ljudima i s pažnjom gledati na mlade naraštaje naših naroda, koje treba da vaspitaju i da usavrše u rukovanju modernim tehničkim vojnim sredstvima. Bezdušnost i aljkavost prema ljudima velika je opasnost za čvrstinu jedne armije».

U govoru na partijskoj konferenciji gardijske divizije, 16. 2. 1951. godine, on kaže:

»Kad se radi o vojnoj disciplini, razumije se, onda nema familijarnosti. Vojne discipline mora biti. Bez toga se ne može, jer vojska je vojska. Ona mora biti kao jedan, očeličena, i mora slušati jedinstvenu komandu. Pretpostavljeni se moraju slušati. Ali, kad ljudi nisu u stroju nego van njega, odnosno kad se razgovara na sastancima, oni su tu jednaki i razlikuju se samo po tome ko je bolje teoretski i politički vaspitan, ko je bolji u radu i tako dalje. Onda je svejedno da li je grešku napravio oficir ili vojnik. Čak, oficir treba više da odgovara ako je napravio grešku nego običan vojnik».

Odgovarajući na pitanje urednika »Narodne armije« 22. 12. 1953. godine, drug Tito daje šire tumačenje pojma narodne armije i discipline u njoj:

»Zato se u našoj armiji pored redovnog, čisto stručnog vojnog rada, mora u punoj mjeri odvijati i rad na razvijanju socijalističke svijesti sve novih i novih generacija koje kroz nju prolaze. Zbog toga u toj armiji mora i unutrašnji život biti sasvim drukčiji nego u drugim armijama. Razumije se, time ne mislim reći da treba da prestane disciplina: disciplina u takvoj armiji još je na višem stepenu, ali ona nije kasarnska, nije nametnuta odozgo, nije takva da ponižava ljude i čini ih instrumentima, već ih kao ljude i vojnike diže na još viši stepen. To je disciplina koja je svojstvena samo jednoj istinski socijalističkoj armiji».

To isto, samo sa još izraženijim i jasnijim zahtevom prema starešinama, on je istakao u govoru pitomcima Vojne akademije, 22. 5. 1954. godine:

»Osim toga, vi se kao vojni rukovodioci morate već u Akademiji vaspitavati u duhu lika socijalističkog vojnog rukovodioca, koji mora biti zadojen drugarstvom prema onima koji u Armiju dođu. Ja tražim disciplinu i jasno je da discipline u vojsci mora biti, ali ta disciplina mora biti svjesna. Na vama je da obučavate vojnike tako da znaju gdje je granica i gdje mora biti granica između svjesne vojne discipline i onog prisnog drugarstva koje je svojstveno svim dobrim armijama na svijetu. Mi ne tražimo da vi stvarate kasarnski sistem, da se obučavate tako da sutra budete oficiri jednog kasarnskog si-

stema. Vi ste oficiri novog kova, nove armije, i kao takve ja vas želim vidjeti».¹

Mogli bismo navesti još mnogo njegovih misli i zahteva za dalje jačanje svesne discipline. Postavlja se pitanje — zašto se tako često vraća na to. Razlog je samo jedan. Kao istinski narodni vođa oseća i zna svim svojim intelektom i bićem da je to bilo i da je i sada pitanje od koga zavisi vrednost naše armije. Bolje od svih nas on zna gde je snaga Armije kojoj je od njenog rođenja na čelu. Ni on sam nikad nije delovao silom već snagom svojih ideja, predanošću revoluciji i svojim ličnim primerom.

Njegovo insistiranje na svesnoj disciplini i novim odnosima u narodnoj armiji, na izbegavanju klasične kasarnske discipline, počinje još govorom Prvoj proleterskoj brigadi i bazira na marksističkom gledanju na ulogu i karakter armije u našem društvu. Lenjin je rekao: »Neka se Armija slije sa naoružanim narodom, neka vojnici ponesu u narod svoja vojnička znanja, neka iščezne kasarna i neka je zameni slobodna vojna škola. Nikakva sila sveta neće smeti da posegne na slobodnu Rusiju ako snaga te slobode bude naoružan narod koji je uništio vojničku kastu, napravio od svih vojnika građane, a sve građane sposobne da nose oružje, vojnicima«². Tu misao, kazanu u vreme burnih događaja revolucije, Tito je preneo u sadašnjost, u stvarnost našeg vremena, na naše uslove i za naše potrebe.

U stvari, Tito nas upozorava na opasnost koja pretila ako zanemarujemo te osnovne postavke na kojima počiva narodna armija kao deo naoružanog naroda, i da i sami ne postanemo jednostrani vojni profesionalci. On zahteva da naše akcije budu usmerene na jačanje i razvoj armije koja bi mogla delovati u savremenim ratnim uslovima, uz istovremeno čuvanje svih onih osobina koje tu armiju čine narodnom, socijalističkom.

Disciplina u drugim armijama. Svesna disciplina nije karakteristična za sve armije sveta, uprkos tome što svi uviđaju njen značaj i potrebu. Ona ne postoji, na primer, kod najamničke vojske. Plaćeniku ne treba ništa objašnjavati niti ga ubeđivati. On se ne bori ni za kakvu ideju, već za novac. Samim tim poseduje sasvim drugi moral, koji bazira na čisto poslovnom odnosu. Zato su plaćenici vrlo »upotrebljivi« kada je reč o ugušivanju pobuna i revolucionarnih oslobodilačkih pokreta.

Kod pomanjkanja ubedljivih ideja i razloga koji bi pokretali vojnike u borbu, i kod buržoaskih armija, kad se upotrebljavaju u kontrarevolucionarnom ratu za ugušivanje pobuna ili agresivnom ratu,

¹ Prilikom posjete Skoplju 3. 6. 1957. godine, starešinama je stavio »na srce« obavezu da gaje duh svesne discipline:

»Danas zavisi od vas da li će ti novi ljudi koji dolaze u Armiju usvojiti disciplinu koja će počivati na svijesti. Ako ih vi u prvom momentu odbijete nekim svojim pogrešnim postupkom, vi ćete ih odbiti od sebe i poslije ćete to teško popraviti. Zato vam stavljam na srce da gajite duh drugarstva, i da razumijete se, nastojite da stvorite što čvršću disciplinu koja danas počiva baš na toj visokoj svijesti naših boraca, naših vojnika, oficira i generala, kao čuvara naše nezavisnosti i socijalističke izgradnje naše zemlje«.

² Lenjin, *Сочинения*, том 10, 1954, Москва.

pribežava se vrlo visokom novčanom nagrađivanju vojnika i starešina. To je danas slučaj sa armijom SAD u Vijetnamu, sa armijom Portugalije u kolonijama. U nedavnoj prošlosti sličan slučaj smo imali i sa Hitlerovom armijom koja je (sem izuzetaka) isto tako »svesno« ratovala. Obećavajući pljačku i podelu ogromnog prostora Evrope, u prvom redu teritorije SSSR-a, nemačke vođe su stimilirale vojnike za taj rat i pobjedu. Na toj osnovi počivala je i dejstvovala Hitlerova ratna mašina i činila masovne čudovišne zločine.

Međutim, kad je reč o drugim nacionalnim armijama, činjenica je ipak da se u njima mnogo raspravlja i uvodi niz mera koje bi trebalo da ih do izvesne mere liberalizuju. Ni kod njih nije isto danas kao što je bilo, na primer, pre 50 i 60 godina. Postoje velike razlike. Metod ubeđivanja, propagiranja određenih ideja »za koje se isplati boriti« itd. dobio je mnogo veći značaj. To je i razumljivo jer umesto nepismenih, neobrazovanih vojnika koji nisu znali mnogo više od onoga što su videli u svom selu, te armije (posebno visoko razvijenih zemalja) danas dobijaju ljude sa širokim predstavama o svetu, tehnici, sa novim idejama itd. To su ljudi koji već teže podnose silu kao metod ubeđivanja i žele da znaju zašto nešto rade. Da bi ih koliko toliko »pripremili« da se bore za ciljeve vladajuće klase, bilo je potrebno u svim tim armijama izgraditi agitaciono-propagandni aparat kojem je osnovni zadatak da propagandom prikrije prave ciljeve i suštinu tih armija, ističući uporedo ideje demokratije »slobodnog sveta« za koje se treba i isplati boriti. Ipak, to samo po sebi ne bi bilo dovoljno. Da bi vojnici i oficiri tih armija mogli lakše poverovati u to »progresivno društvo«, bilo je potrebno učiniti i ozbiljnije zahvate u samoj armiji. One su, na primer, ukinule mnoge kastinske razlike i navike koje su se provlačile još iz doba feudalnih armija, izvršili niz reformi čiji je cilj bio da se umanjí razlika između vojnika, podoficira i oficira, dali veća prava i slobode vojnicima, a nešto ograničili gotovo apsolutna prava oficira. Smanjene su i razlike u izgledu i kvalitetu uniformi, ishrani vojnika i oficira itd. Cilj svega toga bio je da se stvori utisak da je to nova demokratska armija kojoj je jedini zadatak da brani zemlju, navike i način života i da time prilagodi te armije novim uslovima ratovanja, gde čovek, njegova inicijativa, samostalnost, igraju mnogo veću ulogu nego ikad ranije. Pojedine izmene u unutrašnjim odnosima u tim armijama, na primer, smanjivanje razlike između činova, razlike u odevanju, ublažavanje »drila«, posledica je i organizacijsko-formacijskih promena koje su se kod tih armija desile od početka razvoja do danas. Ranije je dominantnu snagu armije sačinjavala čista pešadija sa puškom i ponekim mitraljezom, eventualno konjica i tehnički jednostavna artiljerija. Tada su zaista mogle postojati »čiste linije odgovornosti i prava. Pojavom mnogovrsne tehnike (od automobila, tenka, aviona do rakete, televizije, elektronskih uređaja, radara itd.) stvar se potpuno menja. Armiji je sada potrebna ogromna masa stručnjaka, tehničara, inženjera, koji su jedini kvalifikovani za korišćenje takve opreme. Sve ovo potencira nužnost i ulogu svesne discipline.

Klasični oficir sve više ustupa svoje mesto starešini stručnjaku, a uz borce jurišnike pojavljuje se sve više visokokvalifikovanih rad-

nika koji rukuju strojem. To, dakako, nije moglo ostati bez posledica i na unutrašnju strukturu i odnose u armiji. Broj aktivnog ljudstva se naglo povećavao. Štabovi su postali mnogo veći i sa nizom tehničkih sekcija i službi koje ponekad igraju važniju ulogu od standardnih operativnog odseka. Veliki broj ljudi više ne nosi uniformu klasičnog tipa, jer je nepodobna za poslove koje vrše. Isto tako veliki broj starešina, sve do vrlo visokih činova, nema nikakvu komandnu ulogu. Oni su samo specijalisti koji rade svoj posao. Takav različit sastav novih armija, u kojima pretežnu većinu čine kvalifikovano radništvo i tehnička inteligencija, nametnuo je izmene i u odnosima. Pomalo ali sigurno razbijani su oni već oveštali kalupi u koje su se bile uča-urile armije. Smanjena su neograničena prava oficira. Ponižavanje ljudskog dostojanstva raznim postupcima i formalnim propisima, čiji je cilj bio nekada da stvori ljude automate — moralo je prestati i u tim armijama. To nije došlo samo zato što to čovek današnje generacije više ne podnosi, već i zbog nove strukture savremene armije, mehanizma njenog dejstva. Očigledno je, naime, da savremena, tehnički opremljena armija, ne trpi stare drilovske oblike rukovođenja. Složeni mehanizam armije može se pokretati i biti efikasan samo ako ljudi u njima znaju i razumeju šta treba, ako deluju svesno i samostalno, tj. suprotno od onog nekada kad je bilo poželjnije da »ne misle«.

Međutim, pošto je to mač sa dve oštrice (za sve, izuzev za narodnu armiju), nacionalna buržoazija pristupa tim reformama samo u meri i obimu koliko je to neophodno i korisno za efikasno funkcionisanje tih armija. Pri tome strogo vodi računa da ne ugrozi klasni i kastinski karakter tih armija. Zato, ma koliko na prvi pogled bile velike, te reforme su u suštini samo sporedan odraz u suštini reakcionarne konzervativne i kastinski oštro izdiferencirane organizacije kojoj njena reakcionarna suština i uloga ostaju netaknute. Događa se nešto slično kao i u politici. Znajući da se na reakcionarno-ratnohuškačkim idejama ne može niko mobilizirati, buržoazija svoje prave ciljeve i ideje sakriva, a istupa sa »progresivnim« parolama. Prenesemo na armiju, to znači da se progresivnim i spoljnim manifestacijama i merama pokušavaju sakriti njena reakcionarna sadržina i ciljevi.

Značaj svesne aktivnosti. Ako je u nacionalnim armijama buržoaskog društvenog sistema potreba za objašnjavanjem svakog postupka vrlo aktuelna, doduše iz drugih razloga, razumljivo je što u narodnoj armiji to mora biti stalna praksa. Koliko je to značajno za postizanje potrebnog stepena svesne discipline uči nas i naše iskustvo kroz revoluciju.

Ne mislim time ni najmanje reći da dok se ne objasni, treba čekati ili odustati od izvršenja naređenja. To bi bilo naopako i štetno. Ali mislim da celokupan sistem vaspitanja, obuke i komandovanja mora biti usmeren u pravcu objašnjavanja i razjašnjavanja svake radnje. Među prve i najvažnije svakako spada i to da se vojnicima i starešinama objasni zašto je u armiji potrebno da se bezuslovno izvršavaju sva naređenja starešina, bilo da je to komanda za juriš na bunker ili komanda »mirno«. Čak mislim da se moraju objašnjavati i naizgled veoma »sitne« radnje, pa i takve koje su »potpuno jasne« i u pravilu

precizno opisane. Naš socijalistički građanin, kad je u uniformi, mora razumeti i shvatiti zašto je potreban stav mirno u armiji, zašto komande, zašto stroj i strojevi korak, zašto vojnički pozdrav i niz drugih manifestacija specifičnih za armiju. Mnoge od tih radnji, ako su neophodne, mogu na prvi pogled vređati ljudsko dostojanstvo, jer »oduzimaju« određena prava i slobode građaninu na koje je navikao, koje mu je socijalističko društvo ne samo priznalo i za koje su se svakodnevno borili. Da se ne bi desio slučaj da se te radnje ne shvate, da se vrše tek pod prinudom a ne svesno, treba ih objasniti. Cilj kojem treba težiti je da se sve radnje, od najobičnijih do najtežih borbenih, vrše svesno, jer će samo u tom slučaju narodna armija posedovati onu moralnu snagu ljudi koji će donositi pobjede.

Međutim, to istovremeno znači da danas ne pokušavamo objašnjavati kao nužno potrebne za rat i one radnje koje su prevaziđene.

Naime, ako je neka radnja zaista svrsishodna, lako se može objasniti. Onda i nema problema. Potpuno je jasno da je strojevo vežbanje neophodno u svakoj armiji (čak, po mom mišljenju, i mnogo više nego što se kod nas to praktikuje) jer stroj oblikuje vojnu jedinicu i daje joj onu unutrašnju čvrstinu. Međutim, naš socijalistički čovek koji je već danas, a još više će biti sutra, sa visokom političkom svešću, širokog vidokruga i obrazovanja, koji je i dok nije u armiji, spreman, ako treba, da brani svoju domovinu i da njeno tle zalije svojom krvlju, teško će biti spreman da svesno izvršava one radnje i postupke kojima danas ne vidi svrhu i opravdanja, koji su se provukli ili su nekritički primljeni iz starih armija. To su obično one radnje i postupci koje su nekad imale svrhu prvenstveno sa gledišta razbijanja čovekove ličnosti a tek iza toga za borbenu primenu jedinica. To su katkad i radnje koje su posebno i svesno u starim armijama bile predviđene da suzbiju svaki pokušaj vojnika da misli (jer za njega misli starešina itd.).

Drugačija struktura savremenih armija i ogromna zasićenost tehnikom, drugi način ratovanja, a time i potrebe da se ima druga vrsta ljudi u armijama, utiču snažno na sve armije da odstupe od mnogih takvih mera. Tim pre toga ne sme da bude u narodnim armijama, jer bi to moglo ostaviti teške posledice na moral ljudi. Za narodnu armiju je čuvanje dostojanstva i ponosa socijalističkog čoveka, kako to kaže drug Tito, mnogo značajnije nego neka od tih nebitnih radnji.

Međutim, ima stvari kojima je porasla vrednost i na kojima treba više insistirati. To su fizička kondicija i spretnost ljudi, poznavanje raznih vrsta tehnike i oružja, šofiranje, kretanje i život van naselja i u teškim uslovima itd. Na to bi trebalo obratiti više pažnje, vodeći pri svemu tome računa da objašnjavanje ciljeva i značaja socijalističkog društva bude uvek u prvom planu.

Dok postoje armije postojaće i specifična organizacija, specifične razlike između ljudi i subordinacija u odnosima. Takva konstatacija je manje više tačna i može se primeniti na sve današnje armije. Međutim, u tome postoje bitne razlike između narodne armije i ostalih. Naime, ma koliko organizacija i efikasnost armije zahtevale subordinaciju, oštro i jasno izdiferenciranu podelu odgovornosti, funkcije, dužnosti i obaveza, ipak postoji razlika — da li je to zaista neophodno za uspešno funkcionisanje armije, ili je učinjeno da se sačuva kastinski

karakter armije, zaštite neopravdane privilegije i prava jednih na štetu drugih.

Narodna armija i o tim pitanjima mora imati drukčija rešenja. Ono što je glavno mora se čuvati da se oficirski sastav ne bi pretvorio u posebnu kastu koja više ne shvata društvo iz kojeg je nikla i ne razume ga. Oficiri narodne armije moraju ostati, pre svega, socijalistički građani na radu u armiji. Oni moraju biti spremni da se zamene sa građanima koji su se vojno osposobili, kao što moraju biti sposobni da se uključuju u život van armije. Nikakva specijalizacija i neka izvanredna stručnost ne bi trebalo da budu tome prepreka. Na koncu, pilot u vojsci i pilot u civilnoj avijaciji, ili intendant u vojsci i komercijalni službenik u preduzeću, inženjerski oficir u vojsci ili inženjer u građevinskom preduzeću i sl. ne predstavljaju neku nepremostivu razliku, te je i neodrživo shvatanje da takav građanin ne može vrlo brzo postati dobar oficir i obrnuto. Uostalom, praksa našeg NOR-a to odlično pokazuje. U interesu je narodne armije i socijalističkog društva da postoji što manja podvojenost između vojnika i građana, da armija što više, i po sadržaju i po formi, liči na deo oružanog naroda.

U tom pravcu nas orijentiše sve veći »tehnički« karakter armije kome treba prilagoditi i ono što po spoljašnjoj formi danas već ne odgovara. U suštini, i organizacija i način rada mnogih ustanova i jedinica u armiji se, zbog prirode tehnike koja postaje dominantna, moraju približiti već oprobanim rešenjima van nje i obrnuto.

Takođe, treba voditi računa da se daju samo razumna i zaista nužna ovlašćenja starešinama, da su plate u armiji veće samo za onoliko od sličnih u građanstvu koliko to teži uslovi života i odgovorniji posao ili drugi razlozi zahtevaju, da se rezervni kadar i aktivni što manje razlikuje itd.

Dotakao sam samo neka od mnogih pitanja koja direktno ili indirektno utiču na prilaganje shvatanju i tretiranju pojma i suštine discipline, pokušavajući da prikažem i ono što narodne armije razlikuje od drugih nacionalnih i buržoaskih armija. Mi pripadamo narodnoj armiji, i to onoj što ima sreću da se razvija u socijalističkom društvu, koje je znalo izbeći razne opasnosti u svom razvoju, pa i opasnost da stvori armiju koja će biti nešto van društva, samo za sebe. Nismo zaboravili i pouke iz prošlosti i znamo u čemu leži snaga narodnih armija, a i to da nikakve organizacijske forme, pravila i oznake ne mogu zameniti duh armije koji se stvara na svesti i volji ljudi.

General-pukovnik
Viktor BUBANJ

TENDENCIJE RAZVOJA SAVREMENIH RATNIH MORNARICA

Razvoj savremene tehnike i naoružanja zahvatio je punom mjerom i ratne mornarice kao izrazito tehnički vid oružanih snaga.

Vrhunska dostignuća nauke i tehnike, izražena prvenstveno otkrićem nuklearne energije, raketnih goriva i elektronike našla su praktičnu primjenu i na ratnim brodovima raznih vrsta, što je dovelo u posljednjih dvadeset godina do neviđenih, u pravom smislu riječi, revolucionarnih promjena u flotnim sastavima savremenih ratnih mornarica. Tako se, na primjer, klasična brodska artiljerija i pav-topovi, relativno ograničenih mogućnosti, zamjenjuju ili dopunjuju raketama gotovo neograničenog dometa sa nuklearnim bojevim glavama i elektronskim sistemima za vođenje ili samonavođenje; brodska torpeda na klasični pogon sa komprimiranim zrakom malog dometa zamjenjuju se torpedima sa električnim, hemijskim i drugim vrstama pogona i glavama za samonavođenje, ili raznim vrstama raketnih projektila s klasičnim ili nuklearnim bojevim glavama; pp-bombe, punjene klasičnim TNT-eksplozivom, zamjenjuju se savremenim pp-torpedima ili pp-raketama; klasične morske mine zamjenjuju se ili dopunjuju nekontaktnim minama sa novim vrstama upaljača i jačim klasičnim ili nuklearnim eksplozivom; brodski benzinski ili dizel-motori s ograničenim pogonskim resursima, zamjenjuju se na sve većem broju brodova gasnim turbinama ili nuklearnim reaktorima, itd.

Ovakav razvoj ratnih brodova i mornaričkog naoružanja, kao i tehnički razvoj drugih vidova oružanih snaga (naročito raketnih snaga i avijacije) — osposobljenih za efikasna nuklearna dejstva s ogromnih udaljenosti protiv ratnih brodova i njihovih baza — prouzrokuju ne samo brisanje iz flotnih lista određenih vrsta ratnih brodova i pojavu novih, dosad nepoznatih vrsta, nego i korjenite promjene organizacijske strukture ratnih mornarica, njihovih mjesta, uloge i zadataka, organizacije komandovanja i veze, način upotrebe flotnih snaga, itd.

Danas se u flotnim listama ratnih mornarica u svijetu nalazi oko dvadeset raznih vrsta površinskih ratnih brodova; od nosača aviona do torpednih čamaca i obalskih minolovaca; razne vrste podmornica (od kojih one sa nuklearnim pogonom i raketnim naoružanjem preuzimaju izvjesne zadatke koje su nekada imali kapitalni brodovi), te veliki broj vrsta pomoćnih brodova razne namjene.

Najnoviji tehnički pronalasci primjenjeni su prvenstveno na podmornicama, nosačima aviona, krstaricama i razaračima, a danas se već primjenjuju i na manjim ratnim i pomoćnim brodovima. Konstruišu se i sasvim nove vrste brodova, kao što su raketni čamci, torpedni brodovi s podvodnim krilima tzv. »morski hrtovi« koji imaju brzinu 50—100 čv; brzi protivpodmornički patrolni brodovi na vazдушnom ja-

stuku; nepotopljivi minolovci; lovci minolovci za prethodno otkrivanje mina elektronskim putem, itd., dok modernizaciji opreme i naoružanja pomorskih diverzanata i njihovom omasovljavanju pridaju prevashodan značaj velike i male RV.

Ovakav kurs razvoja savremene mornaričke tehnike u svijetu postavlja i pred našu RM niz važnih pitanja. Prije svega postavljaju se ova pitanja: u kojoj mjeri su naša zemlja, armija i njena ratna mornarica zahvaćene tim procesom; koliki su naši dometi u tome; da li mi možemo izdržati ritam i tempo razvijenih zemalja i da li i na koji način se konkretno naša RM može tehnički i inače pripremiti da adekvatno parira potencijalnom agresoru opremljenom savremenom tehnikom?

Veoma određen i sažet odgovor na prvo od ovih pitanja dao je već prije par godina državni sekretar za narodnu odbranu slijedećim riječima: »Nagli razvoj tehničkih sredstava i naoružanja u svijetu imperativno nameće i nama nove zadatke ubrzanog osvajanja pojedinih vrsta oružja«. Ovo se odnosi na sve vidove i rodove naših oružanih snaga, pa, naravno, i na RM.

Što se tiče naših mogućnosti — u cjelini uzevši, odgovor je također pozitivan, jer naše mogućnosti na ovom planu treba mjeriti, prije svega, ulogom i zadacima naših oružanih snaga, a ne aršinom neke mehaničke uporedbe sa bilo kojom velesilom.¹ Ako se stvari tako postave, a tako je jedino ispravno, onda se može reći da su naše relativne mogućnosti čak i veće od mogućnosti neke agresivne velesile, jer je nama sigurno lakše izgraditi armiju koja će biti sposobna da odbrani svoju zemlju, nego nekome ko svojoj armiji postavlja tako apsurdne i ambiciozne zadatke — pokoriti sve one zemlje svijeta koje se ne slažu sa agresivnim ekonomskim i društveno-političkim koncepcijama takve jedne velesile.

Pokušali bismo sada da konkretnije prikažemo najvažnije, već dosad izvršene, promjene kao i tendencije daljeg razvoja ratnih mornarica u svijetu i kod nas.

POVRŠINSKI RATNI BRODOVI

Sve važnije promjene u toku historijskog razvoja RM počinjale su uvijek od većih i najvećih ratnih brodova. Izuzetak od toga desio se u našem vijeku s *bojnim brodovima*. Budući da je to veoma ilustrativan primjer za našu temu, osvrnuli bismo se najprije na taj izuzetak.

Od pojave prvog pravog *bojnog broda*, pa sve do kraja drugog svjetskog rata, bojni brodovi bili su najveći i najsnažniji artiljerijski ratni brodovi koji su ikada zaplovili okeanskim prostranstvima. Zbog svojih taktičko-tehničkih karakteristika,² bojni brod je opravdano na-

¹ Vidi M. Jerković: »O nekim pitanjima mjesta i uloge malih ratnih mornarica«, *Mornarički glasnik*, br. 2/1959.

² U srednjem: 200 × 30 × 15 m dimenzije, 20—30.000 tona težine, 25—30 čv. brzine, s naoružanjem od 10 do 12 topova glav. kalibra 350—450 mm i 12—16 brodskih pav-topova, kalibra 100—150 mm, s pogonom 50—100.000 KS, s oklopom debljine 20—25 cm.

zivan »gospodarem mora«. U to vrijeme zaista nije postojao od njega vatreno jači, maritimno žilaviji i navigacijski sigurniji brod, te su se u prošla dva svjetska rata sudari flotnih sastava redovno završavali u korist onog združenog odreda koji je, uz ostale podjednake uvjete, imao u svom sastavu jedan ili više bojnih brodova.

Koliki se značaj pridavao tom brodu i kako se zbog najnovijih naučnih i tehničkih dostignuća postepeno gasio njegov značaj, vidi se iz slijedećih nekoliko podataka. Od 1906. godine, kad se pojavio prvi engleski bojni brod »Drednot« — do 1945. godine, kad je završila era ovih brodova — njihov broj kretao se ovako: u periodu prvih desetak godina, tj. od prvog svjetskog rata, osam najjačih sila izgradile su ukupno 85 bojnih brodova; uoči drugog svjetskog rata ove RM imaju samo 53 bojna broda, dok je u toku rata proizvedeno još svega 26 bojnih brodova. U prvih deset poslijeratnih godina broj bojnih brodova naglo je počeo padati, tako da danas više nema nijednog u stroju.

Postavlja se logično pitanje: koji su to momenti, u inače stalnom razvoju i jačanju RM, imali tako presudnu snagu da su zbrisali s flotnih lista takve kolose i to baš u periodu kad su na pomolu bila revolucionarna otkrića kao što je atomska pogonska energija koja daje brodu praktično neograničenu daljinu plovljenja, a time i ogromnu autonomnost i nezavisnost od baza; kao što su rakete brod-brod i brod-vazduh, golemih kalibara s ogromnim dometom i razornom snagom, što bi učinilo takve brodove neuporedivo snažnijim nego što su bili u svojoj klasičnoj artiljerijskoj varijanti; kao što su radarska i druga elektronska oprema koje bitno povećavaju domet osmatranja, sigurnost navigacije, preciznost navođenja projektila na cilj, itd.? Logično je bilo očekivati da će bojni brod baš zbog svojih ogromnih dimenzija biti jedan od prvih na koji će se pokušati smjestiti i iskoristiti ovakve revolucionarne tehničke tekovine. Međutim, to se nije dogodilo. Ova, na prvi pogled apsurdna pojava ipak ima svoje opravdane strategijsko-operativne i taktičko-tehničke, a donekle i ekonomske razloge.

Prvi od tih razloga leži u pojavi i naglom razvoju borbenog aviona, a s tim povezano, u pojavi nosača aviona.

Do pojave ratnog vazduhoplovstva, u naoružanju armija top je bio glavno i najjače oružje i u kopnenim vojskama i u ratnim mornaricama. Artiljerijski brod, odnosno brodski top, prošao je mnogovjekovnu evoluciju usavršavanja i osnažjenja po kalibru i dometu, po razornoj moći granate i preciznosti gađanja. No, kao i svako drugo tehničko sredstvo — klasični top je dostigao svoju taktičko-tehničku kulminaciju. U ratnoj mornarici to je bio top bojnog broda od 450 mm. Daljnje bitno povećanje kalibra i dometa pokazalo se i nerentabilno i tehnološki neizvodljivo. A taktičko-operativni razlozi borbe na moru tražili su i dalje: veći domet, jaču razornu moć, sigurnije pogotke. Tim zahtjevima, kojima top više nije mogao zadovoljiti — udovoljio je borbeni avion. Iako u početku još neusavršen,³ on je već nakon nekoliko godina svog usavršavanja mogao dosegnuti do mnogo udaljenijeg cilja

³ Prvi avion sa ograničenom borbenom namjenom konstruisan je 1910. god.

nego što je to mogao i najdalekometniji top kopnene vojske, odnosno u RM — bojni brod sa svojim najvećim kalibrima. Zbog toga su pobornici velikih flota odmah postavili pred konstruktore zadatak: naružati ratni brod ratnim avionima. Tako se u RM SAD pojavio već iste, 1910. godine, dakle uoči prvog svjetskog rata, prototip prvog nosača aviona. Bila je to zapravo krstarica »Birmingham«, čiju su palubu očistili od brodske artiljerije i stvorili time platformu za polijetanje i slijetanje aviona. Već prvi tehnički uspjesi do početka prvog svjetskog rata i prvi taktički uspjesi u toku rata bili su veoma ohrabrujući, tako da su nosači od samog početka svog postojanja počeli potiskivati bojne brodove kao gospodare mora.⁴

Zahvaljujući sve bržem razvoju avijacije, iskustva iz drugog svjetskog rata, potpuno su afirmisala nosače aviona i oni su temeljito ugrozili daljnji opstanak bojnih brodova.

Drugi važan razlog ekonomsko-taktičkog karaktera, koji je uslovio odlazak bojnih brodova u makulaturu, u pojavi je interkontinentalnih i balističkih raketa raznih tipova. S obzirom na to što su te rakete opremljene atomskom glavom i relativno preciznim sredstvima za navođenje — to se neizbježno moralo doći do zaključka da bi bojni brodovi (proizvodnja jednog broda stoji 100—150 milijardi dinara) — bili prvi i veoma rentabilni ciljevi za atomske udare. Taj momenat bio je, dakle, još jedan razlog više da se bojni brodovi definitivno zbrišu sa flotnih lista.⁵

Momentano nosači aviona, kao najveći ratni brodovi, pretenduju da budu »gospodari mora«. S obzirom na njihove taktičko-tehničke karakteristike, dimenzije, naoružanje i opremu, kao i na dosadašnja iskustva u njihovoj upotrebi — takve pretenzije su, bez sumnje, osnovane. Međutim, baš s obzirom na njihove dimenzije⁶ i ovdje se logično nameće pitanje koje se postavilo i za bojne brodove, tj. nije li, pri postojanju savremenih sredstava sposobnih za brzo, sigurno i efikasno otkrivanje i uništenje takvih morskih kolosa, besmislica držati ih danas u stroju, pa čak i graditi nove? I, ne stoje li ekonomski i neki tehnički argumenti, koji su doprinijeli brisanju s liste bojnih brodova, također, i za nosače aviona i to u još većoj mjeri? Ti argumenti nesumnjivo stoje i iz njih sigurno proizlaze dva osnovna zaključka: prvo, sigurno je da trku u izgradnji ove vrste brodova mogu da izdrže jedino dvije

⁴ Kakvom brzinom je tekao taj proces zamjene vidi se iz slijedećih podataka: Od 1910. do I svjetskog rata bilo je svega u dve RM 5 nosača aviona; u toku rata proizvedeno je još 7 nosača aviona, rekonstrukcijom određenih krstarica i transportnih brodova; uoči drugog svjetskog rata bilo je u četiri RM ukupno 19 pravih nosača aviona; u toku rata proizvedeno je rekonstrukcijom ili novogradnjom još 196 nosača aviona.

⁵ Na priloženom grafikonu prikazana je vremenski i brojčano pojava, uspon i nestanak bojnih brodova.

⁶ U srednjem dimenzije: 300 × 60 × 30 m, deplasmana 50—60.000 tona; brojno stanje posade — 2.500 ljudi; sposoban da ukrca oko 4.000 vojnika, 50—60 borbenih aviona, ili 25 velikih transportnih helikoptera, koji u jednom poletu mogu prebaciti desantni bataljon; krcač savremenom elektronikom za navigaciju, osmatranje i vezu; ovakav nosač aviona predstavlja integralnu autonomnu združenu formaciju svih vidova, rodova i službi oružanih snaga.

ekonomski najjače i tehnički najrazvijenije zemlje — SAD i SSSR;⁷ drugo: sigurno je da bi, u slučaju jednog totalnog rata, nosači aviona — kao najveći i najskuplji objekti na moru i kao najopasnije sredstvo za nanošenje stratezijskih udara po protivnika — bili prvi ciljevi na koje bi se sručio potencijalni protivnik svim raspoloživim sredstvima.

No, postoji i jedan sasvim drugi, po mišljenju protagonista kapitalnih brodova, izuzetno krupan razlog koji je, uprkos navedenih, doveo u poslijeratnoj izgradnji određenih RM ne samo do toga da su nosači aviona ostali na flotnoj listi nego se čak grade i novi, uz primjenu svih najnovijih dostignuća savremene nauke i tehnike. Taj razlog proizilazi iz shvatanja reakcionarnih, imperijalistički nastrojenih ideologa SAD, da je nosač aviona pri današnjoj međunarodnoj konstelaciji snaga najpodesnije sredstvo za vođenje lokalnih ratova daleko od svoje zemlje; najpodesnije sredstvo za održavanje kolonijalizma, odnosno za širenje neokolonijalizma, za gušenje oslobodilačkih pokreta u Aziji, Africi i Latinskoj Americi, za suzbijanje širenja socijalizma u svijetu uopće. Da je to tako, najbolje se vidi iz činjenice da se od svih postojećih 75 nosača aviona, pretežna glavnina — 57, nalazi u sastavu RM SAD.⁸

K tome brojčanom pokazatelju valja dodati i mirnodopski raspored tih nosača, koji su pokrili i koji praktično kontrolišu sve oceane i veća mora svijeta, što također ukazuje na ambicije i prave namjere njihovih gospodara. Napokon, direktno angažovanje nosača aviona Sedme američke flote u tekućoj agresiji protiv vijetnamskog naroda najbolji je dokaz postojanja naprijed spomenute politički-stratezijske koncepcije.

Polazeći od takvih shvatanja, u SAD su u posljednjih 15 godina uloženi ogromni naponi da se, prije svega, ova vrsta brodova maksimalno usavrši. Krajem 1961. godine završen je i uvršten u stroj dosad najveći i najmoderniji nosač aviona »Enterprise«.⁹

⁷ To najbolje potvrđuje i navedena debata u Ministarstvu RM V. Britanije kao treće po redu pomorske sile: ministar RM admiral Maykew i prvi lord admiraliteta Ser Luce dali su ostavku nakon odluke mjerodavnih državnih faktora da V. Britanija ne može finansijski izdržati izgradnju planirane serije nosača aviona.

⁸ Preostalih 18 nosača aviona nalaze se u sastavu RM osam drugih država i to: u RM V. Britanije — 7, Francuske — 4, Australije — 2, a u RM Kanade, Holandije, Argentine, Brazila i Indije — svega po jedan nosač aviona. U isto vrijeme, SSSR, kao socijalistička i miroljubiva zemlja, nema ni jedan nosač aviona niti namjerava da ih gradi, iako bi to mogla veoma lako da realizuje, s obzirom na industrijske, tehničke i ekonomske mogućnosti. Još manje to namjerava bilo koja druga socijalistička zemlja.

⁹ Taktičko-tehničke karakteristike: dužina 335 m, širina 76 m, visina 45 m, deplasman 85.000 t, pogon 8 atomskih rektora ukupne jačine 300.000 KS koji s jednim punjenjem nuklearnog goriva obezbjeđuju maksimalnu brzinu — 35 čv. i daljinu plovjenja 400.000 Nm ili dvadeset puta oko Zemaljske kugle. Na brod se može smjestiti do 80 borbenih aviona, od kojih je dio osposobljen za nošenje nuklearnih bombi. Posada broda (bez avijatičara) 3.000 ljudi; može se ukrcati ukupno oko 5.500 ljudi — znači pola pješadijske divizije. Brod je opremljen najnovijim sredstvima navigacije, radarske tehnike i veze; ima na sebi potrebne radionice za samostalne opravke, raspolaže ogromnim količinama hrane i goriva, i tako dalje.

Daljnje tendencije u RM SAD izražavaju se u usavršavanju ove vrste brodova, a vjerojatno i u postepenoj zamjeni klasičnog parno-turbinskog pogona nuklearnim i na ostalim brodovima.

Pa ipak, uprkos takvim impozantnim i neospornim mogućnostima ove vrste brodova, postavlja se ozbiljno pitanje njihove svrsishodnosti pri sadašnjoj svjetskoj vojnopolitičkoj konstelaciji snaga. Ovi brodovi, doduše, već sada izvršavaju svoj prvi, ograničeni zadatak u lokalnoj agresiji, no problematično je da li će ga moći uspješno i završiti. Razvoj događaja u Vijetnamu daje već danas dovoljno elemenata da se ozbiljno posumnja u to. Još je problematičnija mogućnost izvršavanja onog njihovog drugog, mnogo šireg, strategijskog zadatka u eventualnom ratu. Naime, pri postojanju protivničkih podmornica naoružanih snažnim nuklearnim raketama, avijacije velikog doleta sa nuklearnim bombama, interkontinentalnih i balističkih nuklearnih raketa, i (možda) kosmičkih borbenih letelica, — a sve to zajedno sa vanrednim mogućnostima elektronskog izviđanja i otkrivanja ciljeva na moru — veoma su mali izgledi da bi oceanska prostranstva bila sposobna sačuvati ove morske kolose od oka i uništavajućeg udara.

U svakom slučaju, sigurno je jedno: držanje nosača aviona s ovakvom namjenom besmisleno je tačno u onoj mjeri u kojoj su besmisleni i besperspektivni ratovi kao što je onaj u Vijetnamu i još besmisleniji svjetski nuklearni rat. Upravo zbog toga su tendencije razvoja, daljnje usavršavanje, omasovljavanje ili opadanje broja i značaja nosača aviona najdirektnije uslovljeni odgovorom na danas najkrupnije pitanje savremenog čovječanstva — da li rješavati međunarodne odnose posredstvom sile, tj. svjetskim nuklearnim ratom ili raditi na očuvanju mira u svijetu.

Gledano sa tog stanovišta, još manje smisla ima držati u stroju jedan ili nekoliko nosača aviona, kakav je slučaj sa svim nabrojanim manjim RM. Te zemlje drže ih najvjerojatnije zbog izvjesne inercije u shvatanjima odgovarajućih pomorskih faktora, zbog nekog (relativnog) vojno-političkog prestiža užih razmjera ili sl. No to je suviše skupo sredstvo za tako ograničen cilj, te je najvjerojatnije da će, prije ili poslije, te zemlje brisati i ovu vrstu brodova iz svojih flotnih lista, kao što su to nedavno učinile sa svojim bojnim brodovima.¹⁰

Krstarice su ratni brodovi koji, zbog svojih taktičko-tehničkih karakteristika, dijele s jedne strane sudbinu bojnih brodova, a s druge, dobrim dijelom imaju sudbinu nosača aviona. To najbolje ilustruju slijedeći podaci. Do pojave bojnih brodova to su bili najjači artiljerijski brodovi. Uoči drugog svjetskog rata bilo ih je 207 u 11 najjačih pomorskih sila; u toku rata preko 350 u 25 jačih i najjačih RM; poslije rata u 16 RM ima ih svega 95, od čega u stroju RM SAD — 41, SSSR — 23 i Engleske — 5. Ostalih 26 krstarica nalaze se u 13 drugih RM, znači prosječno dvije krstarice u svakoj od njih. Osnovni razlozi za ovako opadanje značaja ove vrste broda i njihovo ispadanje iz stroja slični su razlozima nestanka bojnih brodova. Činjenica da se u RM ipak

¹⁰ Zbog svih tih razloga, mogućnosti i vjerojatnoća u priloženom grafikonu su tendencije daljnjeg razvoja ove vrste brodova dvosmjerno označene.

zadržao toliki broj krstarica vezana je, prije svega, za postojanje i savremenu namjenu nosača aviona, pri čemu grupe krstarica samostalno ili kao lideri grupa razarača imaju osnovni zadatak neposredne zaštite nosača aviona od napada s mora, ispod mora i iz vazduha. U skladu s takvom namjenom i zadacima teče i njihovo prenaoružavanje i modernizacija. Teži se zamjeni klasične brodske protivavionske artiljerije raketama i zamjeni klasičnog pogona nuklearnim.¹¹

U ostalim manjim RM su zapravo stare krstarice iz drugog svjetskog rata predane ili prodane od SAD, Engleske ili SSSR-a. Budući kao takve tehnički zastarjele i preskupe za održavanje i eksploataciju, a taktički bespredmetne i nepodesne — osim kao dobar cilj za protivnika — najvjerojatnije će završiti u starom gvožđu kao i bojni brodovi, i to vjerojatno, prije nego što dođe do njihove praktične upotrebe.

U svakom slučaju, sve krstarice, i klasične i one najmodernije bile bi u eventualnom ratu, s obzirom na svoje dimenzije,¹² veoma privlačan i rentabilan cilj za nuklearne udare, te bi vjerojatno mali broj preživio ne kraj, nego i sam početak takvog rata.

Što se tiče naše RM mi nismo nikad imali niti ćemo imati bojne brodove, nosače aviona i krstarice. Razlozi tome nisu samo materijalno-finansijske i tehničke prirode. Oni leže prvenstveno u strategijskoj i operativno-taktičkoj neoprepariranosti posjedovanja te vrste brodova za naše uslove. To je najsažetije formulisao vrhovni komandant drug Tito već prije 15 godina u Divuljama, rekavši, pored ostalog i ovo: »Mi nemamo za cilj da gradimo nosače aviona, oklopne brodove i krstarice... Mi nećemo osvajati ničiju zemlju, a za odbranu Jadranskog mora nama su potrebne brze i lake najsavremenije jedinice...«

U ove dvije rečenice data je posredno vojno-politička ocjena mjesta i uloge savremenih kapitalnih brodova agresivnih pomorskih velesila uopće, a time i njihova sudbina u budućnosti kao i ocjena karaktera naše spoljne politike, čime je automatski određena i politika izgradnje naše RM. Drugim riječima, u svakoj pomorskoj zemlji uvijek su prisutne tendencije da se izgradi onakva RM, da se grade onakvi brodovi koji se smatraju najpodesnijim za izvršenje onih zadataka koji bi se u slučaju rata mogli postaviti pred odgovarajuću RM. Pri tome je, naravno, najveća mudrost državnika i vojnika — biti realan.

Naprijed navedena uloga i zadaci naše RM određeni od vrhovnog komandanta detaljnije su precizirani u novoj Ratnoj službi. Oni se, kratko rečeno, svode na slijedeće: samostalno ili u sadejstvu s jedinicama KoV i RV braniti naše otoke, teritorijalno more i obalu; braniti dužobalne i međuotočne komunikacije radi dotura i evakuacije; sadejstvovati primorskom krilu fronta KoV, itd. Za izvršenje ovakvih zadataka bila bi zaista besmislica graditi nosače aviona, kad avioni

¹¹ Ovo je, naravno, izvodljivo samo u RM tehnički i ekonomski najrazvijenijih zemalja. Danas su već gotovo sve njihove krstarice opremljene savremenom elektronikom, jedan broj njih je prenaoružan, zamjenivši topove raketama brod-brod i brod-vazduh, a 1961. godine je završena u SAD i prva krstarica s atomskim pogonom (»Long Beach«).

¹² U srednjem dimenzije: cca 180 × 25 × 18 m, deplasman 10—18.000 tona. proizvodna cijena 150 do 200 milijardi dinara.

moгу da polijeću s obalnih i otočnih aerodroma, koji su, iako osjetljivi u savremenim uslovima, ipak neuporedivo žilaviji nego aerodromi u vidu nosača aviona. Za nas je bitno, imati avione i helikoptere podesne za dejstva na moru i sadejstvo s raspoloživim pomorskim snagama, a ne nosače aviona. Za naše uslove bila bi besmislica graditi artiljerijske brodove tipa bojnog broda ili krstarice, kad topovi ili druga savremenija sredstva obalske odbrane mogu dejstvovati sa otoka i obale kao sa artiljerijskih platformi koje, iako osjetljive, ipak su neuporedivo žilavije nego artiljerijske platforme u vidu bojnih brodova ili krstarica. Bitno je za nas, dakle, imati dobra i savremena sredstva obalske odbrane, a ne teške artiljerijske brodove.

Ukratko, uz upotrebu svih odbrambenih otočnih sila i sredstava, dobru organizaciju sadejstva i žilav i elastičan otpor, te uz određenu podršku avijacije, naš otočni dužobalski pojas i s otocima zatvoreno teritorijalno more mogu uspješno braniti i pomorske snage u kojima nema kapitalnih brodova.

Slijedeći po veličini savremeni površinski ratni brodovi su *razarači*. Od dvadesetak vrsta postojećih ratnih brodova na flotnim listama savremenih ratnih mornarica razarači su jedna od najmasovnijih vrsta. U svim RM ima u stroju (i u raspremi) 717 razarača, pored 829 eskortnih razarača i njima sličnih fregata.¹³ To su, bez sumnje, brodovi koji po svojim taktičko-tehničkim karakteristikama i fleksibilnosti taktičke upotrebe predstavljaju i za savremene uslove najpodesnije površinske ratne brodove. Podesni su jednako za dejstva u velikim i otvorenim morima i oceanima, kao i u uskim zatvorenim morima; podesni su za ofanzivna dejstva kao i za odbrambene svrhe. Podesni su i dovoljno automomni i žilavi za samostalna dejstva protiv raznih ciljeva na vodi, pod vodom i u vazduhu. Vrlo su upotrebljivi kao lideri i brodovi podrške u flotnim sastavima brodova slabijih od razarača i za obezbeđenje u sastavima s brodovima jačim od njih. U tim i takvim sretno odabranim taktičko-tehničkim osobinama razarača i leži odgovor na pitanje zašto je to još i danas tako masovan površinski brod.

Pa ipak, pod utjecajem najnovijih, naprijed već više puta spomenutih naučnih i tehničkih otkrića, i kod ove vrste brodova se osjećaju određene tendencije razvoja. I to u dva osnovna smjera:

Prije svega, osjeća se njihovo naglo broječno opadanje. Do prvog svjetskog rata bilo je u svim RM svijeta oko 800 razarača; u drugom svjetskom ratu bilo ih je, samo u 10 najjačih RM preko 1.230, a danas ih ima svega 717 u svih 36 RM koje momentalno raspolazu ovom vrstom brodova. Osim toga, od postojećih 717 razarača 487 otpada samo na RM SAD i SSSR, dok preostale 34 RM imaju zajedno 230 razarača ili prosječno — svaka po 7 takvih brodova. No, slika i tog prosjeka ispada sasvim drukčija kad se zna da od ove 34 države njih dvadeset ima svega po 1—3 razarača. Ako tome dodamo i činjenicu da su to gotovo odreda razarači iz drugog svjetskog rata, koje su pomorske velesile predale ili prodale drugim manjim zemljama i slabijim RM, i koji su, prema tome, ne samo materijalno veoma dotrajali, nego i po tehničkoj opremi i na-

¹³ Prema podacima iz »Jane's Fighting ships«, 1964/65.

oružanju zastarjeli — onda je više nego sigurno da će se u relativno veoma bliskoj budućnosti još više smanjiti broj RM koje će imati razarače i kao ukupan broj samih razarača.

Samostalna obnova ovog dijela nacionalnih flota ne dolazi u obzir u industrijski i tehnički nerazvijenim ili slabo razvijenim zemljama, a takvih je najveći broj. Kupovina, pak, novih savremenih razarača od drugih razvijenih zemalja jedva da dolazi u obzir, jer samo jedan novi razarač klasičnog tipa od 3.000 do 5.000 tona stoji danas preko 40 milijardi dinara, dok jedan savremeni razarač s atomskim pogonom prelazi cijenu i od 150 milijardi dinara. Razumije se da skromni budžeti malih i većine srednjih RM ne mogu ili veoma teško mogu podnijeti izdatke samo za ovu vrstu brodova.¹⁴

Na tendenciju opadanja broja razarača, barem djelimično, djeluju isti oni savremeni tehnički i već spomenuti razlozi van RM koji su zbrisali s lica mora bojne brodove, a veoma ozbiljno ugrozili i krstarice. Jer, iako je razarač srednje tonaže po dimenzijama daleko manji od kapitalnih brodova,¹⁵ on je još uvijek rentabilan nuklearni cilj, te bi u slučaju općeg nuklearnog rata, sigurno, bio među nuklearnim metama.

S druge strane, osjećaju se istovremeno i tendencije afirmacije ove vrste ratnih brodova zbog veoma uspješne primjene najnovijih tehničkih dostignuća na njima. Savremeni razarači naoružani su pav-raketama i osposobljeni za vrlo efikasnu protivavionsku odbranu ne samo od klipnih i nadzvučnih aviona već i raketa kopno-more, brod-brod, i avion-brod. Oni se, nadalje, naoružavaju modernim torpedima i brodskim raketama s glavom za samonavođenje i to za borbu i protiv površinskih ciljeva i protiv podmornica («Asrok»). Napokon, s obzirom na relativno velike dimenzije ove vrste brodova, već je na izvjesnom broju savremenih razarača i njima sličnih fregata ugrađen, umjesto klasičnog turbinskog pogona — nuklearni pogon, dok su za PNBHO već riješene linije nuklearne zaštite, sredstva za dekontaminaciju broda i posade, kao i unutar-brodski ABH-saobraćaj. Očigledno je, dakle, da su savremeni razarači i fregate u taktičkom pogledu predviđeni prvenstveno za borbu protiv podmornica i kao protivvazдушna i protivpodmornička zaštita flotnih sastava kojima jezgro čine nosači aviona ili krstarice.

No, istovremeno s tim i drugim tehničkim promjenama, smanjeni su, ili sasvim otpali, neki drugi zadaci koje su razarači imali u klasičnom periodu. Tako, na primjer, artiljerijska podrška koju su pružali u prošlom i ranijim ratovima primorskom krilu fronta KoV postala je beznačajna, s obzirom na relativno slabe mogućnosti klasičnog glavnog kalibra razarača. Osim toga, taj zadatak mogu mnogo efikasnije obavljati drugi brodovi, avioni i rakete. Dalje, zaštita velikih konvoja ili većih desantnih formacija, kakve su bile u posljednjem ratu — pri čemu

¹⁴ Za ilustraciju se može navesti primjer V. Britanije. Ona je u prošlom ratu imala preko 280 razarača, a danas ih ima svega 22, iako je to tradicionalno pomorska velesila, tehnički jedna od najrazvijenijih zemalja i relativno veoma bogata zemlja. Ili, drugi primjer: cjelokupan budžet za RM Holandije 1966. godine iznosi 160 milijardi dinara — znači toliko koliko stoji jedan razarač, a budžet RM Norveške — 54 milijarde dinara, što znači da bi RM Norveške trebalo da uloži tri kompletna godišnja mornarička budžeta da bi izgradila jedan razarač.

¹⁵ U srednjem dimenzije: 120 × 12 × 10 m.

su razarači i fregate imali odlučujuću ulogu, — bila bi veoma rijetko i teško izvodiva u uslovima nuklearnog rata, a možda čak i neizvodiva; napokon, velike i presudne bitke na otvorenim morima između velikih flotnih formacija u kojima su nekada razarači igrali veoma važnu ulogu — takođe odlaze u historiju zbog veoma smanjenih mogućnosti grupisanja brodova na otvorenom moru. Prema tome, ove izmjene operativno-taktičke uloge i zadatke klasičnih razarača, izazvane naglim razvojem savremene tehnike, ukazuju na svoj način na tendenciju i nužnost ispadanja iz stroja ove vrste brodova za sve one RM koje nemaju u svom sastavu kapitalne brodove namijenjene za »veliku transoceansku strategiju«.

U cjelini uzevši, revolucionarnu rekonstrukciju i preoružavanje klasičnih razarača i fregata, odnosno izgradnju novih savremenih brodova ove vrste mogu tehnički izvesti i finansijski izdržati samo zemlje sa visokorazvijenom industrijom i velikih ekonomskih mogućnosti. To praktično znači da razarači imaju, doduše, perspektivu da se i dalje zadrže u stroju s tendencijom daljeg usavršavanja, ali u krajnje malom broju zemalja odnosno RM. Obratno, može se sa dovoljno sigurnosti predvidjeti da će, zbog naprijed navedenih razloga, male i većina tzv. srednjih RM veoma brzo i definitivno brisati i razarače sa svojih flotnih lista.

No, važniji od svih navedenih razloga, koji u naše vrijeme utječu na tendenciju opadanja broja i izmjenu taktičke namjene razarača klasičnog tipa iz drugog svjetskog rata — leži u činjenici da su, zahvaljujući upravo istim, naprijed spomenutim tehničkim dostignućima, uspješno izgrađene i sve se više omasovljuju i dalje se usavršavaju nove vrste brodova koji po svojim osnovnim karakteristikama daleko nadmašuju klasične razarače kao artiljerijske, torpedne i protivpodmorničke brodove. Riječ je o širokoj listi *lakih površinskih ratnih brodova* razne namjene. To su, prije svega, savremeni *raketni čamci*, *torpedni čamci*, modernizovani *patrolni pp-brodovi*. To su brodovi različitih vrsta i tipova pogona (nuklearni, turbinski, motorni i sl.) i nalaze se već u stroju raznih mornarica Istoka i Zapada, kao i u nekim RM azijskih i afričkih zemalja.

Upoređenjem, na primjer, taktičko-tehničkih karakteristika savremenih lakih raketnih, torpednih i pp-brodova i njihovog naoružanja s istim karakteristikama postojećih klasičnih razarača dolazi se do veoma ubjedljivog zaključka da prvi po svim osnovnim kompleksima imaju ogromne prednosti. Po tonaži, kao i po brojnom stanju posade jedan raketni čamac, na primjer, manji je oko deset puta od razarača, te adekvatno tome i toliko puta nerentabilniji kao nuklearni cilj. Kao mali brodovi raketni čamci se mogu, za vrijeme dok su van dejstva, efikasno maskirati ili skloniti u podzemna skloništa, što je s razaračima nemoguće ili veoma teško postići. Dakle, raketni čamac je jeftiniji oko petnaest puta od klasičnog razarača, a razorna moć njegovog plotuna je deset puta snažnija od artiljerijskog plotuna klasičnog razarača, što znači da se za ista materijalno-finansijska sredstva dobija oko 150 puta veća silina vatrenog udara. Sličan odnos postoji i između klasičnog razarača i savremenog torpednog čamca, pp-broda, itd. Pa čak, ako uzmemo u obzir i taktičko-tehničku fleksibilnost klasičnog razara-

ča, što znači da umjesto jednog razarača treba imati 3—4 laka broda različite namjene, još je uvijek opća taktičko-tehnička i ekonomska prednost u razmjeri najmanje 1:5 na strani navedenih lakih brodova.

Modernizacija pogona, naoružanje i oprema lakih površinskih brodova ove vrste donijela je sa sobom neočekivano novi i baš za male RM veoma poželjan taktički momenat. Savremeni laki brodovi, naime, u stanju su da se mnogo efikasnije obračunavaju s daleko većim ratnim brodom nego što je to bio ranije slučaj. Zahvaljujući svom raketnom naoružanju i elektronskoj opremi, danas se i raketni čamac od svega nekoliko stotina tona deplasmana može kao ravnopravan protivnik suprotstaviti razaraču, pa čak i krstarici, a torpedni čamac naoružan torpedima relativno velikih dometa i s glavom za samonavođenje ne mora više, radi torpediranja, ulaziti u zonu masovne vatre brodske artiljerije protivnika, nego može uspješno upotrijebiti svoje oružje sa daljine na kojoj ga protivnik jedva može i radarski otkriti.

Prema tome, najnovija naučna i tehnička dostignuća omogućavaju i malim RM i ekonomski siromašnijim pomorskim zemljama da modernizuju i kvalitetno bitno ojačaju svoje pomorske snage, a time i suštinski povećaju njihovu ulogu u okviru ukupnih odbrambenih snaga zemlje.

Osim već navedenih radikalnih promjena i daljih tendencija usavršavanja raketnih, torpednih, i pp-brodova i njihovog naoružanja i opreme, osjeća se veoma snažno dijalektika razvoja i usavršavanja i drugih vrsta lakih površinskih brodova. Tako, na primjer, u naše vrijeme veoma je živo nadmetanje u pronalaženju i razvijanju sve novih i novih vrsta *morskih mina* i nasuprot njima odgovarajuće *minolovne opreme*. Na planu usavršavanja minskog oružja, tako reći, danomice se otkrivaju i praktično na minskim upaljačima primjenjuju novi principi iz područja hidrodinamike, tlaka vodene mase, magnetizma, elektrike, elektronike, akustike, kao i najrazličitije kombinacije ovih principa. Najnoviji rezultati se na tom području, naravno, drže u tajnosti. No, da je taj proces veoma intenzivan, da se tu postižu veliki rezultati i da se očekuju razna iznenađenja i velike poteškoće u minskom i protivminskom ratovanju — vidi se najbolje po raznoobraznosti izrade analogne minolovne opreme i po broju *minolovaca* koji se drže danas u stroju. Do prvog svjetskog rata, na primjer, bilo je u desetak najrazvijenijih RM svega oko 200 minolovaca, pretkraj rata bilo ih je samo u Engleskoj i Njemačkoj RM preko 1.000, a u drugom svjetskom ratu bilo je u 11 većih RM oko 2.270. Danas u 43 RM ima 1.812 najrazličnije opremljenih minolovaca, što predstavlja najmasovniju vrstu površinskih brodova u mirnodopskim uslovima.

Prema dostupnim podacima savremeno usavršavanje i daljnji razvoj minolovaca karakterišu slijedeći osnovni momenti: povećanje brzine razminiranja ugradnjom plinskih turbina na brodu i drugih vrsta i kombinacija brodskih pogona; povišenje sigurnosti broda u protivminskom pogledu upotrebom raznih vrsta amagnetskih materijala (aluminijum, laminirano drvo, plastične mase i sl.); izgradnja i omasovljenje takozvanih nepotopivih minolovaca; opremanje broda fleksibilnom protivminskom opremom za razminiranje raznih vrsta kontaktnih i ne-

kontaktnih mina; izgradnja tzv. lovaca — minolovaca i ugradnja na njih raznih elektronskih aparatura za prethodno otkrivanje mina, itd.

Na osnovu svega izloženog može se reći da se razvoj flotnih snaga malih RM, a takvih je najviše,¹⁶ kreće u pravcu povećanja lakih, brzih i površinskih brodova. Njihov sadašnji razvoj i daljnje usavršavanje karakterišu: male dimenzije broskog trupa, stalno povećanje brzine i vatrene moći, preciznost gađanja i sigurnost osmatranja ciljeva, te automatiziranost opsluživanja. Na taj način savremene male RM miroljubivih zemalja, zahvaljujući upravo modernom naoružanju i opremi svojih lakih brodova, mogle bi sutra, ako ustreba, neuporedivo potpunije i sigurnije izvršiti svoje zadatke — potpunije i sigurnije nego što su to ikada mogle.

Među takve RM spada i naša RM. U procesu njene tekuće modernizacije nužno su prisutne spomenute tendencije savremenog razvoja ratnih mornarica. A to je upravo ono na što nas je orijentisala dalekovidnost našeg vrhovnog komandanta već prije 15 godina. Ipak, valja ovdje naročito naglasiti da pri svim ovim novitetima, ne treba zapostavljati i neka dobra i oprobana klasična rješenja. Svrishodnom i upotrebljivom moći će se smatrati samo ona RM u kojoj budu uspješno sinhronizovana određena dobra stara i još bolja nova rješenja. Studije ove vrste i u nizu drugih armija kao i najnovija iskustva nekih od njih (Vijetnam) — pokazuju da bi bilo pogrešno odbaciti bez izuzetka sva klasična oružja. O tome vodi računa i naša RM u svojoj tekućoj izgradnji.

PODVODNI BRODOVI I UBOJNA SREDSTVA

Naročita pažnja u izgradnji savremenih flota, i velikih i malih RM, posvećuje se usavršavanju i omasovljenju *podmornica*. Razloga ima više, a najvažniji su ovi: specifične taktičko-tehničke osobine ovih podvodnih brodova i prednosti koje odatle proizlaze i koje bi imale naročiti značaj u savremenim uslovima ratovanja; relativno povoljne cijene koštanja jedne napadno-torpedne podmornice na klasični pogon, te taktičko-namjenska fleksibilnost podmornica.

Podmornice se kao jedna od najmlađih vrsta brodova, od svog nastanka¹⁷ do danas nalaze na liniji stalnog uspona i po usavršavanju svojih taktičko-tehničkih karakteristika i po povećanju broja podmornica u stroju. Samim time naglo je porasla i uloga koja im se daje u okviru zadataka ratnih mornarica. Do prvog svjetskog rata samo je 13 RM posjedovalo oko 280 podmornica. Već u prvom svjetskom ratu broj se penje na 670, a u drugom samo u deset najjačih RM bilo ih je preko 2.300.¹⁸ Poslije rata nalazimo podmornice u stroju 30 savremenih RM,

¹⁶ Od 96 RM koliko ih danas ima u svijetu, preko 80 se mogu nazvati malim.

¹⁷ Vidi priloženi grafikon. Prva prava podmornica konstruisana je 1900 god.

¹⁸ Nagli pad broja podmornica odmah poslije drugog svjetskog rata nije izraz opadanja značaja te vrste ratnih brodova, nego je posledica kapitulacije fašističke Njemačke i Japana, koje su u toku prošlog rata raspolagale najvećim brojem podmornica.

a i ostale teže da što prije dođu do njih i da ih imaju u što većem broju. Ovo, prije svega, zbog toga što je princip koji se rodio zajedno s prvom podmornicom tj. da je ona relativno jeftino i veoma efikasno sredstvo koje slabijim RM obećava ozbiljne uspjehe i protiv daleko jačeg protivnika na moru — zadržao svoju vrijednost sve do danas, neovisno o svim relevantnim promjenama uslova borbe na moru koji su u međuvremenu nastali.

I na ovoj vrsti brodova revolucionisani su svi osnovni elementi i bitno su promjenjene taktičko-tehničke karakteristike. Savremene podmornice kreću se podvodnom brzinom i do 30 čv, što im obezbeđuje da relativno lako gone svoje površinske žrtve i da lakše izbjegavaju ili prekidaju PEL — kontakte koje protivnikovi pp-brodovi teže da uspostave i održavaju radi uništenja. Suštinski im se povećala brzina zarunjavanja i dubina ronjenja, što ih praktično obezbeđuje od udara iz aviona, helikoptera i površinskih pp-brodova klasičnim pp-sredstvima, a vidno smanjuje i efikasnost modernih pp-sredstava, kao što je npr. američka pp-raketa («Asrok»).

I naoružanje savremenih podmornica naglo se razvilo. Iako je kod daleko najvećeg broja savremenih podmornica ostalo torpeda i dalje kao glavno naoružanje, ipak je i u ovome postignut kvalitetan skok. Savremeno podmorničko torpeda premašuje domet i preko 20 km, ima glavu za samonavođenje, a kreće se brzinom dva puta većom od brzine nekih od svojih ciljeva. Dio većih podmornica RM SSSR, SAD i još nekih RM naoružan je i raketnim projektilima ogromnih dometa s nuklearnom glavom, što je osposobilo podmornice da iz podvodnog stanja tuku i uništavaju ciljeve strategijskih razmjera. Dalje, danas se svaka deseta podmornica kreće na nuklearni pogon, što im daje gotovo neograničeni radijus dejstva i čini ih praktično neovisnim od baza, što je do naših dana bila jedna od velikih slabosti ove vrste brodova. Napokon, savremena elektronska oprema podmornica obezbeđuje posadama sigurnu navigaciju u svim uslovima, sigurnu vezu s pretpostavljenom komandom i snagama sadejstva svih vidova, te daleko lakše pronalaženje ciljeva i dejstva po njima.

Podmornice su sigurno brodovi koji bi u eventualnom svjetskom ratu odigrale veoma krupnu ulogu — krupniju možda od bilo koje druge vrste ratnih brodova uzete ponaosob. Osim toga, zbog ambijenta u kome se kreću i dejstvuju — pod vodenom masom — sigurno su najžilaviji brodovi koji bi relativno najlakše podnijeli opća uništavajuća dejstva protivnika i vjerovatno posljednji došli na red da budu uništeni.

Zbog tih i takvih karakteristika podmornica i zbog značaja koji bi one mogle imati u eventualnom ratu, postale su faktor koji na poseban način utječe na savremenu trku i razvoj najvećih RM u cjelini. Konkretno, nuklearne podmornice naoružane, na primjer, raketama tipa »Polaris« s tačno određenom namjenom strategijskog bombardovanja potencijalnog protivnika izazivaju potrebu da potencijalni protivnik gradi u svojoj RM takve podmornice i ostale protivpodmorničke snage u RM i van nje, koje će spriječiti namjeru onih prvih — i obratno. I tako je danas u punom jeku jedno od najintenzivnijih nadmetanja »štita i mača« u okviru oružanih snaga potencijalnih protivnika, nadmetanje kome je zaista teško sagledati kraj.

Koliko značaj podmornicama u odbrani svoje zemlje pridaje npr. sovjetsko rukovodstvo može se najreljefnije vidjeti iz činjenice što je to danas jedna od najmasovnijih vrsta brodova u sovjetskoj RM. Od 860 podmornica koliko ih danas ima u svih 30 RM — polovina (430) pripada sovjetskoj RM. Od tih 430 podmornica, 30 je na nuklearni pogon i naoružane su najmoćnijim projektilima.¹⁹

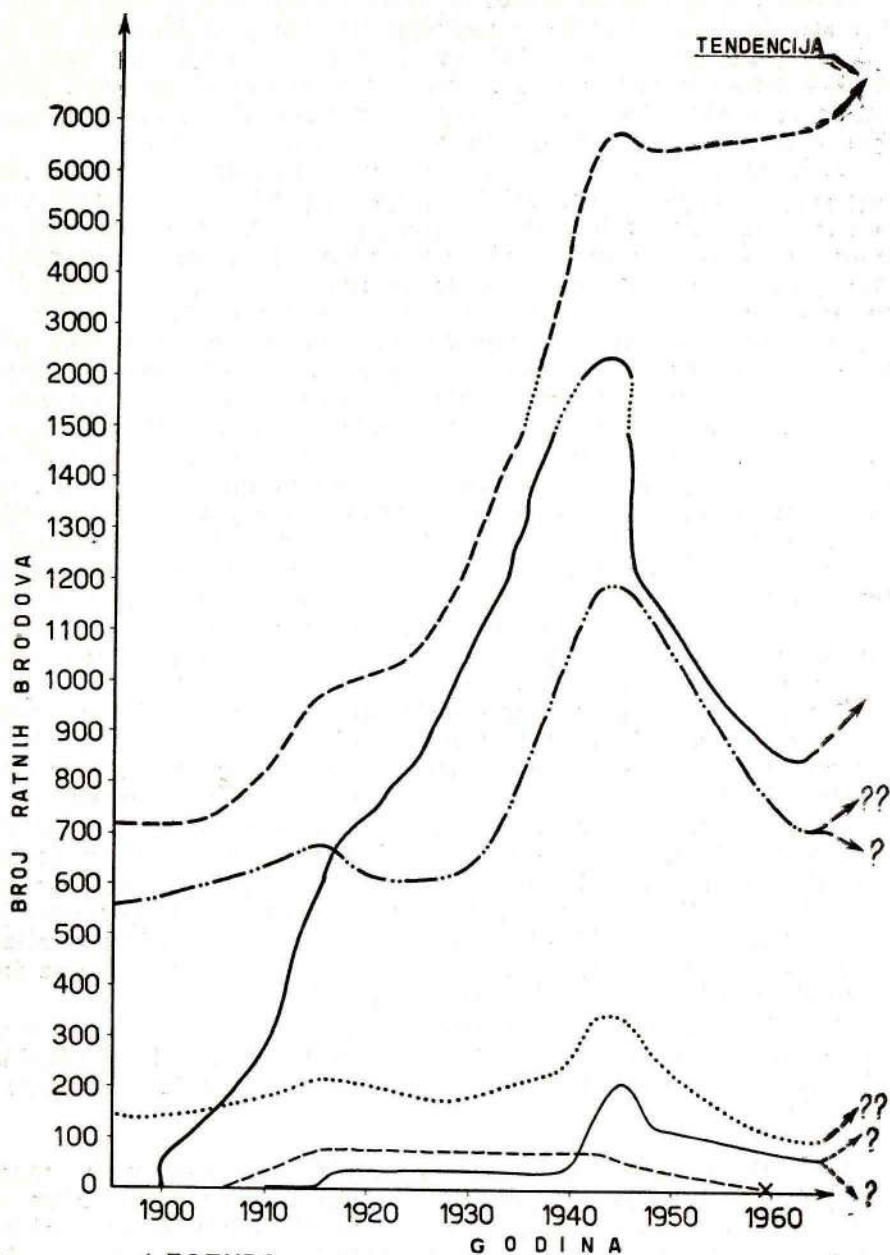
Međutim, podmornice imaju svoj značaj ne samo za velike RM. Zbog svojih navedenih specifičnih osobina i prednosti u savremenim uslovima ratovanja i relativno povoljne cijene koštanja, podmornica je veoma privlačna i za male RM. Proizvodna cijena jedne savremeno opremljene torpedne podmornice, deplasmana 600—800 tona, s klasičnim pogonom — kreće se danas oko desetak milijardi dinara, što omogućuje i zemljama slabije ekonomske moći da drže u stroju veći, odnosno, potreban broj podmornica. Ta vrsta brodova obezbjeđuje malim ratnim mornaricama, koje imaju isključivi zadatak odbrane svog mora i obale, da iskoriste podmornice za daljnja izviđanja i blagovremeno otkrivanje namjera potencijalnog agresora na moru i da se s njim obračunavaju dalje od svojih voda, te da samim tim stvaraju ostalim pomorskim i obalnim snagama svoje zemlje potrebno vrijeme i povoljnije uslove za organizovan doček i efikasna protivdejstva. Podmornice se, naravno, mogu koristiti i za druge zadatke: prevoženje pomorskih diverzanata, tajno polaganje mina, transport ljudstva i materijala, itd. Sve to ima poseban značaj za male ratne mornarice, koje u odbrani od tehnički nadmoćnijeg napadača redovno ne mogu obezbijediti sebi prevlast na površini mora i u vazduhu.

Imajući u vidu sve navedene prednosti podmornica i njihov značaj za odbranu mora i obale naša zemlja i RM pridaju toj vrsti brodova izuzetnu pažnju. Naše mogućnosti su, pri tom, danas veoma povoljne, zahvaljujući, prije svega, uspjesima u poslijeratnom, ekonomskom i industrijskom razvoju zemlje, a posebno uspjesima naših mornaričkih instituta, projektantskih i brodograđevnih kapaciteta. Pri svemu tome, čuvajući ljubomorno svoju samostalnost i nezavisnost, mi se i ovdje, kao i pri izgradnji armije u cjelini, koristimo u potrebnoj mjeri povoljnim mogućnostima saradnje i trgovine s ostalim prijateljskim zemljama, držeći se principa da iz inostranstva nabavljamo samo ono za što postoji ekonomsko ili tehničko opravdanje.

U cjelini uzevši, ova vrsta ratnih brodova ispoljava izrazite tendencije stalnog narastanja taktičkog i operativnog, a kod velikih RM i strategijskog značaja, i daljeg tehničkog usavršavanja i brojčanog povećanja.

Pomorski diverzanti su relativno najmlađi rod pomorskih snaga. Prve uspjehe zabilježio je u prvom svjetskom ratu, a u posljednjem se snažno afirmisao, iako ukupni procenat učestvovanja u pomorskim operacijama nije naročito impresivan. Međutim, ovdje su važniji neki drugi momenti. Prije svega, pomorski diverzanti sa ubojnim, razornim i transportnim sredstvima kojima su bili opremljeni imali su u prošlom ratu značaj u tome što su izvršavali zadatke koji se nisu mogli izvršiti ni najjačim ratnim brodovima, avijacijom ili nekim drugim sredstvima.

¹⁹ Prema podacima »Jane's Fighting ships«, 1964/65.

LEGENDA:

- RAZARAČI
- LAKI POVRŠ. BRODOVI
- · - · - · BOJNI BRODOVI
- NOSAČI AVIONA
- PODMORNICE
- KRSTARICE

Drugo, taj rod je, bez sumnje, neuporedivo najjeftiniji i može se omaškoviti neznatnim materijalno-finansijskim sredstvima, što za male ratne mornarice ima, nesumnjivo, veliki značaj. Prema jednom grubom proračunu, za cijenu jednog razarača može se najsavremenije opremiti, naoružati i obučiti ešelon od nekoliko hiljada pomorskih diverzanata, koji dobro i svrsishodno upotrebljeni mogu da daju borbeni efekat veći nego čitavi divizionni razarača. Drugim riječima, uz potrebnu masovnost, adekvatnu opremljenost i dobru uvježbanost ovo je rod koji pri odbrani mora i obale može da na enanese agresorovoj floti i bazijskim elementima na protivničkoj i da eventualno okupiranoj teritoriji — akvatoriji upravo katastrofalne gubitke.

Dalje, ono što bi u savremenim uslovima ratovanja bilo naročito važno — pomorskim diverzantima je disperzija i u mirnodopskoj lokaciji i pri ratnim dejstvima osnovni i normalan princip što znači da bi bili najmanje ugroženi opasnošću od nuklearnih udara agresora.

Napokon, rezultati nauke i tehnike na području nuklearne energije, raketnih i drugih goriva i elektronike našli su i nalaze svoju primenu u naoružanju, opremi i podvodnom specijalnom transportu i pomorskih diverzanata. Ovo ih čini neuporedivo pokretnijim i efikasnijim, nego što su to bili u prošlom ratu. Osim toga, tako opremljeni pomorski diverzanti, za razliku od, recimo, japanskih diverzanata — samoubica iz prošlog rata, mogu da izvrše zadatak i da se živi i zdravi vrate u svoje jedinice, što je sa psihološke i moralne tačke gledišta više nego presudno za njihovu upotrebu i dejstva.

Zbog svega toga danas se ovom rodu pridaje poseban značaj u svim ratnim mornaricama. Prema nekim podacima u nizu zapadnih zemalja, koje raspolažu velikim i najvećim flotama, u specijalnim mornaričkim centrima uvježbavaju se već u miru diverzantska jezgra dok se masovnost obezbjeđuje putem raznih »bezazlenih« civilnih sportskih organizacija gdje se hiljade omladinaca obučava u raznim disciplinama podvodnih aktivnosti. Nije, dakle, tačno da pomorske diverzantske razvijaju i moraju razvijati samo ratne mornarice koje nisu u stanju ekonomski i tehnički da izgrade i održavaju veliku flotu.

Naša RM ima i potrebu i vanredne mogućnosti da svoje odbrambene redove bitno pojača i ovim borbenim ešelonima. S neznatnim materijalno-finansijskim izdacima i nešto više pažnje i pridavanja većeg značaja ovom pitanju može se učiniti mnogo više nego što smo to dosad postigli, te time veoma brzo i efikasno ojačati naš odbrambeni zid duž nekoliko nizova otoka i čitave hiljadu kilometara duge obale. Hiljade i hiljade naših hrabrih omladinaca vaspitanih u duhu socijalističkog patriotizma, blagovremeno i adekvatno obučeni, i savremeno tehnički opremljeni, sa tradicionalno usađenom ljubavlju za slobodom i sa odnjegovanom i naslijeđenom hrabrošću — mogli bi sigurno bolje i efikasnije braniti svoje more i obalu, nego što smo mi za to imali tehničkih i stručnih mogućnosti u narodnooslobodilačkom ratu.

Na kraju, istakli bismo još samo jednu, za sve savremene RM zajedničku tendenciju razvoja. Sve RM teže da već u miru izgrade onakve i onolike flotne snage kojima treba da započnu i završe rat. Ova težnja proizilazi prije svega iz uverenja koje bazira na veoma vjerovatnoj

pretpostavci da u eventualnom globalnom nuklearnom ratu niko ne bi mogao da računa s bitnom obnovom ili povećanjem svoje flote, budući da bi sigurno vojna industrija i brodogradilišta bili među prvim ciljevima na koje bi se ustremila nuklearna razaranja protivnika. Ovo za razliku od drugog svjetskog rata, kada je, na primjer, njemačka RM uspjela u toku četiri godine borbe na Atlantiku da potopi 13.000.000 tona savezničkog brodovlja, ali su u tom istom periodu SAD i Engleska uspjele da izgrade 38.900.000 tona novog brodovlja ili tri puta više nego što su im iznosili gubici. Sigurno je da se na ovakve ili slične mogućnosti ne bi moglo računati u uslovima općeg nuklearnog rata.

Ovim, naravno, nije ni izdaleka iscrpljena sva kompleksnost naslovne teme. Primjena najnovijih naučnih i tehničkih dostignuća na usavršavanju tehničke strane RM ima svoje korjenite reperkusije i po mnogim drugim aspektima njenog razvoja. Tako, npr., nova mornarička tehnika utječe radikalno na izmjenu organizacije i formacije RM; na izmjenu operativno-taktičkih principa borbene upotrebe pomorskih snaga; ona posebno iziskuje temeljite promjene u sadržaju i metodu pomorsko-stručnog i tehničkog obrazovanja mornaričkog ličnog sastava, kao i njegovog adekvatnog političkog i moralnog formiranja i psihološke adaptacije. Napokon, nova tehnika unosi korjenite promjene i u način izučavanja historije pomorskih ratova u smislu potrebe za rigoroznijom selekcijom korišćenja iskustava i pouka iz prošlosti. Iako sva ova i niz drugih pitanja spadaju, šire uzevši, u okvir naslovne teme, ipak je svako od njih posebna i široka problematika koja traži poseban i pažljiv studij i poseban prostor.

No, neovisno od toga, a na osnovu onog što je iznešeno u okviru naslovne teme, smatramo da su u savremenim RM veoma uočljivi slijedeći procesi:

1. Savremene velike mornarice pokazuju, pored ostalog, tendenciju daljnjeg zadržavanja, razvoja i usavršavanja određenih vrsta velikih površinskih brodova.

2. Male ratne mornarice pokazuju tendenciju izbacivanja iz stroja svih većih brodova uključujući i razarače, zamjenjuju ih lakim brodovima relativno velike brzine i udarne moći, te time vidno smanjuju razliku svoje borbene efikasnosti u odnosu na velike.

3. Podmornice i ostale podvodne sile i sredstva zauzimaju sve značajnije mjesto u svim ratnim mornaricama — velikim i malim i pokazuju tendenciju da efikasno zamijene ili nadopune i u operativno-taktičkom i u strategijskom pogledu određene sile i sredstva ne samo unutar odgovarajućih RM, nego i u odnosu na druga dva osnovna vida oružanih snaga — KoV i RV.

4. Nova tehnička sredstva bitno povećavaju agresoru mogućnosti udara iz daljine i sve efikasnijeg razaranja elemenata obalske odbrane branioca. Ali, s druge strane, slična tehnika u rukama branioca obezbeđuje ga od iznenađenja raznih vrsta; omogućava se daleko efikasnije i dalekometnije osmatranje, borbene uspjehe u podmorničkom i mornarskom ratovanju van svojih teritorijalnih voda i, zahvaljujući modernim lakim brodovima — žilaviji i efikasniji otpor u borbama na manjim odstojanjima, tj. u svojim teritorijalnim vodama.

5. U svakom slučaju, nova tehnika diktira onim ratnim mornaricama kojima je osnovni zadatak odbrana svog mora i obale — da u neuporedivo većoj mjeri nego do sada i teoretski i praktično poštuju principe disperzije, živog manevra i brzog reagiranja na situacije koje bi sobom donio savremeni rat na moru, kao i mogućnost i potrebu maksimalnog maskiranja i fortifikacijskog uređenja određenih objekata i elemenata svoje operacijske osnovice.

6. S obzirom na taktičko-tehničke karakteristike savremenih ratnih brodova i tendencije njihovog daljnjeg razvoja — sve su manje vjerojatne pomorske bitke i sudari velikih flota na otvorenom moru i krupne pomorskodesantne operacije klasičnog tipa. Drugim riječima, dva dosad najvažnija taktičko-operativna oblika ispoljavanja borbenih dejstava klasičnih RM odlaze u historiju. To za male RM znači da bi im se osnovni oblik borbenih dejstava ispoljavao u svakodnevnoj aktivnosti za povoljni operativni režim u svojim vodama.

7. Napokon, zahvaljujući primjeni i uvođenju u sve vidove oružanih snaga tehničkih dostignuća sa područja nuklearne energije, raketnih goriva i elektronike, gotovo su sasvim nestale granice između ratovanja na moru, kopnu i u vazduhu: svi mogu da dosegnu sve. U tom smislu se ispoljavaju i dalje tendencije razvoja savremenih ratnih mornarica, što izaziva, pored ostalog, potrebu za čvršće i radikalnije organizacione integracije vidova i u periodu njihove mirnodopske izgradnje i u periodu eventualne njihove borbene upotrebe.

Admiral

Mate JERKOVIĆ

PROBLEMI ZAŠTITE SAVREMENIH ARMIIJA OD DEJSTVA VOJNOOBAVEŠTAJNIH SLUŽBI

Savremeno društvo još se nije oslobodilo ratne opasnosti. Imperijalističke snage nastavljaju politiku sa pozicija sile i stvaraju ratna žarišta (kojih je od drugog svetskog rata do danas bilo preko 40), čime godinama održavaju atmosferu hladnog rata i nestabilnost svetskog mira. Reakcionarne snage se sve izrazitije oslanjaju na vojnu silu, u kojoj vide jedino sredstva za realizaciju svojih imperijalističkih ciljeva. S druge strane, dogmatske snage nameću međunarodnom radničkom pokretu stavove da je rat neizbežan sve dok kapitalizam ne bude likvidiran snagom oružja. Zbog svega toga vojni faktor ima veoma izražen uticaj u međunarodnim odnosima, što se neminovno odražava na mesto i ulogu vojnoobaveštajnih i bezbednosnih službi.

Polazeći od toga da bi eventualni rat bio i nuklearni, od vojnoobaveštajnih službi se zahteva da još u miru prikupljaju podatke na čitavoj dubini teritorije protivnika o ciljevima koje treba tući u prvoj fazi rata. S druge strane, službe bezbednosti preduzimaju sve mere da ovakve objekte na svojoj teritoriji i sve što bi koristilo neprijatelju zaštite od obaveštajnog izviđanja i sačuvaju borbenu spremnost svojih armija i zemalja.

Obaveštajne službe nastoje da otkriju sve o prvim strategijskim ešelonima mogućnog protivnika, kao i da imaju punu kontrolu nad raketnim oružjima i posebno nad nuklearnim sredstvima. One to rade da bi otkrile slabe tačke u njegovoj odbrani. Službe bezbednosti imaju zadatak da se takvim pokušajima neprijatelja odupru na širokom frontu, pogotovo što su prvi strategijski ešloni još u miru izloženi detaljnom istraživanju stranih vojnoobaveštajnih službi.

Sve akcije ovih službi samo su deo jedinstvenih napora koje, počev od strategijskih, čine sve komande, na svim sektorima (mobilizacija, dislokacija, vežbe, operativno maskiranje, kadrovska politika itd.) i sa istim ciljem. To je vrlo važno uočiti radi objektivnog sagledavanja mesta i uloge tih službi.¹

Neke opšte odlike rada savremenih vojnoobaveštajnih službi. Po obimu i metodima obaveštajnog subverzivnog rada, sredstvima koja primenjuju i angažuju, ciljevima i objektima koje napadaju i istražuju, obaveštajne službe su dobile totalan i sveobuhvatni karakter. Gotovo su izbrisane granice između vojne i druge špijunaže, agenturnog i tzv. legalnog prikupljanja podataka. Više ne postoje ni velike razlike između ove službe u ratu i miru.

¹ Ne ulazeći dublje u društveno-političke procese kod nas i u svetu, u članku se uže tretira vojnostručna strana ove teme.

Od vojnoobaveštajnih službi danas se zahteva: neprekidno praćenje i prikupljanje podataka o stanju, razvitku, mogućnosti i borbenoj sposobnosti drugih armija; svakodnevno poznavanje snaga i namera protivnika i ažuriranje »obaveštajnih karti«; vojnoobaveštajne procene od interesa za stratejsko i operativno planiranje, upotrebu oružanih snaga i preduzimanje drugih mera.

U vojnim krugovima nekih velikih sila vlada shvatanje da će početni udar u eventualnom ratu biti odlučujući za konačan ishod. Stoga se preduzimaju obimne mere da se on izbegne i preduhitri, u čemu obaveštajne službe zauzimaju veoma važno mesto. One ne biraju sredstva da dođu do podataka o vojnim pripremama i mogućnostima protivnika. S druge strane, karakter eventualnog rata povećao je broj pitanja za koja se interesuju savremene vojnoobaveštajne službe. Pored podataka stratejskog značaja one za potrebe svojih operativno-taktičkih dejstava jedinica prikupljaju i svakodnevno ažuriraju »obaveštajne karte« i permanentno prate organizaciju odbrane određenih zemalja.

U novim uslovima, obaveštajne službe sve više prikupljaju sve vojne, tehničke, naučne, ekonomske i druge podatke koji se legalno objavljuju da bi se analitičkim radom obaveštajnih eksperata došlo do potpunijeg poznavanja političkih i vojnih namera »potencijalnog protivnika«.

Sva značajna pitanja za vođenje eventualnog rata izučavaju se na širokom planu i na podacima prikupljenim još u miru. Otuda vojno-političke procene za potrebe stratejskog i operativnog planiranja daju najupućeniji obaveštajni eksperti.

Za potrebe armije, odnosno vođenja rata, nužni su mnogobrojni i raznovrsni podaci. Stoga se kao objekti istraživanja vojnoobaveštajnih službi na prvom mestu ističu oružane snage i vojna organizacija. Strane obaveštajne službe naročito interesuje struktura armije (organizacija, formacija i lokacija komandi i jedinica), vojnoteritorijalna podela zemlje, planovi upotrebe jedinica, operativno-stratejska i taktička načela upotrebe jedinica, koliko je vojnih obveznika pod oružjem, kakva je organizacija vojnih škola, sistem obuke, zatim vojna pravila, uputstva i propisi, radio-frekvencije, kvalitet, osobine i količine naoružanja, ratne tehnike i opreme, razmeštaj skladišta, lokacija i kapacitet vojnih postrojenja, istraživačkih centara, radionica za opravku, mogućnost vojne industrije i uvoza, lokacija, osobine i kapacitet aerodroma, baza i brodogradilišta, starešinski kadar (osposobljenost, dobre i loše strane — čemu je podložan), sistem snabdevanja itd.

Naročito interesovanje se pokazuje za ratne planove, odnosno plan upotrebe raketnih jedinica na određenim pravcima, zatim za formiranje novih jedinica, brzinu izvođenja mobilizacije i sl.

Podaci o nuklearnim ciljevima, za objekte stratejskog značaja, prikupljaju se, obrađuju i sređuju još u miru za tzv. kartoteku »A« ciljeva, u koju se unose potrebni elementi za preciznu upotrebu nuklearnog i raketnog oružja. U prikupljanju ovih podataka učestvuju razni obaveštajni organi, pri čemu veoma važnu ulogu ima izviđanje iz vazduha.

Privreda je takođe interesantna za vojnoobaveštajnu službu. Tu dolaze mogućnosti industrije, a naročito vojne, rudarstva, poljoprivrede, trgovine, prometa, sposobnost zemlje da opremi i izdržava oružane snage, sirovine za vođenje rata, zalihe strategijskog materijala i mogućnosti njihove nabavke itd.

Ove službe pokazuju interes i za saobraćaj: puteve, železnice, aerodrome, luke, prepreke, uspone, tesnace, vijadukte, propuste, mostove, kvalitet podloge, objekte pored puteva, mogućnosti za obilazak itd. Ovi podaci su posebno važni zbog sve veće primene tehnike i naoružanja čija upotreba zavisi od broja i kvaliteta komunikacija. Od interesa za ovu službu je i zemljište: geografsko-topografske i druge karakteristike (reljef, hidrografija, klima, atmosferski uslovi, vegetacija), uticaj na borbena i izviđačka dejstva itd.

Nagli razvoj savremenog naoružanja i ratne tehnike traži nove geodetske i geološke podatke. Oni više ne služe isključivo za izradu vojnih karata već i za specijalne pripreme gađanja iz savremenih oružja (rakete i teledirigovani projektili, dalekometna artiljerija itd.).

Obaveštajne službe pridaju veliki značaj i studiji političkih faktora, polazeći od toga da snage neke zemlje i njen uticaj na međunarodnom planu nisu uslovljeni samo veličinom vojnih efektivna, faktorima čovek i materijal i ekonomskom moći, već i linijom, sadržajem i vitalnošću njene spoljne i unutrašnje politike.

O snagama, sredstvima i metodima. Zahtevi koji se postavljaju pred vojnoobaveštajne službe snažno utiču na dalji razvoj ovih snaga, sredstava i metoda rada. Povećanje broja i obima zadataka, njihova složenost i brzina koja se zahteva u izvršenju itd. nameću i povećanje broja obaveštajnih organa, njihovo usavršavanje i specijalizaciju. Zbog toga one danas imaju u organskom sastavu veliki broj obaveštajnih eksperata (za izviđanje, vezu, za psihološko ratovanje i mnoge druge) koji prate i proučavaju sva naučna, tehnička, vojna i druga dostignuća u svetu i obavljaju ostale poslove obaveštajno-subverzivnog karaktera. Uporedo sa brojnim porastom i poboljšanjem stručnog kvaliteta obaveštajnog kadra, njegovom izboru se poklanja izvanredna pažnja, naročito političkom kriteriju.

Osnovne karakteristike savremenog rata i modernih armija odražavaju se i na razvitak izviđačkih organa: povećava se njihov broj u formacijama jedinica i opremaju se najsavremenijim tehničkim sredstvima: brzim prevoznim i transportnim vozilima, oklopnim automobilima, izviđačkim avionima i helikopterima, raznim tehničkim sredstvima za izviđanje s fronta i u pozadini protivnika, savremenim IC-sredstvima, usavršenim radio-tranzistorskim uređajima itd.

Savremene armije imaju mnogobrojne i raznovrsne jedinice za specijalne obaveštajno-diverzantske i druge zadatke. Njihova primena u savremenom ratu još više se ističe, jer se smatra da će psihološka i subverzivna aktivnost i infiltracija u neprijateljsku pozadinu biti redovan vid borbenih dejstava. Sve ove jedinice tesno su vezane za obaveštajne službe i najčešće deluju pod njihovim rukovodstvom i planovima.

Sa razvojem savremenih ratnih sredstava razvijaju se i savremena tehnička sredstva za osmatranje, izviđanje, obaveštavanje i druga. Rezultati velikog tehničkog napretka omogućavaju modernizaciju i uspešnije obavljanje zadataka obaveštajnih organa i jedinica. Nova savremena oprema, kao specijalne foto-kamere, uređaji sa infracrvenim zracima, radari i bespilotne letelice neprekidno se proizvode i usavršavaju. Tehnička oprema je unapredila vojnoizviđačku delatnost, te je izviđanje dublje prodrlo u neprijateljsku teritoriju. Usavršavaju se i otkrivaju nova sredstva: za aerofoto-snimanje (za dnevna i noćna snimanja — infrakolor i dr.), za elektronsko izviđanje (goniometri, radarski i televizijski uređaji, mašine za dešifrovanje i dr.), za radio-izviđanje, radio-goniometrisanje, kodiranje itd.

Sigurno je da ova tehnička sredstva daju nov kvalitet u radu vojnoobaveštajnih službi i otkrivaju nove mogućnosti za dejstvo, proširuju dijapazon njihovih akcija i čine ih još efikasnijim.

Izviđačke snage i sredstva savremenih armija imaju velike mogućnosti. Tako, na primer, samostalni izviđački radio-bataljon može da razvije do 40 stanica za hvatanje radio-razgovora i 10 goniometrijskih stanica i da otkrije rad 100 neprijateljskih radio-stanica na dubini do 250 km. Samostalni radio-tehnički bataljon može da razvije 20 radio-tehničkih stanica za otkrivanje radio-lokatora i utvrdi lokaciju i osnovne karakteristike 200 radara. Svojim tehničkim sredstvima armija, odnosno front, može vršiti izviđanje svih objekata na dubini preko 1.000 km, a radio-izviđanje i na dubini do 2.000 km, što prevazilazi dubinu njihovih napadnih operacija. Prema nekim proračunima, oni su sa svojim snagama i sredstvima sposobni da jednovremeno i sa dosta sigurnosti izvide oko 500 raznih objekata u taktičko-operativnoj dubini, a radio-sredstvima i više.

Metode i forme obaveštajnog rada u savremenim uslovima pod uticajem su svih navedenih faktora i u izvesnom smislu su dobile nove komponente. Već isprobane forme (špijunaža, diverzija, sabotaza, politički terorizam, saslušavanje dezertera i izbeglica, ratnih zarobljenika i druge), koriste se masovno i danas, a verovatno će se i dalje koristiti. Međutim, ono što karakteriše obaveštajni rad u miru je, pre svega, masovno prodiranje u sve pore nacionalnog života budućeg protivnika i njegovo podrivanje kroz raznovrsne oblike špijunsko-diverzantskog rada. Intenzivnije se koriste i tzv. neagenturna sredstva (legalni predstavnici, trgovci, turisti, tj. obaveštajci »ad hoc« kojima to nije profesija ili stalna obaveza), tehnička sredstva i prikupljanje podataka preko sredstava javnog informisanja (štampa, publikacije itd.).

Savremene obaveštajne službe vrše maksimalna naprezanja da dođu do potrebnih podataka o potencijalnom protivniku (i ne samo o njemu) i njihova se aktivnost prenosi i na teritorije neangažovanih zemalja. Za potvrdu ovoga može se naći dosta primera iz aktivnosti obaveštajnih službi nekih zapadnih zemalja prema zemljama Azije, Afrike, Latinske Amerike i drugih.

Rad u miru za potrebe rata. Dobro organizovana i pravilno rukovodena vojnoobaveštajna služba u miru, u saradnji sa političkom i ekonomskom obaveštajnom službom, omogućuje racionalne pripreme za

rat, jer se, pri planiranju vlastitih mera, na bazi podataka koje prikupi, cene zamisao i mogućnosti protivnika, njegove jake i slabe strane.

Težišni zadaci vojnoobaveštajnih službi u miru su: izučavanje i otkrivanje oružanih grupacija protivnika, a naročito njegovih nuklearnih sredstava; otkrivanje neposrednih priprema za rat radi sprečavanja iznenadjenja i preciziranje objekata svog prvog nuklearnog udara na čitavoj dubini teritorije protivnika. Ovi zadaci se izvršavaju svim formama i sredstvima obaveštavanja, pri čemu se veoma pedantno prate izmene koje nastaju u grupisanju i rasporedu snaga protivnika, u organizaciji, formaciji, naoružanju i sl.

Da bi se otkrila zamisao dejstva protivnika izučavaju se razne vežbe i manevri, na osnovu čega se dolazi do mnogih taktičko-operativnih, tehničkih i drugih normi i principa dejstva protivnika. To omogućava da se na vežbama, KŠRI, i kroz druge forme obuke, brzo i ekspeditivno ceni situacija i daju realni predlozi.

Kod otkrivanja neposrednih priprema protivnika za rat polazi se od toga da je od savremeno organizovane i tehnički opremljene strategijske obaveštajne službe gotovo nemoguće prikriti pripremu i početak napada, jer i pored svih nastojanja da ih sprovede tajno i maskirano — on će biti prinuđen na razne postupke i mere koji se ne mogu prikriti: dovođenje dela ili svih osnovnih borbenih sredstava i jedinica u potpunu borbenu gotovost, podizanje avijacije ili njeno prebaziranje; dovlačenje nuklearnih raketa i bombi od skladišta do lansera; pojačano dežurstvo u jedinicama, komandama, na centrima veze; proveravanje ispravnosti sredstava veze, sistema navođenja i upravljanja raketama i avijacijom i dr. Pored toga, uvek će se morati sprovesti i niz mera političke i ekonomske prirode, koje se intenzivnim i pravilnim radom obaveštajne službe mogu blagovremeno otkriti.

Mnogobrojni primeri iz perioda koji je neposredno prethodio drugom svetskom ratu pokazuju da se tada upravo o ovakvim i sličnim pitanjima nedovoljno vodilo računa.

Za nanošenje atomskih udara više nije dovoljno da se zna lokacija objekta, već su potrebni znatno širi podaci, kao što su: karakteristike zemljišta, dimenzije i osetljivost objekta, zaštićenost u pogledu PVO, maskiranje itd. Tek na osnovu toga moguće je doneti odluku o vrsti i jačini sredstava udara i proračunati rezultate. Prema tome, zadatak je obaveštajne službe da u što konkretnijoj formi otkrije sve objekte nuklearnog udara, a zatim da ih neprekidno osmatra, prati i otkriva sve izmene koje mogu nastati u pogledu važnosti, zaštite, osetljivosti itd.

Osnovni vidovi obaveštajnog rada u miru su: radio, radio-tehničko, radio-lokaciono izviđanje, izviđanje iz vazduha, agentura, i prikupljanje informacija iz legalnih izvora.

Radio i radio-tehničko izviđanje dobijaju sve veći značaj i postaju glavni vidovi izviđanja, gotovo potpuno nezavisno od godišnjeg doba i vremenskih uslova. Prema nekim podacima, do 50% podataka o protivniku može se dobiti ovom vrstom izviđanja.

Vazdušno izviđanje u miru vrši se neprekidno. Posebno su pod kontrolom mora i najvažnije zone budućih ratišta. U sklopu ovog, sve veću važnost dobija kosmičko izviđanje. Činjenica je da kosmosom neprekidno kruže mnogi obaveštajni sateliti koji mogu da snime sve

važnije površine i objekte na zemlji i u vazduhu. Tvrdi se da su podaci dobijeni preko obaveštajnih satelita sasvim dovoljni za rešavanje gotovo svih praktičnih vojnih zadataka.

Radio-lokaciono izviđanje se vrši neprekidno i centralizovano i obezbeđuje podatke o kretanju avijacije.

Agenturno izviđanje ne gubi od značaja i intenzivno se provodi. Zbog potrebe obaveštavanja početkom rata, pojedini agenturni centri, timovi i grupe odmah se dodeljuju odgovarajućim jedinicama na njihovom pravcu dejstva. Razvojem radio-tehnike i mikrofotografije učinjene su revolucionarne promene na ovom sektoru rada (minijturni odašiljači veličine kutije šibice sa ugrađenim tranzistorima — brzodavači itd.).

Pedantno i sistematsko proučavanje svih legalnih materijala i njihovo upoređivanje sa podacima dobijenim ilegalnim sredstvima, daju vojnoobaveštajnim službama veoma važne i detaljne informacije o svim pitanjima pripreme za rat. Prema nekim procenama, ovim putem se dolazi i do 80% podataka.

Neka opšta razmatranja službi bezbednosti savremenih armija. U raznim armijama postoje različite definicije pojma i sadržaja rada službi bezbednosti, zavisno od karaktera društvenog uređenja, unutrašnje i spoljne politike zemlje, ciljeva, organizacione strukture i metoda rada ovih službi. Neki bezbednost poistovećuju sa službom bezbednosti, dok drugi pod tim pojmom podrazumevaju celokupan bezbednosni sistem armije u koji su, pored službe bezbednosti, uključeni i ostali armijski faktori. Isto tako postoje podeljena mišljenja i u pogledu osnovnih karakteristika službe bezbednosti, jer joj negde određuju isključivo zaštitnu funkciju, a negde i obaveštajnu i obratno.

Osnovni cilj svake službe bezbednosti je zaštita armije od nasrtaja stranih obaveštajnih službi. Prema tome, služba bezbednosti je antiteza obaveštajnim službama. Ona svoj osnovni cilj ostvaruje kroz pasivne i aktivne bezbednosne mere.

S obzirom na sve veće mogućnosti savremenih vojnih obaveštajnih službi i razvijenost njihove delatnosti, u svim modernim armijama se stalo na gledište da se masovnoj i totalnoj obaveštajnoj aktivnosti protivnika treba suprotstaviti adekvatnim bezbednosnim snagama i merama. Radi toga se, pored službe bezbednosti i njenih organa, angažuju i sve komande i pripadnici armije. Bezbednost armije je zadatak i obaveza svih pripadnika armije.

Armijske službe bezbednosti, u saradnji i sa osloncem na civilne službe bezbednosti, proučavaju i kontrolišu sve pojedince, grupe i organizacije, a posebno strane vojnoobaveštajne službe koje ugrožavaju bezbednost zemlje i armije. Pritom se koriste široko postavljenim sistemom bezbednosti i kontraobaveštajnim merama, postupcima i sredstvima (propisima o zaštiti tajnosti, fizičkim obezbeđenjem, tehničkim sredstvima zaštite, nastavom o bezbednosti, agenturnim i drugim operativnim mogućnostima i sredstvima itd.).

Prema navedenom, prvi deo funkcija službe bezbednosti jeste otkrivanje, praćenje, proučavanje i sprečavanje stranih obaveštajnih

službi pomoću kontraobaveštajnih sredstava, mera i metoda. To je onaj deo aktivnosti kojima se vodi najneposrednija borba sa stranim obaveštajnim službama i sprečavaju špijunaža, sabotaža, diverzija i ostale vrste subverzije.

Drugi deo njenih funkcija odnosi se na preventivnu zaštitu armije (obezbeđenje objekata, podataka, radnji i lica) od pristupa, napada i uvida organa stranih vojnoobaveštajnih službi.

Rad službi bezbednosti ne završava se samo borbom protiv stranih obaveštajnih službi. Tu dolazi i otkrivanje uzroka negativnih pojava i neprijateljske aktivnosti u okviru svih objekata zaštite, tj. sprečavanja one aktivnosti koja ne mora nužno i neposredno da bude povezana sa radom stranih obaveštajnih službi, ali može da im u datom momentu posluži kao pogodno tle za takav rad.

Zavisno od toga kako je koja armija postavila ciljeve ove službe, razrađeni su i bezbednosni zadaci. Kada se svi oni sumarno posmatraju, vidi se da su veoma raznoliki. No, ni jedna služba bezbednosti ne ispušta tri osnovna zadatka: borbu protiv stranih obaveštajnih službi, borbu protiv neprijatelja i zaštitu tajnosti.

U izvršavanju zadataka, službe bezbednosti se pridržavaju određenih principa koji su uglavnom zajednički za čitavu bezbednosnu organizaciju zemlje: rukovođenje službom u skladu sa politikom zemlje i armije; povezanost obaveštajnih i bezbednosnih funkcija (međusobno sadejstvo) u okviru službe i čitave obaveštajno-bezbednosne organizacije; tajnost i bezbednost rada; blagovremenost u preduzimanju bezbednosnih mera; proverenost prikupljenih i korišćenih podataka; neprekidnost u radu; stalna budnost i aktivnost; elastičnost u proceni i preduzimanju mera itd.

Preventivne i kontraobaveštajne mere. Forme i metode rada službe bezbednosti su uslovljene prvenstveno njenom osnovnom funkcijom, klasnim karakterom društva i službe, stepenom ugroženosti objekata zaštite, intenzitetom i formama rada savremenih obaveštajnih službi itd. One su adekvatne i metodama koje primenjuju obaveštajne službe: legalne agenturne i druge ilegalne kontraobaveštajne metode.

Ove forme i metode omogućavaju da se prati i izučava rad stranih obaveštajnih službi na prikupljanju podataka, da se prodire do njihovih izvora i pritom sprovodi niz akcija. Ta borba službe bezbednosti protiv stranih obaveštajnih službi vodi se na celom putu od izvora podataka do obaveštajnih centara a i u samim njima. Služba bezbednosti se pritom koristi svim raspoloživim sredstvima i mogućnostima, oslanjajući se na niz drugih institucija, organizacija i pojedinaца koji mogu da joj pruže podatke i potpomognu da se zaštiti od aktivnosti stranih obaveštajnih službi i subverzivnih elemenata u zemlji i inostranstvu.

Prema podeli koju, sa manjim izuzecima, usvaja većina službi u svetu, bezbednosne mere se grupišu u dve osnovne kategorije: preventivne i kontraobaveštajne.

Preventivne mere se preduzimaju da se spreče namere i pokušaji stranih obaveštajnih službi prema licima, objektima i radnjama koje se

štite. Tu, pored ostalog, spadaju i mere za zaštitu tajnosti, čiji je cilj da se onemogući neprijatelj da dođe do informacija koje predstavljaju državnu, vojnu, privrednu, naučnu i drugu tajnu (bezbednost dokumenata, mere za sprečavanje oticanja podataka zbog nebudnosti, kroz ličnu korespondenciju, štampu i druga sredstva informisanja javnosti, sredstva veze itd.).

Mere za zaštitu morala i jedinstva oružanih snaga uključuju borbu protiv neprijateljske agitacije i propagande (upoznavanje armijskog sastava sa njenim ciljevima i metodama, otkrivanje nosilaca neprijateljske propagande itd.).

Mere za zaštitu objekata i materijalnih sredstava sadrže: borbu protiv diverzantskih i sabotažnih akcija, fizičko obezbeđenje, primenu elektronskih i ostalih tehničkih uređaja zaštite, agenturni rad na zaštiti, otkrivanje neprijateljskih priprema i akcija itd.

Mere za zaštitu radnji i dejstva jedinica su: zaštita podataka o planiranju, pripremi, organizaciji i izvođenju radnji, zaštita lica i materijalnih sredstava, u okviru ovih, od obaveštajnog, diverzantskog i drugog subverzivnog dejstva neprijatelja.

U sklopu ovih mera, bezbednosno vaspitanje ima veliki značaj, jer kroz to pripadnici armije stiču potrebna znanja o stranim obaveštajnim službama i mogućnostima bezbednosne zaštite.

Kontraobaveštajne mere preduzimaju se da se spreči već otpočeti rad i unište strani špijuni i njihovi pomagači, kao i da se omogući prodiranje svoje službe bezbednosti u špijunske mreže i njihove centre (kontrašpijunaža).

U doktrini nekih bezbednosnih službi prevladava shvatanje da se borba protiv strane špijunaže najefikasnije vodi na njenoj teritoriji, pribavljanjem podataka o njenoj organizaciji, ciljevima, pravcima, obimu i metodima rada. Smatra se da je to najefikasnija zaštita armije od špijunaže. Znači, ne postavljaju se granice kontraobaveštajnog rada, već se smatra da ga treba usmeravati direktno prema zemljama i centrima odakle se planira špijunaža, pa čak da se takvi tragovi prate i u drugim zemljama. Služba bezbednosti se kroz kontraobaveštajni rad direktno suprotstavlja obaveštajnoj službi, njenoj organizaciji i kadrovima, sa svim svojim iskustvima, inteligencijom i veštinama koje zahteva ovaj rad, kako bi se ova paralisala.

U kontraobaveštajnoj aktivnosti, službe bezbednosti koriste se agentima, saradnicima, tehnikom, dezinformacijom, cenzurom i dr. Procenjena i dobro odabrana sredstva, uz dobre metode korišćenja za svaku kontraobaveštajnu akciju, omogućuju efikasno otkrivanje strane agenture i agenturnih mreža, obaveštajnih centara i prodiranje u njih, kao i otkrivanje i sprečavanje diverzantskih i drugih subverzivnih akcija.

Pored masovne budnosti nacije, svesti i sposobnosti za odbranu suvereniteta svoje zemlje, društvenog sistema i klase — saradnik predstavlja nezamenljivo operativno sredstvo gotovo svih službi bezbednosti, pa i onih koje raspolazu najsavremenijom tehnikom. Pravilno rukovođen, vaspitan i usmeren, saradnik je u stanju da izvrši raznovrsne i složene zadatke u praćenju i otkrivanju agenata i ostalih neprijatelja, pa i da se ubacuje u strane obaveštajne centre. Broj sarad-

nika zavisi od niza operativnih faktora, a pre svega od veličine objekta intenziteta rada stranih obaveštajnih službi, broja neprijateljskih elemenata, operativnog cilja, kvaliteta saradnika itd.

Operativnom tehnikom takođe se koriste sve službe bezbednosti savremenih armija zavisno od vrste i količine sredstava kojim raspolažu. Ona se primenjuje tajno i služi za prikupljanje i proveru podataka o delatnosti agenata i otkrivanje ostalih sredstava stranih obaveštajnih službi. Najčešće su to razni instrumenti za cenzuru i otkrivanje tajnih mastila, pisama i drugih pošiljki, foto-kamere sa teleobjektivima velike preciznosti, posebno one na bazi IC-zraka, razni prislušni aparati, radio-uredaji, instrumenti za veštačenje itd. Razvoj nauke i tehnike, naročito elektronike, omogućava primenu sve modernijih tehničkih sredstava i na ovom sektoru. Sve je to, uz ostala operativna sredstva, u ogromnoj meri povećalo i kontraobaveštajne mogućnosti savremenih službi bezbednosti.

Sistemi i organizacije službi bezbednosti. U organizaciji i strukturi savremenih službi bezbednosti pojedinih armija, kao i bezbednosnih sistema uopšte, zapažaju se razlike u njihovim organizacijskim oblicima, ciljevima, zadacima, načinu rada, rukovođenju itd.

U nekim armijama su bezbednosne i obaveštajne službe bile nedavno objedinjene. Međutim, zbog nedostataka kao i naraslih potreba za boljom bezbednosnom zaštitom armije i zemlje, izvršena je reorganizacija kojom su ove dve službe odvojene. Od tada se bezbednost razvija na širokoj platformi i njome se rukovodi i horizontalno i vertikalno.

Pored formacijskih kontraobaveštajnih organa, na nivou generalštabova i armija postoje mnogobrojne i specijalizovane snage i institucije koje se detaširaju kao ojačanja nižim jedinicama zaključno sa pukom — brigadom. Njihova namena je kontraobaveštajna zaštita jedinica i zona dejstva, a neki organi deluju i u inostranstvu, ugrađeni u vojna predstavništva. To je u skladu sa principom da se protivnička obaveštajna aktivnost onemogućava na samom izvoru.

Jedna od bitnih karakteristika ovih službi je masovna upotreba specijalista (za rad sa agenturom, za saslušavanje, privođenje, za zaštitu radio-saobraćaja, TKT itd.). U metodologiji rada ne ustručavaju se od primene svih raspoloživih sredstava kroz raznovrsne forme (ucenu, kupovinu, korupciju itd.).

Egzekutivni organ je vojna policija, odnosno karabinijske jedinice, žandarmerija ili slično.

Kao značajan bezbednosni faktor javlja se i funkcionalna obaveza svakog pripadnika oružanih snaga, prvenstveno starešinskog sastava, precizno određena zvaničnim pravilima. Međutim, glavnu bezbednosnu snagu predstavlja široko razgranat sistem kontraobaveštajnih organizacija, strogo centralizovanih, brojno jakih, specijalistički obučeni i tehnički solidno opremljenih. Uz to čine se ogromni naponi za uključivanje svih pripadnika oružanih snaga u sprovođenje mera bezbednosti.

U drugim armijama bezbednosna struktura proizilazi iz jedinstveno postavljene bezbednosne organizacije dotičnih zemalja kojom se isključivo vertikalno rukovodi.

Zadaci organa bezbednosti svode se na otkrivanje i sprečavanje stranih obaveštajnih službi, klasnog neprijatelja, kao i problematičnih lica koja po shvatanjima i načinu života mogu biti plen stranih službi.

Preventivna bezbednost je u nadležnosti komandanata jedinica sa težištem na sprovođenju u život pravila i propisa kojima se regulišu bezbednosne obaveze svih pripadnika armije. Organi bezbednosti predlažu komandantu konkretne mere i kontrolišu kako se sprovode.

Bezbednosna nastava (budnost i čuvanje tajnosti) spada u nadležnost štabnih organa i uključena je u opštevojnu obuku.

Bezbednost u JNA je zasnovana na jedinstvenom sistemu bezbednosnih mera koje sprovode sve starešine i vojnici kroz sve radnje. Služba bezbednosti je deo opšteg sistema bezbednosti JNA, kao što je to i svaka druga služba, rod, komanda ili jedinica. Ona, kao specijalizovani organ, predstavlja sastavni deo komande, potčinjena je komandantu i odgovara za sasvim određene bezbednosne zadatke koji predodređuju i metodologiju rada.

Polazi se od toga da je bezbednost jaka onoliko koliko je uspešno integrirana u armijski organizam, a to znači da nikakva specijalizovana služba sama za sebe nije u stanju da postigne ono što na tom planu može postići čitav armijski sastav. Ovako široko angažovanje svih snaga najbolja je garancija bezbednosti oružanih snaga i ratnih priprema, jer se drukčije ne može uspešno suprotstaviti širokom frontu aktivnosti izviđačko-obaveštajnih službi i drugih snaga koje ugrožavaju bezbednost JNA.

U takvom opštem sistemu bezbednosti Armije služba bezbednosti ima definisano mesto, ulogu i zadatke. Kao specijalizovani organ, ona razrađuje potrebne elemente bezbednosti. U opštevojnoj proceni situacije obezbeđuje komandi potrebne elemente o tome šta »druga strana« o nama zna, šta preduzima ili namerava preduzeti, i o aktivnosti unutrašnjeg neprijatelja. Na planu zaštite Armije učestvuje u organizovanju i preduzimanju niza mera bezbednosti. Ona organizuje sadejstvo u komandama i štabovima radi otkrivanja i sprečavanja bilo koje vrste neprijateljske obaveštajne, subverzivne i druge aktivnosti. Njen je zadatak da komandi obezbedi potrebne analize i podatke iz svoje nadležnosti. Ona učestvuje u opštem sistemu bezbednosti zemlje i organizuje sadejstvo sa ostalim srodnim bezbednosnim službama itd.

Rezultati rada službe na tim zadacima uklapaju se u opšte rezultate rada komandi, jedinica (ustanova), odnosno oružanih snaga kao celine. Te njene funkcije su upravo elemenat komandovanja, jer se tim putem dobijaju podaci koji se ne mogu dobiti od drugih sektora komandi.

Rad službi bezbednosti u miru. Bezbednost ima veliki značaj za oružane snage u miru, a posebno u ratu. Zato su i mere bezbednosti oružanih snaga sveobuhvatne i u sprovođenju bezuslovne.

Zaštita tajnosti u svakoj armiji predstavlja organizovanu budnost koja se uklapa u celokupan život i rad jedinica i komandi i sve više

postaje sastavni deo aktivnosti svih pripadnika armije. Taj problem se svuda ističe kao osobito značajan i ne prilazi mu se samo sa formalne strane, već se sagledavaju njegova suština, uslovi i konkretna praksa stranih vojnoobaveštajnih službi, kao i posledice ukoliko bi se otkrili najpoverljiviji podaci. Adekvatno tome preduzimaju se protivmere.

Radi zaštite tajnosti, gotovo u svim armijama se preduzima niz mera opšteg karaktera: propisima se definiše vojna tajna i određuju mere za zaštitu; predviđa se ko i u kojoj meri može da upozna određenu tajnu; povremeno se kontroliše sprovođenje propisa i uputstava o čuvanju vojne tajne; biraju se lica za najpoverljivije dužnosti i poslove; organizuje se i izvodi bezbednosna obuka ljudstva u čuvanju tajni. Kontrola sprovođenja mera o zaštiti tajnosti je veoma rigorozna u većini armija i ne dopušta bilo kakva odstupanja.

Jedan od prvostepenih zadataka svih službi bezbednosti je zaštita i obezbeđenje najpoverljivijih planova i dokumenata čijim bi otkrivanjem nastupile fatalne posledice po dotičnu zemlju i armiju. Opšte je poznato da su glavni naponi stranih vojnoobaveštajnih službi usmereni da se otkriju baš ti podaci. Zato one nastoje da ugrade svoje agente u generalštabove armija koje obavestajno istražuju. Mnoge bitke u prošlosti dobijene su zahvaljujući baš agentima koji su uspeali da se domognu podataka iz ratnih planova protivnika. Zbog toga se detaljno preciziraju i određuju stepen poverljivosti i način čuvanja i korišćenja svakog dokumenta, a uz to se na te poslove određuju samo pouzdana i proverena lica, ograničava se umnožavanje dokumenata itd. Kada se radi o podacima i dokumentima za koje se proceni da su od najvećeg značaja za bezbednost i odbranu zemlje, pored konkretnih mera zaštite, traži se i najviši stepen budnosti i odgovornosti svakog onog ko obrađuje i koristi se tim dokumentima. S tim u vezi, u svim armijama se polazi od principa da sve starešine moraju biti potpuno svesne da nemaju pravo da pričaju o svojim službenim poslovima, čak ni pred drugim vojnim licima. Ovaj princip nema veze sa nepoverenjem ili sumnjičenjem ljudi, već mu je cilj da spreči sve negativne posledice koje mogu da nastupe.

Cilj bezbednosti objekata, jedinica, ustanova i prostorija je da se protivničkoj strani onemogući da dođe do podataka, po mogućstvu i da se obmane. To je kompleksan i aktuelan bezbednosni problem u svim armijama, jer poznate tehničke mogućnosti savremenih letelica i usavršenost uređaja za osmatranje, izviđanje i fotografisanje, sve jače razvijanje turizma i prometa stranaca i dr. — zahtevaju da se na odgovarajući način ceni situacija i koriste najefikasnija sredstva za zaštitu vojnih objekata. No, i pored određenih preimućstava tehničkih sredstava izviđanja i osmatranja, mogućnosti sprečavanja strane obavestajno-izviđačke aktivnosti su znatne, pogotovo ako se pravovremeno preduzmu odgovarajuće mere maskiranja, kamuflaže, elektronskog ometanja, dezinformacija, zabrane pristupa nepozvanim licima, fizičkog obezbeđenja itd.

Zbog navedenih okolnosti, a zatim brojnosti, različite namene, veličine i rasporeda vojnih objekata teško je sve sačuvati u tajnosti. Otuda se u svim savremenim armijama nastoji da se, pre svega, sačuva tajnost objekata posebne i specijalne namene, gde spadaju forti-

fikacijski uređena odbrambena uporišta, komandna mesta, centri veze, specijalna skladišta i magacini, objekti VOJIN i radarske stanice, raketni vatreni položaji, podmornička skloništa, podzemni aerodromi, mesta podzemnih vojnih fabrika i drugi vojni objekti sličnog karaktera i namene. Ne manji značaj se pridaje zaštiti raznih tehnoloških i konstrukcionih rešenja, dokumentacije, studija, vojnim objektima u izgradnji i sl.

Poznato je da armije, radi konkretne zaštite, vrše odgovarajuće procene objekata kroz koje se dolazi do zaključka šta se može i mora sačuvati u tajnosti, gde se može neprijatelj obmanuti itd. No, najefikasnije obezbeđenje zasniva se na disciplini, odgovornosti i svesti, kao i pravilnom shvatanju, sprovođenju i kontroli mera i propisa kojima se to reguliše.

Zaštita ljudstva je poseban i naročito značajan problem budući da je čovek sve više objekat interesovanja stranih obaveštajnih i vojno-obaveštajnih službi. Za njega se, pre svega, interesuju kao nosioca određenih vojnih tajni, a i kao ličnost sa određenim pozitivnim i negativnim osobinama (naročito ako je na rukovodećem položaju).

Visok stepen zaštite tajnosti može se postići samo organizovanim i zajedničkim naporom, u čemu je važan svaki pojedinac koji u tom pogledu treba da ima sasvim određene obaveze i da snosi punu odgovornost za svoje postupke.

Procene u oblasti bezbednosti unose nov kvalitet i način prilazanja problemu vojne tajne. Taj metod je najefikasniji put da se dođe do realnih ocena koje vojne podatke, objekte i kojim stepenom i načinom zaštite treba štiti.

S obzirom na to da su prvi strategijski ešeloni još u miru potpuno pripremljeni za rat, kao i na mogućnosti iznenađenja, očigledno je da čuvanje vojne tajne ima i u miru ratni značaj. Znači, u pogledu osnovnih principa očuvanja tajnosti ne postoje stvarne razlike.

Iskustva pokazuju da je najefikasnije zaštićena ona tajna koja se oslanja na svest svakog njenog nosioca. Shvatanje da je borba protiv stranih obaveštajnih službi isključivo zadatak specijalizovanih službi bezbednosti neodrživa su i suprotna intencijama savremene zaštite armija koja zahteva maksimalno angažovanje svih pripadnika armije.

U zaštiti armije kontrašpijunaža ima istaknuto mesto, jer je u direktnoj svakodnevnoj borbi sa stranim obaveštajnim službama. Kontrašpijunaža je u svim armijama data u nadležnost specijalizovanim organima službe bezbednosti, odnosno to je težišno područje njenog delovanja.

Cilj kontrašpijunaže je svugde definisan, a to je: otkrivanje stranih agenata, veza i mreža; prodiranje do centara stranih obaveštajnih službi, otkrivanje njihovih namera i ciljeva, borba protiv terorizma, sabotaze, diverzija i drugih oblika subverzivne delatnosti i dr. U nekim armijama, pod ovim merama podrazumeva se i obmana protivnika.

Manje-više sve kontraobaveštajne službe primenjuju ubacivanje sopstvenih agenata u stranu obaveštajnu službu, vrbovanje pripadnika ilegalnih političkih organizacija radi otkrivanja veza i namera subverzivnog rada; proturanje dezinformacija, sa ciljem obmanjivanja o stvarnom stanju i otkrivanja veza protivničke obaveštajne službe; or-

ganizovanje kontraobaveštajnih centara u inostranstvu radi prodiranja u neprijateljske obaveštajne službe; upotrebu saradnika za otkrivanje stranih agenata i neprijateljske delatnosti uopšte; mobilisanje armijskog sastava za borbu protiv neprijateljskog i obaveštajnog rada i čuvanje tajne; praćenje sumnjivih lica, agenata i radio-stanica; fotografisanje sumnjivih lica radi otkrivanja i identifikovanja agenata i mreža itd.

U okviru borbe protiv stranih obaveštajnih službi istovremeno se vodi borba i protiv sabotaza, diverzija i subverzivne delatnosti, jer te vidove dejstva gotovo po pravilu organizuju i sprovode strane obaveštajne službe. Službe bezbednosti vode ovu borbu agenturnim i drugim formama, metodama i sredstvima. Istovremeno one predlažu i poduzimaju niz posebnih mera (opšta budnost, fizičko obezbeđenje, razna ograničenja prilaza objektima zaštite i dr.).

Neprijateljska agitacija i propaganda, usmerene na podrivanje morala, dobijaju sve veći značaj u svim armijama. Neke za to imaju i posebne jedinice, opremljene najsavršenijim sredstvima i radi toga se koriste raznovrsnim formama i metodama. Borba protiv neprijateljske propagande znatno apsorbuje sve snage savremene armije, uključujući i bezbednosne organe, čiji je uži zadatak otkrivanje izvora i nosilaca te propagande. Tom problemu se obostrano pridaje važnost, a naročito u situacijama pojačanog hladnog rata neposredno pred oružani sukob i kroz čitav ratni period.

Radi obmanjivanja, u oružanim snagama se sačinjava opšti plan obmanjivanja, koji pripremaju operativni organi (radio-ćutanje, lažni saobraćaj, ograničenje u pogledu patrolnih dejstava, lažni glasovi, sprečavanje neprijateljskog izviđanja i dr.). Međutim, u obmanjivanju neprijateljskih obaveštajnih službi veliku ulogu igraju organi bezbednosti. Njihovo učešće je različito, zavisno od toga da li se obmanjivanje preduzima u stratezijskim, operativnim ili taktičkim razmerama. Iz prošlih ratova su poznati veoma uspešni primeri dezinformacija neprijatelja preko dvojne agenture i ostalih operativnih sredstava službi bezbednosti.

Izneti globalni pogledi dovoljno govore o tome koliki su stepen razvoja (organizacijski, tehnički, metodološki i dr.) dostigle obaveštajne i bezbednosne službe, kao i intencije njihovog daljeg razvoja. Očito je da gotovo svi bezbednosno-obaveštajni sistemi počivaju na širokoj platformi, tj. na najširem angažovanju svih pripadnika armije i celokupnog stanovništva, i da se čini sve da bi oni što skladnije i organizovnije funkcionisali. Takvi sistemi su u dosadašnjoj praksi pokazali zapažene rezultate. Ali, nezavisno od toga, treba reći da je novija istorija pokazala da ni najsavremenije armije, tehnički visoko opremljene, nisu uspele da u ovome postignu i adekvatne rezultate u borbi sa oslobodilačkim armijama i pokretima koji imaju svestranu podršku naroda — čoveka (narodnooslobodilački ratovi u Jugoslaviji, Alžiru, Vijetnamu i dr.). To znači da samo one obaveštajne i bezbednosne službe koje počivaju na najširoj podršci naroda mogu postizati i najbolje rezultate.

General-potpukovnik
Ivan MIŠKović

DVE TENDENCIJE U RAZVITKU RATNE MEDICINE

U ostvarivanju svoje osnovne težnje — pružanja efektivne medicinske pomoći što većem broju boraca — vojni lekar je morao stalno da ima u vidu dva faktora od čije sprege je zavisio uspeh njegove misije: pre svega morao je voditi računa o *vojnom faktoru* tj. o vrsti naoružanja, o fizionomiji rata i oblicima borbenih dejstava i drugo, morao je dobro poznavati *medicinski faktor* tj. stanje i potrebe zdravog, ranjenog ili obolelog ratnika, kao i mogućnosti medicinske nauke i tehnike. Svakom vojnom lekaru, a pogotovo onima koji su imali prilike da i praktički upoznaju rat, vrlo dobro je poznato da pomenuta dva faktora obično stoje u oštroj opreci. Vojni faktor je pri tome dominantan. On nam određuje zadatke, prouzrokujući epidemiju povreda i bolesti, i zahteva od nas da posledice ovih epidemija maksimalno otklanjamo, a istovremeno taj isti faktor nas ograničava u primeni medicinskih tekovina. On često određuje naše stručne postupke primoravajući nas da se odričemo bogatstva medicinskih metoda i sredstava koji u mirno vreme služe za blagodat bolesnom čoveku te ponekad moramo da pribegavamo upotrebi i takvih sredstava koja su odavno oglašena kao »zastarela«, »primitivna«, »nehumana« itd.

Savremeni vojni lekar ne treba ni jednog trenutka da smetne s uma ovo protivrečje, jer upravo ono utiskuje najdublji pečat u praksu vojne medicine. I ne samo u praksu. Naime, ukoliko postajemo svesni da nas je ratna praksa svih vremena neminovno stavljala u ovakav protivrečan položaj, ukoliko brže shvatimo da je spomenuto protivrečje u stvari jedna od najglavnijih zakonitosti razvitka vojne medicine, utoliko postajemo sposobniji i slobodniji da ovaj problem i *teoretski* razrađujemo, da predviđamo buduće uslove rada ratnog saniteta i da pronalazimo rešenja koja će omogućiti da se medicina i u nepovoljnim ratnim uslovima, makar i u suženom opsegu, ipak ostvaruje i razvija. Kao što je poznato, zadatak sanitetske taktike, kao jedne od disciplina vojnog saniteta, upravo je u tome da pronalazi puteve i metode prevazilaženja i ublažavanja protivrečja rata i medicine, prilagođavanja medicinskog faktora vojnom, korišćenja svih mogućnosti vojnog faktora, ostvarenja sprege između njih i primene što je moguće više medicinskih tekovina čak i u najnepovoljnijim uslovima rata.

U vezi sa tim može se zapaziti da kroz čitavu istoriju medicine projevavaju dve tendencije: jedna, nazovimo je *minimalistička*, koja, polazeći od vojnog faktora, teži da suzi obim medicinskog rada na ratnoj pozornici, tendencija kojom se medicina u određenoj meri skućava, »degradira«, »negira« i druga tendencija, nazovimo je *maksimalistička*, koja, polazeći od mirnodopskih mogućnosti medicinske nauke, teži ka stalnom proširivanju medicinskog rada u ratu, ka afirmaciji medicine, unošenju sve novih i novih medicinskih i tehničkih sredstava u organizam oružanih snaga. Jedna i druga tendencija se objektivno ne is-

ključuju. Štaviše, samo zahvaljujući njihovom uzajamnom prožimanju i potpomaganju, njihovom dijalektičkom jedinstvu i svesnoj aktivnosti vojnih lekara u duhu tog jedinstva — vojna medicina je i mogla da u nekim trenucima svoje prošlosti dosegne blistave vrhove. Setimo se samo Pirogova, u čijoj misli i delu uočavamo stalno prisustvo ovih dveju tendencija u njihovom punom jedinstvu. Jedan od najistaknutijih medicinskih umova svoga vremena, neprofesionalni vojni lekar, Pirogov je imao izvanredan osećaj za ratnu stvarnost, bio je sposoban da joj se prilagodi i da u njoj otkrije pukotine i slobodne prostore za primenu tadašnje hirurgije, makar i u ograničenom opsegu. I obratno, kad god rukovodeći ljudi armije i vojnog saniteta nisu bili dorasli punoj spoznaji objektivnog jedinstva ovih dveju tendencija, i kada su subjektivistički suprotstavljali jednu drugoj, apsolutizirajući bilo jednu bilo drugu, tada je vojnomedicinskoj i misli i praksi nanošena ogromna šteta.

Ako smo u mogućnosti da utvrdimo stalnu prisutnost ovih dveju tendencija tokom čitave istorije vojne medicine, onda se ne treba čuditi što one postoje i danas u nuklearnoj epohi, kada se do krajnjih granica zaoštrilo protivrečje između medicine i predvidivih posledica upotrebe savremenog oružja. Nikada dosad kao danas nije postojala tolika dominacija vojnog faktora nad medicinskim, takva nesrazmera između zadataka koji se postavljaju pred medicinu i njenih mogućnosti u ratnim uslovima; nikada u prošlosti kao što bi verovatno u eventualnom ratu to morala, vojna medicina nije delovala u uslovima takve bede; nikada kao danas nije postojala tako brutalna razlika između današnjih, iz dana u dan rastućih, mogućnosti medicinske nauke i ograničenosti njene primene u slučaju opšteg atomskog sudara.

Oštrina ovih protivrečnosti je glavni razlog trajnim raspravama među vojnim lekarima: kojoj od pomenutih tendencija treba dati »prvenstvo« u pripremama ratne sanitetske službe za njenu ulogu u eventualnom ratu tj. da li se zalagati više za minimum ili za maksimum. Dabome, ove rasprave postaju utoliko žešće (i utoliko besplodnije!) ukoliko ljudi zaborave na pomenuti dvostruki (dvogubi) karakter vojne medicine, ukoliko polažu isključive nade u samo jedan aspekt njenog razvitka i postojanja, ukoliko nisu skloni da shvate jedinstvo dveju tendencija u svoj njihovoj različitosti. Dakle, i u ovom slučaju, kao što je to u čitavom društvenom razvitku uopšte, isključivost i jednostranost ne donose dobre plodove; njihov rezultat često se svodi na konfuziju, bespuće i osećanje bespomoćnosti.

Neće biti suvišno ako nešto podrobnije rasvetlimo u čemu se sastoje jednostrana i ekstremna shvatanja o prirodi vojne medicine i do kakvih posledica ona dovode.

Neshvatanje i potcenjivanje vojnog faktora uopšte, kao i svake taktičke situacije posebno, dovodi do neuspešnih pokušaja da se mirnodopska iskustva i sve tekovine medicine mehanički primene i u ratu. Ratna praksa nemilosrdno otrežnjava protagoniste ovakvih pokušaja. Njihova želja »sve ili ništa« ubrzo postaje žalosna stvarnost: »sve pa ništa«. Tragične posledice po ranjenike su očevidne. Takvi maksimalistički pokušaji se ispoljavaju u svim ratovima, u svim armijama i po

svim glavnim oblastima vojnomedicinskog dela: u oblasti ratne hirur- gije (trijaža, obim hirurške pomoći), terapije, u oblasti planiranja me- dicinske opreme itd. Oni se pravdaju zahtevima savremene nauke, humanim obzirima i sl., ali njihov osnovni koren leži u nepoznavanju vojnog faktora i, moglo bi se reći, u izvesnom strahu od njega.

U istoriji vojne medicine ima dovoljno poučnih primera koji po- kazuju s kolikom se upornošću razne medicinske koncepcije, sasvim dobre za mirnodopske i kliničke uslove, nastoje primeniti i potvrditi u ratnoj sanitetskoj praksi uprkos tome što ih ona nemilosrdno odbija od sebe. Treba se podsetiti, na primer, samo na nastojanja da se trbušne povrede operišu po *svaku* cenu i pod *svim* taktičkim uslovima ili, pak, na dobre želje da se ubrza proces zarastanja rane tako što će se ona primarno sašiti.

I pri komponovanju ratne medicinske opreme susrećemo se često sa sličnim ekscesima. Imajući u vidu ogroman broj povređenih u nuklear- nom ratu, ljudi se povode za čistom aritmetikom pa teže povećati količi- nu opreme do takvih razmera koje bi, same po sebi, dovele do njene potpune negacije u ratu, jer se ne bi mogla ni pokrenuti a kamoli stići do bojnog polja. Ljudi zaboravljaju da pojava vatrenog oružja u srednjem veku nije dovela do neprekidnog ojačavanja ritterskog oklopa, već obratno — do njegovog skidanja. Negacijom oklopa ratnik je postao pokretljiviji, mogao je lakše i brže da potraži zaklone i da se na taj način uspešnije suprotstavi ubitačnoj moći vatrene oružja. Izvesnom analogijom možemo se poslužiti i u savremenim uslovima i izvući za- ključak: nije samo *količina* materijala odlučujući faktor u materijalnom obezbeđenju mase ranjenika već je »odlučujuća« *sveukupnost i uza- jamno dejstvo* i mnogih drugih faktora kao što su: pokretljivost, jedno- stavnost, polivalentnost, adekvatan strategijski raspored i dr.

Što se tiče asortimana, i tu mogu da postoje maksimalističke ten- dencije, naime da se u ratne komplete mehanički i nekritički nagomi- lava sve ono što savremena mirnodopska industrija može da stvori. Valja se pridržavati principa da se u ratnu opremu usvajaju samo pro- izvodi koji su upotrebljivi u ratu, koji služe masi ranjenika i bolesnika, a ne pojedinim retkim »slučajevima«. Nije suvišno da i ovde bude ponovljen zaključak koji smo već jednom istakli u ovom časopisu¹: bolje je imati masu elementarnog ali neophodnog materijala nego li pojedine primerke skupocenih predmeta.

Danas se smatra da u savremenim uslovima mogu pružiti dragoce- ne usluge ranjeniku i razne improvizacije, takozvana »mala sredstva«, kao i razna »zastarela« tehnička sredstva. Samo radi ilustracije ove teze navodimo neka od ovih sredstava: partizansko bure i suva komora za dezinfekciju, korito i terenska kolica za prevoz ranjenika, lekovito bilje i sl. Nijedno od njih ne bi se moglo oglasiti kao apsolutno bezvredno ni za tzv. »savremene« uslove. U nekim taktičkim situacijama, kao što su, na primer, borba u okruženju, u planinama, van komunikacija, borba u izolaciji ili na prostorijski koja je pretrpela nuklearni udar itd., mogu se od ovakvih sredstava očekivati čak i veći učinci nego od nekih sku-

¹ Vidi članke »Naše ratno sanitetsko iskustvo u svetlu budućnosti«, *Vojno delo* br. 12/56. i »Opšti problemi zdravstvene službe u ratu« u br. 12/61.

pocenih predmeta kojih, uostalom, u takvim situacijama jedva da će i biti.

Značaj ovih »malih« sredstava uvećava se naročito ako se ne zabravi da je *oskudica* sredstava, u manjoj ili većoj meri, bila stalni pratilac svih armija koje su ratovala. Bilo je, doduše, armija, nama dobro poznatih, koje su na početku svojih agresivnih pohoda bile zasićene svakovrsnim materijalom, ali su, trpeći poraze, kako u pojedinim bitkama, tako i na kraju ratova, i one dolazile u uslove velike oskudice (beda nemačkih vojnika za vreme staljingradske bitke). Pa i one armije koje su mogle da u toku čitavog rata održe povoljan prosekn materijalnog standarda, nisu mogle da izbegnu i izuzetno velika lišavanja pojedinih svojih delova na pojedinim ratištima i pravcima (britanske i američke trupe u jugoistočnoj Aziji i u Pacifiku). Ako je reč o vojnim lekarima njima nije nikad bio stran pojam oskudice, pa ni termin »disproporcija između potreba i mogućnosti«.

Ipak, i pored već stečene naše navike da ratove skoro poistovećujemo sa oskudicom, ne smemo izgubiti iz vida da će upotreba sredstava za masovno uništavanje u eventualnom ratu dovesti veliki broj zemalja (ne samo armija) u stanje ekstremne oskudice materijala, ljudstva, vremena i prostora. Treba podvući da će oskudica prostora postati sasvim nov problem strategije, prouzrokovan upotrebom NBH i raketnog naoružanja, primenom vazдушnih desanata i dr., a time se stvaraju i novi problemi pred sanitetskom službom: gde uopšte da se smeste bolnice i kako ih zaštititi od uništavanja?

Ne ulazeći ovde u detaljnije razmatranje svih vidova ratne oskudice, pogotovo ne u proračune njihovih kvantiteta, možemo zaključiti samo to da naša misao mora biti široko i smelo otvorena i prema ovome aspektu eventualnog rata i da delatnost svih društvenih faktora na području odbrambenih priprema zemlje treba da bude trajno usmeravana i prema ovoj izuzetno teškoj varijanti strategijskog položaja tj. prema uslovima krajnje oskudice.

Iz čitavog programa raznovrsnih delatnosti na ovome planu napomenuo bih samo dve, karakteristične za »minimalistički« smer u pripremama medicine i zdravstvene službe za odbranu:

a) NAUČNOISTRAŽIVAČKA DELATNOST

Ako je ranije rečeno da ćemo se u uslovima budućeg rata morati da poslužimo i »malim« i »zastarelim« sredstvima, i da treba da se stalno podsećamo iskustava prošlosti, onda to nipošto ne bi smelo da se shvati u isključivom smislu tj. kao pasivno tapkanje za tradicijama. Naprotiv, eventualni rat, a naročito izgledi da se zapadne u stanje krajnje oskudice, nalaže nam da se i naša aktivna istraživanja usmere na iznalaženje *novih* »malih« sredstava. Ponude i mogućnosti nauke i tehnike su veoma velike. Izvesnu analogiju već imamo u nekim veoma savremenim vrstama naoružanja (raketni ručni bacač, džepna sredstva veze, bestrajni top i dr.) kojima se vrlo dobro mogu služiti partizanske, diverzantske i druge slične jedinice namenjene za vođenje tzv. »malog rata«. Njihova vatrena moć i manevarska sposobnost, zahvaljujući

ovakvim sredstvima ogromno su porasle u upoređenju sa klasičnim jedinicama ovog tipa. Ali za iste jedinice postavlja se i problem ishrane u uslovima njihove pune izolacije od stanovništva i od redovnih izvora snabdevanja. Naučnim istraživanjima ustanovljeni su ne samo koncentrovani »obroci za preživljavanje« nego su otkriveni i bogati izvori hrane u divljoj prirodi, dakle baš onde kuda će se takve jedinice vrlo često i kretati. Rezultati višegodišnjih istraživanja naših stručnjaka (Vračarića, Čolića i dr.) su pozitivni. Njihova vrednost bi mogla doći do izražaja i u slučajevima da se veće grupacije stanovništva nađu u položaju da moraju izvesno vreme »preživeti« nemajući nikakvih redovnih sredstava za ishranu.

U nekim zemljama, pa i kod nas (Ganc, Pagon), vrše se istraživanja fitoncida. To su supstancije, izolovane iz nekih biljaka (luk i druge), koje imaju baktericidno² bakteriostatsko³ svojstvo. Postojanje toga svojstva već je dokazano *in vitro*⁴. Ostaje da se utvrdi da li fitoncidi mogu povoljno delovati i protiv infekcije ratne rane. Ako se to pokaže tačnim, to bi imalo ogromnog značaja s obzirom na veliku pristupačnost sirovina iz kojih se fitoncidi mogu izolovati.

U novije doba vojna medicina obraća pažnju i na sredstva i metode tzv. narodne medicine, metode lečenja kojima se vekovima služe neki istočni narodi.

Pomenutim primerima iz naučnoistraživačkog programa želimo samo da ukažemo na jedan nesvakidašnji i specifičan (ratnomedicinski) pristup u odabiranju tematike istraživačkog rada. Za uslove rata i velike oskudice dobro će nam doći sva sredstva i metode, ako imaju makar i minimalan medicinski efekat, samo ako su prosta i pristupačna masama ljudi koji će biti angažovani u ratu.

b) OBUKA I VASPITANJE ZDRAVSTVENOG KADRA

Na planu obuke i vaspitanja zdravstvenog kadra za ratne potrebe postaje od velikog značaja obučavanje i navikavanje na rad u uslovima krajnje oskudice. Vrednost i zrelost jednog lekara za rat mora se ceniti i po tome koliko je on profesionalno i moralno spreman da istraje na visini svoga humanitarnog i patriotskog poziva čak i u situacijama velikih katastrofa, kada se nađe okružen masom ranjenika, bez standardnih sredstava, pod vedrim nebom, u blatu, na zimi, usred očajanja kojem se samo on odupire. Lekar koji dozvoli da nad njim u takvim trenucima ovladaju uspomene na blistavu i toplu kliniku samo će doprineti opštoj bedi. Njegova je dužnost da i tada nepokolebivo izdrži pored ranjenika i da im pruži minimum pomoći, bar i najprimitivnijim sredstvima.

Potrebno je sada osvrnuti se i na drugu stranu pitanja. Izložena teza o nužnosti: uprošćavanja medicinskih postupaka i sanitetske tehnike, njihovog prilagođavanja vojnom faktoru, sužavanja obima medicinske pomoći na određeni »masovni minimum« u uslovima rata uopšte,

² Koje ubija klice.

³ Koje zaustavlja rast klica

⁴ U epruveti.

i nuklearnog rata posebno, naša namera da se suprotstavimo maksimalističkim zahtevima mirnodopskog kriterija a još više kriterija akademske medicine i »čiste nauke« — sve to krije u sebi i drugu jednu opasnost ne manju od prve.

Polazeći od »ratnih uslova«, skloni smo da se opčinimo samo njihovom: »svemoći«, »apsolutnom« dominacijom nad ljudima i postupcima. Skloni smo da previdimo čak i one minimalne *povoljne* vojne uslove koji se ipak pružaju medicini za njeno delovanje. Puna kapitulacija pred vojnim faktorom dovodi do toga da se *a priori* zanemaruju medicina i tehnika i mnoge njene tekovine među kojima ima i takvih koje se i te kako mogu uspešno uvrstiti u naš ratnomedicinski arsenal. Čitavo rešenje problema u obezbeđenju mase ranjenika traži se u nekoj apstraktnoj taktičkoj veštini, u apstraktnoj organizaciji i taktici; kao da ove discipline uopšte mogu postojati nezavisno od medicine i tehnike. U toku našeg narodnooslobodilačkog rata mi smo se sretali ne retko i sa ovakvim tendencijama i njihov rezultat je bio primitivizam medicinskog rada i onda kad to nisu tražile konkretne prilike.

Ako mi danas u našoj armiji, polazeći od **ocene uslova nuklearnog rata**, razrađujemo takozvani »minimum« medicinskog rada u svim granama medicine, to nikako ne znači da smemo da zatvorimo oči pred brzim napretkom savremene medicinske nauke. Naprotiv. Mi treba da težimo da u savremenoj medicini i tehnici zapazimo takve rezultate koji se mogu manje ili više uspešno primeniti i u uslovima savremenog rata. Treba da težimo da naš »minimum« stalno proširujemo i obogaćujemo, ali ne zanemarujući nikada objektivne operativne i taktičke uslove, koliko god ih možemo unapred sagledati.

Zato treba da održimo neprestano osetljiva čula za sve ono što se danas u svetu događa na polju naučne delatnosti. Nijedna tekovina medicine ne može se unapred odbaciti niti oglasiti apsolutno neprimenjivom u ratu. Šta će biti u budućnosti upotrebljeno a šta ne, to se može samo predviđati s više ili manje sigurnosti. Svako dogmatsko predubeđenje o »nemogućem« bilo bi veoma opasno po razvitak ratne medicine. I na ovome pitanju možemo se susresti sa svojevrsnim »akademizmom« u ljudi koji mirno očekuju »sigurne i proverene« rezultate istraživanja da bi ih uvrstili u kliničku praksu i ne žele da se upuštaju u istraživačke »avanture«. Skepsa prema svemu novom, koje se zasad jedva pomalja ili samo naslućuje »a još ne donosi opipljive rezultate«, izraz je nerazumevanja suštine naučnog rada.

Burni razvitak medicinske nauke i tehnike za poslednjih dvadeset godina zaslužuje veliku pažnju i vojnih lekara i svih faktora na kojima je briga za odbrambene pripreme zemlje na zdravstvenom polju. Mnoge od naučnih tekovina, koje su ljudi još ne tako davno s nevericom primali, ušle su u rutinsku upotrebu: veštački bubreg (aparatus već upotrebljen i u ratovima u Koreji i Alžiru), mašina za ekstrakorporalnu cirkulaciju,⁵ primena regionalne i opšte hipotermije,⁶ dijagnostička primena radioizotopa, konzervacija tkiva, liofilizovane⁷ bakteriološke podloge, vakcine i reagensi, antibiotici, značajna poboljšanja u prevenciji

⁵ Privremeno zamenjuje rad srca i pluća.

⁶ Veštačko snižavanje telesne temperature.

⁷ Konzervisanje smrzanjem i sušenjem.

i lečenju šoka, vakcina protiv dizenterije (naši istraživači Mel, Terzin i Vukšić) itd. Mnoge od ovih tekovina već su ušle ili ulaze u naš ratno-medicinski inventar, a ni za jednu se ne može unapred reći da neće biti jedanput također usvojena.

Ogromna sredstva troše se za iznalaženje novih hemijskih, bioloških i radioloških sredstava, kao i sredstava za njihovu brzu detekciju i za zaštitu od njih.

Ništa slabije nisu ni perspektive razvitka ratne hirurgije. Već su, na primer, postignuti veoma značajni rezultati u transplantaciji čitavih organa (bubreg), a u toku su pokušaji da se to postigne i s drugim organima (pluća, ekstremitet, jetra, srce). Smatra se da će u vrlo doglednom vremenu biti savladana i imunobiološka reakcija organizma⁸ kao glavna prepreka za uspešniju i širu primenu transplantacije organa. Po ratnu hirurgiju veoma značajna otkrića mogu se očekivati na polju hipotermije i adaptacije organizma na traumu (naši istraživači Grabarić, Pantelić i Vajs).

I savremena tehnologija dala je snažan podstrek razvitku medicine snabdevujući je kvalitetnim priborom i uređajima. Industrija plastičnih masa rasteretila je ratne sanitetske komplete od teške, glomazne i lomljive staklarije. Gipsani zavoji zamenjuju se plastičnim. Od plastičnih masa prave se danas delovi koji omogućuju izvanredne uspehe u hirurgiji: proteze krvnih sudova, srčani zalisci, a u najnovije doba učinjen je pokušaj da se čitavo pluće u životinje zameni protezom od teflona. Za poljske uslove stvoreni su rentgen-aparati koje može nositi jedan čovek. Osvojena je sterilizacija materijala pomoću gama-zraka. Dalji razvitak medicinske nauke umnogome zavisi i od stepena integracije tehničke misli i kliničkog rada. Zato je danas neophodno da uz lekara budu prisutni inženjer, matematičar i fizičar, koji će, pored ostalog, omogućiti i primenu kibernetike u medicini.

*

Imajući u vidu protivrečnosti rata i medicine, vojni lekar je uvek morao, a danas mora još više da vodi borbu na dva fronta: protiv apstraktnog maksimalizma i protiv primitivizma; da vodi borbu, dakle, za minimum medicinskog rada na bojnopolju, ali i za stalno povišenje toga minimuma. Ali u težnji da proširi i obogati jedan minimum on ne sme nijednog trenutka da zaboravi ratne uslove ni pravilo: za armiju koja ratuje, za njen moral daleko je korisnije ako medicinska služba uspe pružiti minimalnu pomoć većini onih koji je trebaju, nego ako bi pošla za tim da pruža maksimalnu pomoć jednoj manjini. On mora biti tako moralno vaspitan i tako stručno i tehnički obrazovan da bude osposobljen da radi podjednako u uslovima krajnje oskudice, kao i u uslovima tehničkog obilja. U raznim armijama, u raznim ratovima i u raznim operativno-tehničkim situacijama, koje će se u eventualnom ratu iznenadno smenjivati, imaće prevagu čas jedan čas drugi uslov, čas oskudica čas relativno obilje. On mora biti stalno spreman da nepokolebivo dočekuje jedno i drugo. To je njegova sudbina.

General-pukovnik
dr Gojko NIKOLIŠ

⁸ Odbacivanjem stranih presađenih tkiva.

OSVRT NA OBOSTRANA DEJSTVA NA SEKTORU 3. DIVIZIJE U BICI NA SUTJESCI*

Nemci su bili vrlo dobro obavješteni o grupisanju i namerama Glavne operativne grupe u prvoj polovini maja 1943. godine pa se može reći da je operacija »švarc« bila projektovana i pripremljena u najvećoj tajnosti, veoma sistematski i pedantno. Prikupljenost i ofanzivan raspored naših osnovnih snaga prema Limu, izvornom delu Tare i Morače, kao i ostvareni početni uspesi na drinskom pravcu do 19. maja, pružali su povoljne uslove da se nameravano operativno okruženje naših snaga izvede sa obuhvatne osnovice: Mostar — Trebinje — Nikšić — Podgorica — Andrijevisa — Berane — Pljevlja — Goražde — Kalinovik u relativno kratkom vremenu i da se zatim pređe na postepeno nabacivanje prema trouglu Tara — Piva — Durmitor, na prostor na kome je bilo projektovano taktičko stezanje i uništenje naših snaga.

Dejstvima 1. nemačke brdske i 369. legionarske divizije, uz postepeno primicanje ostalih snaga prema gornjoj Drini, donjim tokovima Pive i Sutjeske, a na jugu i jugozapadu prema Komarnici i gornjem toku Pive neprijatelj je uspeo da Glavnoj operativnoj grupi priredi puno operativno iznenađenje u vreme kada su njene glavne snage bile usmerene na produženje ofanzivnih dejstava prema istoku.

Tek na osnovu ostvarenih početnih uspeha 1. brdske i 369. legionarske divizije i njihovog sve jačeg pritiska prema Drini, Čehotini i Tari, kao i podataka dobivenih od Glavnog štaba Hrvatske, Vrhovni štab je 18. maja došao do zaključka da je u toku neprijateljska operacija širih razmera, koja ima za cilj okruženje naših snaga na ovom prostoru. Istog dana obustavljen je pripremljeni napad na Kolašin i pojačan front Drinske operativne grupe u donjem toku Tare i Čehotine prema Drini.

Ova odluka Vrhovnog štaba predstavljala je prvu meru u momentu kada je postalo jasno da dalje nadiranje prema istoku ne dolazi u obzir, već da treba pristupiti rešenjima koja bi vodila izbegavanju okruženja i izvlačenja naših snaga ispod udara neprijatelja pod što povoljnijim uslovima.

Međutim, s obzirom na sve jači pritisak neprijatelja prema Tari, mogućnosti u tom pogledu nisu bile velike. Složena operacija prelaska iz ofanzivnog u defanzivan raspored i pregrupisanje snaga prema prostoru Foča — Čelebić — ušće Tare uz uporedna protivdejstva za usporavanje neprijateljskog nadiranja i obezbeđenja manevarskog prostora karakterišu dejstva naših jedinica od 23. maja na ovom prostoru.

* Skraćena verzija iz rukopisa u radu *Struktura i taktika jedinica NOVJ u prvoj polovini rata*. Faktografski podaci su korišćeni iz knjiga: *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945* (II izdanje Vojnoistorijskog instituta) — knjiga I i *Zbornik Sutjeska*, knjiga I, izdanje VIZ-a 1958. god.

Pravac prema Foči pružao je u datoj situaciji povoljne operativne izgleda za proboj i izvlačenje naših jedinica. Jačina neprijateljskih snaga koje su se već nalazile ili bile orijentisane prema levoj obali gornje Drine nije bila utvrđena, ali je bilo poznato da sa zapada prema ovom području nisu nadirale jače neprijateljske snage. Prisustvo najvećeg dela snaga Glavne operativne grupe na prostoru Tara — Čehotina — Lim pružalo je mogućnost relativno lakše preorijentacije jedinica i Centralne bolnice i uspešan prodor Glavne operativne grupe prema severozapadu na širok i operacijom još nezahvaćen prostor Zelengore, Jahorine, Treskavice i Bjelašnice.

Međutim, pokušaj proboja na ovom pravcu, izveden pod komandom štaba 1. proleTERSKE divizije u toku 24. i 25. maja, i pored delimičnih rezultata završio se neuspešno,¹ pa je vrhovni komandant već 26. maja doneo odluku da se proboj osnovnih snaga izvrši na najslabije posedom delu obruča pravcem: Vučevo — Sutjeska — Zelengora, na sektoru nemačke 118. divizije, i još istog dana preduzeo mere radi zahvatnja šireg mostobrana na Sutjesci.

Donji tokovi Tare, Pive, Sutjeske i gornji tok Drine, kao i planinski masivi Durmitora, Maglića i Zelengore za Glavnu operativnu grupu ovom odlukom dobili su ogroman, upravo presudan značaj. Pri ovome posebnu važnost u pogledu izvršenja nameravanog manevra dobio je masiv Maglića, odnosno njegov ogranak Vučevo, koji se u vidu platoa nadvio nad sastavom Pive, Tare i ušćem Sutjeske u Drinu, i svojim položajem predstavlja pivo-oslonac za bilo kakva ofanzivna ili defanzivna dejstva u međurečju Tara — Piva — gornja Drina — donja Sutjeska.²

Novom odlukom da se proboj izvrši preko Sutjeske značaj Vučeva je još više porastao. Izbijanje naših delova 22. maja na Vučevo i njegovo držanje upravo je i omogućilo njeno donošenje i obezbeđivalo slobodu manevra naših snaga na ovom pravcu. Ali odvajanje naših snaga od neprijatelja, naročito zbog potrebe stvaranja vremena i prostora za prebacivanje Centralne bolnice preko Tare, nije se moglo odvijati onim tempom koji je data situacija nalagala. Morale su se uz skraćivanje fronta izvlačiti pod borbom jedinica za jedinicom, postupno prebacivati preko Tare i orijentisati prema Vučevu. Ovo je pored izuzetno teško prohodnog zemljišta još više komplikovalo ovu i inače složenu operaciju, dovelo do gubitka vremena i znatno usporilo grupisanje snaga na pravcu nameravanog proboja.

¹ 118. divizija i 4. lovačka domobranska brigada uspele su da ubacivanjem svih rezervi konsoliduju položaje na desnoj obali Drine. Nabacivanje 7. banijske divizije i 3. dalmatinske brigade preko Čehotine i uspostavljanje mostobrana na njenoj levoj obali kod Graca, izvršeno od strane 369. divizije, ukazivali su na osetnu promenu situacije na našu štetu i potrebu drugog rešenja.

² Vrhovnom komandantu nije izmakao iz vida ovaj njegov značaj. Još u vreme prekida ofanzivnih dejstava i preorijentacije naših snaga prema severozapadu, Drinskoj operativnoj grupi je bilo naredeno da deo snaga postavi na Vučevo, ali ovo, zbog nedostatka snaga u izmenjenoj situaciji, nije moglo da bude izvršeno. Naređenje od 20. maja da se dva bataljona 2. proleTERSKE brigade sa sektora Nikšić prebace na Vučevo jasno ukazuje na značaj koji je vrhovni komandant pridavao Vučevu, kao osloncu i zaštiti boka još u toku pripremanog pokušaja proboja južno od Foče.

Ali i neprijatelj je izgubljeno vreme, kao posledicu početnih propusta na zapadnopivskom pravcu, osećao do kraja bitke. Mada mu je sporo grupisanje naših snaga prema Sutjesci donekle omogućilo da, iako sa zadocnjenjem, usmeri deo snaga prema Sutjesci, Magliču i donjem toku Pive, otvorena breša na Sutjesci, nedovoljna dubina operativnog obruča na novom težištu bitke i slaba obaveštenost o situaciji na ostalim sektorima imale su za posledicu parcijalno ubacivanje snaga prema prostoru koji je operativno i taktički na početku bitke bio zanemario.

Zbog toga od 27. maja na ovom planinskom, besputnom prostoru, ispresecanom strmim i dubokim kanjonima Tare, Pive i Sutjeske, besni bitka za vreme i prostor, puna dinamike i neočekivanih obrta za obe strane. Pri ovome prednost u pogledu vremena i prostora često je oscilirala na jezičku vage, ali nikada toliko izrazito da bi jednoj strani obezbedila preimućstvo i uslove za najpovoljnije rešenje. Nedostatak vremena obe strane su do konca ozbiljno osećale i tek na kraju, zbog grubih grešaka neprijatelja u upotrebi snaga na težištu bitke, vreme je konačno prevagnulo na stranu Glavne operativne grupe.

Potpuno zatvaranje obruča neprijatelj je ostvario samo u odnosu na 3. diviziju, zaštitnicu naših snaga i Centralnu bolnicu u njihovom proboju na Sutjesci.

I

Treću udarnu diviziju početak neprijateljske ofanzive zatekao je u izvršavanju zadatka (koji joj je vrhovni komandant na sastanku komandanta divizije u s. Donje Kruševo 7. maja bio postavio), tj. u aktivnoj odbrani slobodne teritorije sa juga i zaštiti južnog boka osnovnih snaga Glavne operativne grupe u njenom nadiranjju prema Limu.³

Duboki prodor 5. crnogorske brigade prema Nikšiću, pretrpljeni gubici na Javoruku i kod Bioča, neizvesnost u pogledu naših daljih namera i neprekidna, naročito noćna aktivnost jedinica divizije prema Gacku, Avtovcu i Podgorici stvorili su kod Italijana i četnika utisak da predstoje šira ofanzivna dejstva Glavne operativne grupe na celom ovom prostoru, pa su se uglavnom ograničili na zaštitu garnizona i prilaza ka njima.

Početak neprijateljskih ofanzivnih dejstava prema 1. i 2. proleterskoj diviziji Vrhovni štab je upozorio štab divizije na budnost i naredio da se divizija, u slučaju napada, uporno brani, naročito na pravcima Nikšić — Šavnik i Gatačko polje — Pivska župa.

³ Raspored i zadaci jedinica 3. divizije bili su:

10. hercegovačka sa jednim bataljonom 1. dalmatinske bila je podeljena u dve grupe:

prva grupa sa prostorijske Lebršnik — Ravno zatvarala je pravce prema s. Izgori, a druga sa prostorijske Miljkovac — Bajovo Polje — Javorak zatvarala je pravac od Golije, Duge i Gornjeg Polja ka dolini r. Komarnice.

5. crnogorska brigada sa šire prostorijske Lukovo zatvarala je pravac Nikšić — Šavnik.

1. dalmatinska brigada sa prostorijske Dragovoljići — Oblatno — Zagrad zatvarala je pravac ka Nikšićkoj župi.

Vrlo malo je urađeno na oživljavanju terenske obaveštajne službe, koja je do dolaska divizije na ovu prostoriju bila potpuno uništena. Za ovo su postojale sve objektivne mogućnosti. Duže bavljenje u neposrednoj blizini Nikšića, velikog garnizona u kojem se nalazio i štab italijanske divizije »Ferara«, kao i velik broj simpatizera NOR-a u samoj varoši, pružali su mogućnosti da se prikupe podaci o neprijatelju i njegovim namerama, naročito posle iznenadnog dolaska nemačke 7. SS-divizije u Nikšić, koji je bio nepovoljno primljen od strane italijanskih jedinica.

Dolazak 7. SS-divizije u Nikšić i upućivanje dela njenih snaga prema Podgorici u prvo vreme su ocenjeni od štaba divizije kao pokret prema Albaniji, pa je u tom smislu izveštavan i Vrhovni štab. Ovo je donekle odstranilo pažnju i predviđanja štaba u odnosu na tek otpočeta neprijateljska dejstva na pravcu Gacko — Ravno — Pivski Manastir.

Nešto kasnije, verovatno u vreme donošenja odluke o pokušaju proboja južno od Foče, Vrhovni štab je ukazao štabu divizije na važnost odbrane leve obale Pive, posebno pravca s. Krstac — Goransko i ušće reke Vrbnice u Pivu — s. Miloševići i značaj prelaska kod Plužina i Pivskog Manastira.⁴

Nabacivanje 10. i 7. brigade na desnu obalu i izbijanje neprijatelja 27. maja na levu obalu Pive, na odseku Pivski Manastir — Plužine imalo je a moglo je imati i mnogo nepovoljnije posledice. Zatvaranje prelaza na ovom odseku ne samo što je lišilo Glavnu operativnu grupu mogućnosti da se delom snaga probije ovim pravcem već je i pravac koji iz rejona Plužina levom obalom Pive preko Javorca (Mratinjskog) izvodi u Mratinje ostao potpuno otvoren.

Ovako nepovoljan obrt situacije na ovom, u datom momentu izuzetno važnom, pravcu nastupio je upravo u vreme donošenja i sprovođenja odluke vrhovnog komandanta za proboj preko Sutjeske. Na prelaz kod Mratinja su bile orijentisane naše snage koje su imale zadatak da obezbeđuju levi bok glavnih snaga u daljem pokretu prema Sutjesci. Zbog toga je i Vrhovni štab naredio da se ove dve brigade obilazno desnom obalom preko Mratinja hitno vrate na levu obalu Pive, a štabu 2. a zatim 3. divizije da odbace neprijatelja i deblokiraju zahvaćene prelaze.

Ova situacija mogla se verovatno izbeći da je štab 3. divizije — budući da je bio upoznat sa značajem ovog pravca, pri postavljanju zadatka 10. hercegovačkoj brigadi, koja je pravac prema Pivi zatvarala sa tri bataljona — ukazao štabu brigade i na važnost pravca koji preko Javorca izvodi prema Mratinju i da je naredio da se u slučaju prinudnog povlačenja izvuče bočno, posedne Javorak i zatvori pravac prema Mratinju. Najkasnije je to trebalo uraditi prilikom pojačanja ovog pravca 7. krajiškom brigadom.

Vrhovni štab je radiogramom naredio štabu 2. proleterske divizije da 7. krajišku brigadu uputi najkraćim pravcem: Šavnik — Pivski Ma-

⁴ Naređenje VŠ od 20. maja 2. proleterskoj diviziji da odmah uputi 7. krajišku brigadu na levu obalu Pive radi pojačanja grupe bataljona 10. hercegovačke brigade na pravcu Avtovac — Ravno ukazuje na značaj koji je pridavan ovom pravcu u vezi sa eventualnim njegovim korišćenjem za proboj dela snaga Glavne operativne grupe i ranjenika.

nastir — Ravno, ne upuštajući se u taktičke detalje, jer za to nije imao ni vremena ni mogućnosti. Štab 3. divizije je trebalo da ukaže na značaj Javorak (Mratinjskog) i da uskladi dejstva ovih brigada na ovom prostoru. Najbolje bi verovatno bilo da je štab divizije predložio Vrhovnom štabu da se 7. krajiška brigada obilazno, desnom obalom Pive, prebaci na pravac Javorak — r. Vrbica i stavi privremeno pod komandu štaba 10. hercegovačke brigade, koji se na ovom pravcu nalazio već duže vremena i dobro poznao zemljište i situaciju. Oslonac na Javorak — na kome je trebalo ostaviti jedan bataljon, koji bi pored obezbeđenja boka služio i za prihvatanje u slučaju odstupanja — omogućio bi dublju, aktivniju i elastičniju odbranu, naterao neprijatelja na opreznost, a u slučaju povlačenja omogućio da se bar deo jedinica sa prihvatom povuče prema Javorku.

Insistiranje štaba divizije na upornoj odbrani pravaca prema Plužinama i Pivskom Manastiru zbog njihove kratkoće u odnosu na divlji kanjon Pive za ledima (oko 15 km vazdušne linije), ne samo da nije bilo realno nego je ove brigade unapred orijentisalo isključivo na odbranu prelaza kod Plužina i Pivskog Manastira.

Kada se imaju u vidu napori koji su morali biti uloženi radi obezbeđenja prelaza kod Mratinja i levog boka jedinica u pokretu preko Vučeva, vidi se da je ovaj taktički propust mogao imati dalekosežne posledice i presudan operativni značaj za Glavnu operativnu grupu u celini, da nije 7. krajiška brigada (40 boraca njenog 1. bataljona) 30. maja spasila situaciju u poslednji čas.

Organizacija odbrane i dejstva jedinica divizije na glavnom pravcu neprijateljskog napada prema Šavniku i Komarnici izvođeni su pod punim uticajem štaba divizije, koji se nalazio na težištu odbrane i ovim dejstvima neposredno rukovodio.

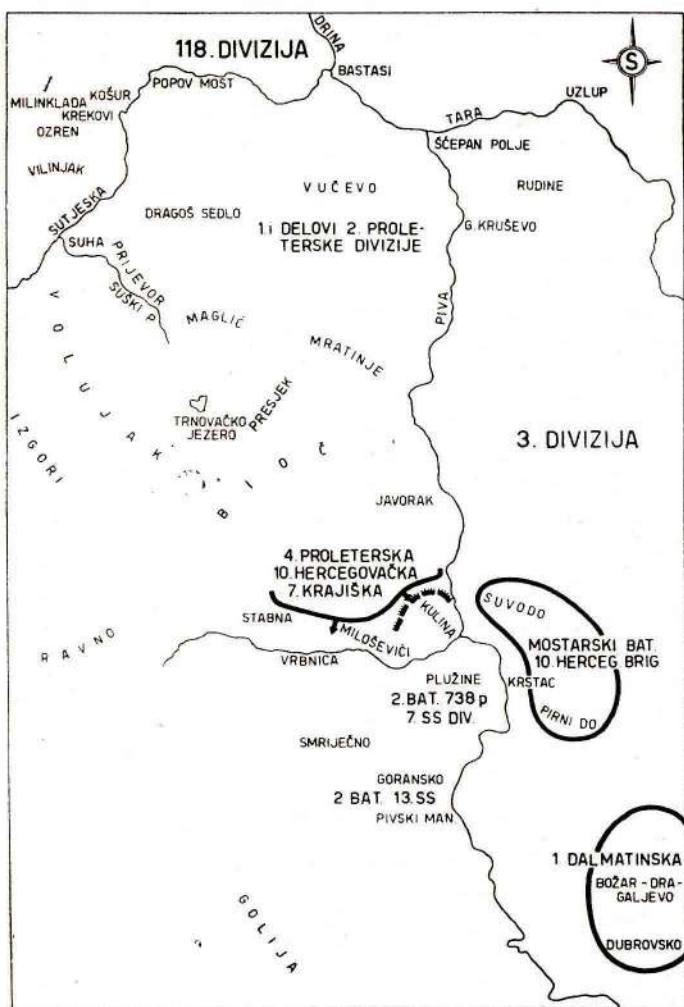
Odbrambena dejstva bila su veoma aktivna i elastična, a prema zahtevima situacije na pojedinim odsecima i tačkama vrlo uporna. Vešto su korišćene zemljišne linije i tačke radi kanalsanja i usporavanja neprijateljskog nadiranja; blagovremeno su sprečavani neprijateljski napori u svrhu izmanevrisanja odbrane naših jedinica na pojedinim pravcima. Izvedeno je vrlo umešno blagovremeno sužavanje fronta kada je situacija to nalagala, prebacivanje jedinica sa prihvatom sa linije na liniju i konačno na desnu obalu Komarnice. Rukovođenje ovim dejstvima od strane štaba divizije, štabova brigada i bataljona i upornost jedinica u izvršenju postavljenih zadataka u odnosu na višestruko nadmoćnog neprijatelja mogu se zaista uzeti kao obrazac naše taktike i borbene prakse u izvođenju aktivne manevarske odbrane u uslovima planinskog zemljišta i izrazite neprijateljske nadmoćnosti.

Zestoki otpor jedinica 5. crnogorske, 1. dalmatinske i južne grupe bataljona 10. hercegovačke brigade naveli su neprijatelja na zaključak da se radi o znatno jačim snagama na ovom prostoru, zbog čega je po zauzimanju Šavnika i izbijanju na Komarnicu pristupio konsolidaciji dostignutih linija i obimnim pripremama za nastavak dejstava prema Durmitoru.

Izbijanje 7. SS-divizije na Komarnicu palo je upravo u vreme kada je nemačka komanda najzad uvidela nameru naših glavnih snaga da se

probiju preko Sutjeske i Zelengore i u vezi sa time je izvršila određene korekcije u svom operativnom planu.⁵

Težište bitke pomereno je na severozapad prema Sutjesci i Zelengori. Otuda do 7. juna i slabija aktivnost neprijatelja prema Tari, Dur-

SKICA BR. 1 - PROTIVNAPAD 3. DIVIZIJE 31.5./1.6.1943. g

mitoru i Komarnici. Nemačko komandovanje je izgleda računalo da do toga vremena potpuno zatvori Sutjesku, posle čega je trebalo da otpočne taktičko stezanje i uništenje naših snaga na prostoru Tara — Durmitor — Piva — Maglič — Sutjeska.

⁵ 7. SS-divizija izvučena je u toku 1. i 2. juna sa Komarnice i kamionima prebačena na prostoru Gacko — Čemerno, a odatle orijentisana na pravac Maglič — Sutjeska, dok je projektovani napad prema Durmitoru privremeno odložen do zatvaranja obruča na Sutjesci. Položaje ove divizije primila je italijanska divizija »Ferara«, a 1. brdska divizija se preko Sinjajevine sporo kretala prema Durmitoru.

Štab 3. divizije je već 31. maja po naređenju Vrhovnog štaba preuzeo i rukovođenje dejstvima na pivskom pravcu. Time je diviziji bila poverena zaštita južnog boka naših glavnih snaga od južnih ograna Durmitora i izvora Komarnice do Maglića zaključno, s tim što je zadatak jedinica divizije na desnoj obali Komarnice i Pive ostao i dalje defanzivan: zatvaranje prelaza na ovim rekama i usporavanje neprijateljskog nadiranja prema Durmitoru. Zadatak na levoj obali Pive trebalo je rešiti ofanzivno odbacivanjem neprijatelja prema jugozapadu i otvaranje pravca: Krstac — Plužine — Miloševići — Stabna — Izgori — Grab — prema Sutjesci i pravca: Pivski Manastir — Goransko — Golija — prema Hercegovini.⁶

Rezultat ovog napada bio je negativan, pa je dalje držanje i odbrana Vučeva, jedinog oslonca naših snaga na levom boku, do kraja bitke visila o koncu.

Mada se u vreme preduzimanja ovoga napada nije znalo kada će neprijatelj otpočeti napad prema Durmitoru niti jačina njegovih snaga koje su uspele da zahvate levu obalu Pive na odseku Goransko — Plužine, štab divizije bio je uglavnom upoznat sa situacijom na desnoj obali Pive i Komarnice, što mu je pružalo dovoljno osnova da sagleda situaciju i na ovom pravcu, izvede zaključke i nađe odgovarajuće rešenje za izvršenje dobivenog zadatka.

Elementi situacije 31. maja bili su sledeći:

Slaba aktivnost neprijatelja na celom prostoru Tara — Durmitor — Komarnica — gornji tok Pive ukazivala je da neprijatelj privremeno nije jače zainteresovan za međurečje Tara — Piva. Sporo primicanje 1. brdske divizije preko Sinjajevine prema Durmitoru (iako je ovaj prostor posle odlaska 2. dalmatinske brigade ostao nekontrolisan) išlo je u prilog ovog zaključka.

Pomeranja i izvlačenja jedinica 7. SS-divizije sa Komarnice prema Šavniku i Nikšiću i primicanje italijanskih trupa naveli su na zaključak da se radi o smeni neprijateljskih jedinica, a time i o izvesnom zastoju neprijateljskih dejstava na ovom pravcu.

Jačina neprijatelja na odseku Goransko — Plužine nije bila poznata, ali se moglo zaključiti da nije bila velika, s obzirom na to da je glavnina 7. SS-divizije do tada bila angažovana prema Komarnici i Šavniku. Borbe koje je u toku 30. i 31. maja na ovom pravcu vodila 7. krajiška brigada, uvodeći u borbu svoje bataljone po meri pristizanja, i činjenica da je uspela da održi Javorak također su ukazivale da se ne radi o jakim neprijateljskim snagama. U vezi sa tim moglo se smatrati da će angažovanjem u napadu naše tri brigade biti postignuta nadmoćnost na ovom pravcu.

Ovakva procena situacije verovatno bi ukazala da postoji realna mogućnost da se frontalni napad pravcem: Javorak — r. Vrbnica — Goransko kombinuje sa napadom ili bar jačim demonstracijama naših jedinica sa desne obale Pive i to kako pravcem: Plužine — Krstac,

⁶ Prema naređenju Vrhovnog štaba, trebalo je da jedinice, prebačene na ovaj pravac, pod rukovodstvom štaba 3. divizije, preduzmu napad opštim pravcem: Javorak (Mratinjski) — r. Vrbnica sa zadatkom da se neprijatelj odbaci ka jugozapadu i deblokiraju zahvaćeni prelazi na odseku Pivski Manastir — Plužine.

tako i pravcem Pivski Manastir — Goransko — Smriječno u vreme kada neprijatelj napadom naših jedinica na levoj obali Pive bude potpuno angažovan prema Vrbnici.⁷

Mada je deo štaba divizije stigao tek 31. maja na ovaj pravac i uz to imao teškoće u održavanju veze (kuriri su se prebacivali preko Pive kod Mratinja), ipak je bilo vremena da se napad (demonstracije) sa desne obale Pive pripremi za noć 1/2. juna, tj. jedan dan posle početka napada na levoj obali. Ovo vreme je potpuno odgovaralo pošto su se najbolji rezultati dejstava sa desne obale mogli i očekivati u vreme punog neprijateljskog angažovanja prema r. Vrbnici.

Frontalni napad tri brigade (4. proleterska, 10. hercegovačka i 7. krajiška) noću 31. maja na 1. juni, koji je produžen i celog sledećeg dana, završio se samo delimičnim uspesima.⁸

2. juna na ovom pravcu bila su angažovana tri neprijateljska bataljona sa odgovarajućom artiljerijom. Zbog toga se produženi napad naših jedinica preduzet u zoru 2. juna pod pritiskom svežih neprijateljskih snaga pretvorio u postepeno povlačenje. Neprijatelj je 3. juna preduzeo opšti napad na ovom pravcu i posle teških borbi uspeo da izbiže na položaje u neposrednoj blizini Javorka. Dostigavši ovu liniju, on je na njoj jednim bataljonom prešao u odbranu, a jedan bataljon uputio preko Bioča na pravac Presjeka — Mratinjsko Jezero, radi uspostavljanja taktičke veze sa delovima upućenim sa zapada prema Volujaku, Magliču i Sutjesci. Delom snaga ponovo je zatvorio prelaze na Pivi i Komarnici, koje je u vezi sa svojom intervencijom prema r. Vrbnici bio napustio ili sasvim oslabio.⁹

Ne može se naravno, sa sigurnošću reći kako bi se razvijao napad naših snaga prema r. Vrbnici, kombinovan sa dejstvima naših jedinica sa desne obale Pive, i kakve bi rezultate doneo. To bi dobrim delom

⁷ Postojale su i mogućnosti za izdvajanje tri do četiri bataljona za takav zadatak. Mostarski bataljon 10. hercegovačke brigade nalazio se na prostoriji Savod. Piri Do prema prelazima na ušću Vrbnice i Krstacu. 1. dalmatinska brigada (četiri bataljona) na desnoj obali Komarnice do spoja sa 5. crnogorskom brigadom kod Dragaljeva, zbog slabe aktivnosti neprijatelja, bila je uglavnom malo angažovana. U tu svrhu mogao se izvući i jedan, najbliži bataljon 5. crnogorske brigade, koja također nije bila ozbiljnije angažovana.

⁸ Neprijatelj (2. bataljon 738. puka) bio je nabačen na r. Vrbnicu i prema Plužinama, pri čemu je pretrpeo velike gubitke. Ali su i naše jedinice bile premorene borbom i teškim zemljištem; kratka letnja noć 1/2. juna ostavljena je za odmor i predah. To je omogućilo razbijenom nemačkom bataljonu da se sredi i sačeka pojačanja. Taktički uspeh jedne njegove čete na Kulini (k. 1204), koja je i pored učestalih napada delova 7. krajiške brigade uspevala da se održi na svom položaju, mnogo je doprineo ovom sređivanju. Pojačanja su u međuvremenu ubrzo stigla: delom iste noći (2. bataljon 13. SS-puka sa prostorije Goransko — Pivski Manastir) a delom sledećeg dana (1. bataljon istog puka, koji je 1. juna iz Bajovog Polja krenuo ka ovoj prostoriji).

⁹ S obzirom na ovakav rezultat i potrebe situacije na Sutjesci, Vrhovni štab je naredio da se na ovom pravcu prede u odbranu i u toku noći 2/3. juna sa njega izvukao 4. proletersku brigadu i preko Mratinja uputio ka Sutjesci, a 6. juna i 7. krajišku brigadu. Na ovom pravcu je ostala samo 10. hercegovačka brigada, koja se pod pritiskom neprijateljskih kolona sa zapada razvukla na liniji Javorak — Presjeka — Maglič, i postepeno, pod borbom povlačila prema Prijedoru, ograničivši se prema naređenju Vrhovnog štaba na zatvaranje pravca Maglič — Suha, radi neposrednog obezbeđenja levog boka naših jedinica na Sutjesci.

zavisilo od stepena ostvarenog iznenađenja, početnih rezultata i načina na koji bi neprijatelj reagovao. Ipak se može pretpostaviti da bi neprijatelj bio u velikoj meri iznenađen i da u takvoj situaciji ne bi imao većih mogućnosti za pariranje ovih naših dejstava. U stvari mogao bi postupiti samo na jedan od ova dva načina: i dalje angažovati sve raspoložive snage prema Javorcu (na prelazima je verovatno imao samo manje obezbeđujuće delove) ili — izvući deo već angažovanih snaga i pojačati odbranu prelaza na levoj obali Komarnice i Pive. Ma koji od ova dva načina neprijatelj izabrao, rezultati bi za njega u celini bili negativni, jer bi iznenađenje na boku i pozadini verovatno stvorilo opštu pometnju jedinica i komandovanja, što, pogotovo, s obzirom na noć i teško zemljište ne bi bilo isključeno.

Značajnijim uspehom na ovom pravcu nemačko komandovanje bi bilo i operativno iznenađeno i dovedeno u dilemu o načinu dalje upotrebe glavnine 7. SS-divizije, koja se baš u to vreme kamionima prebacila preko Bileće i Gacka na zapad — prema Volujaku, Magliču i Sutjesci. Nije isključeno da bi, pošto drugih trupa nije bilo pri ruci za intervenciju na ovom prostoru, jedan deo ovih snaga bio ponovo orijentisan na pravac Gacko—Ravno—Piva, što bi oslabilo njegove napore na pravcu Maglič—Sutjeska.

U tom slučaju za Glavnu operativnu grupu bile bi otvorene šire perspektive i manevarski prostor za probijanje divizija divergentnim pravcima na čemu je vrhovni komandant sa puno razloga insistirao.

Neuspeh na pravcu Vrbnice imao je pored ostalog za posledicu da pravci preko Komarnice i izvornog dela Pive nisu više stajali u izgled bilo kakve mogućnosti za organizovano probijanje većih naših snaga. U novonastaloj situaciji izduženi front 3. divizije u vidu klina skoro do Šavnika nije bio operativno opravdan. Već 3. juna, kada se na pravcu Javorak—Vrbnica prešlo na defanzivna dejstva, trebalo je suziti front, jače se nasloniti na padine Durmitora i tešnje povezati sa 3. sandžačkom brigadom, na način kako je to bilo izvršeno dva dana dočnije. Ostavljajući na Komarnici i Pivi jača izviđačka obezbeđujuća odeljenja, izbegao bi se ne samo rizik odsecanja 5. crnogorske i 1. dalmatinske brigade u slučaju brzog prodora 1. brdske divizije prema Durmitoru nego bi se obezbedilo i čvršće komandovanje i veza, prikupljenost jedinica divizije u odnosu na naše ostale snage na Tari, Vučevu i Sutjesci i smanjili gubici od neprijateljske avijacije, koja je ovih dana linijom Komarnice i Pive izbacila velike količine bombi po položajima naših jedinica.

Odluka vrhovnog komandanta od 3. juna u Mratinju o obrazovanju dve grupe, po mom mišljenju, u sve nepovoljnijoj i složenijoj situaciji stajala je u izgled dobitak u vremenu i smanjenje rizika u slučaju neuspeha, bilo kod severne bilo kod južne grupacije. Neprijatelj se na taj način prisiljavao na razvlačenje i angažovanje snaga na širem prostoru, a izbegavalo se nagomilavanje naših snaga i ranjenika na ograničenom prostoru Vučevo—Sutjeska, koji se pod dejstvom svežih neprijateljskih snaga sve više sužavao. Pored toga, postojanje naših dveju jakih grupacija na prostoru Tara—Durmitor—Piva—Sutjeska obezbeđivalo ih je od iznenađenja sa donjeg toka Pive, a neprijatelja bar delimično stajalo u neizvesnost u pogledu naših daljih namera. Postojali

su također izvesni izgledi da će neprijatelj (u težnji da što pre zatvori brešu na Sutjesci i da obruču na Zelengori obezbedi odgovarajuću dubinu) izvući deo snaga sa Tare i time omogućiti južnoj grupi da se cela ili po delovima zajedno sa ranjenicima prebaci u Sandžak. Naposljetku, postojanje dve grupacije nije isključivalo i mogućnost proboja cele Glavne operativne grupe u slučaju da se na Sutjesci stvore za to povoljne okolnosti, pod uslovom da se njihova dejstva saobrazno situaciji povežu po vremenu i prostoru.¹⁰

Na osnovu izveštaja južne grupe o nemogućnosti proboja preko Tare u Sandžak i o pokretima jakih neprijateljskih snaga prema Durmitoru vrhovni komandant je, i pored složene situacije na Sutjesci, usvojio predlog južne grupe da zajedno sa Centralnom bolnicom kreću prema Sutjesci, s tim da se ovaj pokret što više ubrza.

Tek kada je bilo utvrđeno da se proboj i izvlačenje naših snaga uz prethodno proširenje breša na Sutjesci, ne može ostvariti preostalo je još jedino da se obrazovanjem dve grupe smanji rizik i pokuša izvršenje proboja i pod tim, krajnje nepovoljnim uslovima.

Zbog toga i odluke Vrhovnog štaba posle 5. juna koje se odnose na južnu grupu, odnosno 3. diviziju, kao i predloge štaba divizije, treba posmatrati kroz prizmu sve dramatičnije situacije na sektoru Sutjeske i u međurečju Tara—Piva. Nastojanja vrhovnog komandanta da glavne snage izvuče ispod udara i da uporedo sa tim obezbedi bar minimalne uslove za spas ranjenika bili su stalno dejstvujući i prisutni činioci od kojih su najvećim delom zavisile odluke i naređenja Vrhovnog štaba, kako u odnosu na Glavnu operativnu grupu u celini, tako i u odnosu na 3. diviziju. Ova dva protivrečna zahteva date situacije teško su se mogla uskladiti, zbog čega je situacija dobijala sve dramatičniji karakter, pa se u takvim uslovima odluke, naređenja, predlozi i postupci mogu kritički analizirati, samo ako se svestrano uzimaju u obzir svi ovi elementi i faktori.

Već 6. juna, posle neuspeha 1. proleterske divizije da otvori pravac Popov Most—s. Vrbnica i sve jačeg ugrožavanja pravca Bare—Javorak, koji ga je dovodio u pitanje, vrhovni komandant je bio prisiljen da izmeni odluku od prethodnog dana i da naredi da se obustavi svako dalje prebacivanje jedinica i ranjenika preko Pive, a jedinice koje nisu prešle Pivu sa ranjenicima orijentisao na prelaz u Sandžak.¹¹

¹⁰ Ali situacija se već od 5. juna i kod jedne i kod druge grupe znatno pogoršala. Kod severne grupe: napad 1. proleterske divizije u zoru ovog dana sa ciljem da slomi odbranu grupe »Gertler« i proširi brešu na desnom boku od Popovog Mosta nije uspeo. I pored zauzimanja Borovna i Mrkalja na desnoj obali, dobro utvrđeni i branjeni Košur ostao je u neprijateljskim rukama. Nadiranje svežih neprijateljskih snaga na levom boku, od Graba prema Tovarnici, ukazivao je na nameru da se preko Bara, Siljevice i Vilinjaka izmane više tesnac Suha i time ne samo suzi još uvek otvorena breša na Sutjesci nego da se ona i potpuno zatvori. U svom nadiranju sa zapada neprijatelj je izbijanjem pred liniju: Konjska Lastva — Presjeka — Mratinjsko Jezero sve više ugrožavao Vučevo.

¹¹ Došlo se do zaključka da će za prelaz preko Sutjeske ostati jedina staza: Tjentište — s. Krekovi — Milinklada i to za neizvesno, kratko vreme. Pošto je 7. banijska divizija već bila prešla Pivu, ovo naređenje odnosilo se u stvari samo na 3. diviziju i ranjenike. Južna grupa praktično više nije postojala, ostao je samo uvećani štab 3. divizije, koji je od tada sva svoja dejstva i postupke podredio spasu ranjenika, koji su mu povereni.

Ovo naređenje, primljeno 7. juna ujutru, dovelo je diviziju i ranjenike, s obzirom na opšti napad neprijatelja prema Durmitoru, u kritičan položaj. Uslova za prebacivanje pojedinih bataljona preko Pive i Komarnice na Goliju nije bilo.¹²

Za prelaz preko Tare i prebacivanje na pl. Ljubišnju na osnovu naređenja Vrhovnog štaba, štab divizije je uzeo u obzir samo prelaz kod ušća r. Sušice u Taru, prema s. Vranovini na desnoj obali. Ovo iz razloga što je prelaz kod Tepaca prisustvom grupe »Ludviger« bio ugrožen, a prelaz kod Uzlupa u donjem toku Tare bio skoro pod neprekidnim dejstvom neprijateljske artiljerije sa desne obale. Zahvatanje ovog prelaza i stvaranje mostobrana prema s. Vranovini bilo je povereno 1. dalmatinskoj brigadi, koja je ovo pokušala da izvrši u toku noći 7/8. juna, ali bez uspeha.

Pošto se ponekad (na osnovu raspoložive neprijateljske dokumentacije o mestu, jačini i rasporedu neprijateljskih snaga na desnoj obali Tare) dolazi do zaključka da je 7. i 8. juna postojala mogućnost prelaza preko Tare na nekoliko mesta između Uzlupa i Levertare i prebacivanja 3. divizije i ranjenika na pl. Ljubišnju, smatram da će biti od interesa da se na situaciji na Tari u toku ova dva dana i na mogućnost prelaza detaljnije zadržimo.

Pl. Ljubišnja, deo vododelnice u međurečju Čehotina—Tara, izbrazdana je većim brojem staza i ne predstavlja nikakvu ozbiljniju prepreku, naročito za brdsko-planinske formacije.

Tara, najdivljija reka na ovom prostoru, sa strmim i do 1.000 m dubokim kanjonom prelazna je samo kod Đurđevića Tare, Levertare, Tepca, ušća Sušice i Uzlupa. Za razliku od Pive, Tara je na desnoj obali na delu od Vranovine do Šćepan Polja izukršтана stazama zaključno sa pl. Ljubišnjom, dok je ostatak Tepca—Vranovina u dubini nekoliko kilometara najvećim delom otkriven i neprohodan.

Zbog toga je za neprijatelja, posle povlačenja naših jedinica na levu obalu, najinteresantniji deo Tare bio odsek od Orošja do sastava sa Pivom (Šćepan Polje), jer je on, uključujući gornji tok Drine, ulazio u sklop operacije za sprečavanje opšteg prodora naših jedinica preko Sutjeske i Zelengore na sever. Ostali deo Tare, zaključno sa Levertarom, bio je za njega interesantan samo u pogledu sprečavanja eventualnog prelaza naših jedinica na desnu obalu. S obzirom na ograničen broj prelaza preko divljeg kanjona neprijatelj je mogao Taru na ovom delu kontrolisati malim snagama, pa i jačim zasedama.¹³

¹² Divizija je 5. juna skratila front i naslonila se na Durmitor, prema kojemu su krenule sa istoka i juga jake neprijateljske snage. 5. crnogorska i 3. sandžačka brigada već su vodile borbe sa prednjim neprijateljskim delovima pred linijom: Pirni Do — Plitki Do — Todorov Do — Motički Gaj — Bosača — Nagorje; 1. dalmatinska brigada bila je na osnovu ranijeg naređenja prikupljena na Rudinama radi prelaza preko Pive. Bilo je jasno da će višestruko nadmoćan neprijatelj u toku dana izbiti na Durmitor.

¹³ Rukovodeći se verovatno ovim razlozima, neprijatelj je posle prebacivanja naših jedinica na levu obalu, jačim snagama poseo desnu obalu od Bastasa na Drini do Uzlupa na Tari (delovi 118. divizije) i od Uzlupa do Orošja (4. lovačka domobranska brigada, koja je na ovim položajima većim delom snaga ostala sve do 16. juna). Na ostalom delu, zaključno sa Levertarom, desna obala Tare nije bila neposredno posednuta jačim snagama. Na mestima eventualnog prelaza nalazila su se verovatno samo jača izviđačko-obezbeđujuća odeljenja.

Za intervenciju prema desnoj obali Tare bilo u kom pravcu neprijatelj je imao veoma jake snage:

— 369. (nepotpunu) legionarsku diviziju do 6. juna na prostoriji Gradac — Vrba — Hoćevina, u ulozi rezerve, prema Drini i Tari.

— italijansku alpsku diviziju »Taurinenze« u širem rejonu Pljevalja, koja je od 3. juna svoje desno krilo povijala prema Tari — odseku istočni ogranci Ljubišnje — rečice Draga.¹⁴

— grupu »Ludviger« na prostoriji Razvršje—Ravna Gora—Đurđevića Tara.¹⁵

Prema raspoloživoj neprijateljskoj dokumentaciji, za odbranu desne obale Tare od Orošja do Tepaca bila je od 7. juna orijentisana samo italijanska divizija »Taurinenze«, čije su glavne snage već 7. juna bile na Ljubišnji, a njeno krajnje desno krilo na Rodelj planini (7 km jugoistočno od Uzlupa), gde je uspostavljena taktička veza sa 4. domobranskom lovačkom brigadom. U svom pokretu prema Tari ova divizija je glavnim snagama bila orijentisana prema odseku Orošje — Tepca, jer zatvaranje Tare dalje uzvodno nije dolazilo u obzir pošto se ovaj deo od 5. juna nalazio u zahvatu borbenog poretka 1. brdske divizije, koja se primakla Žabljaku i Durmitoru.

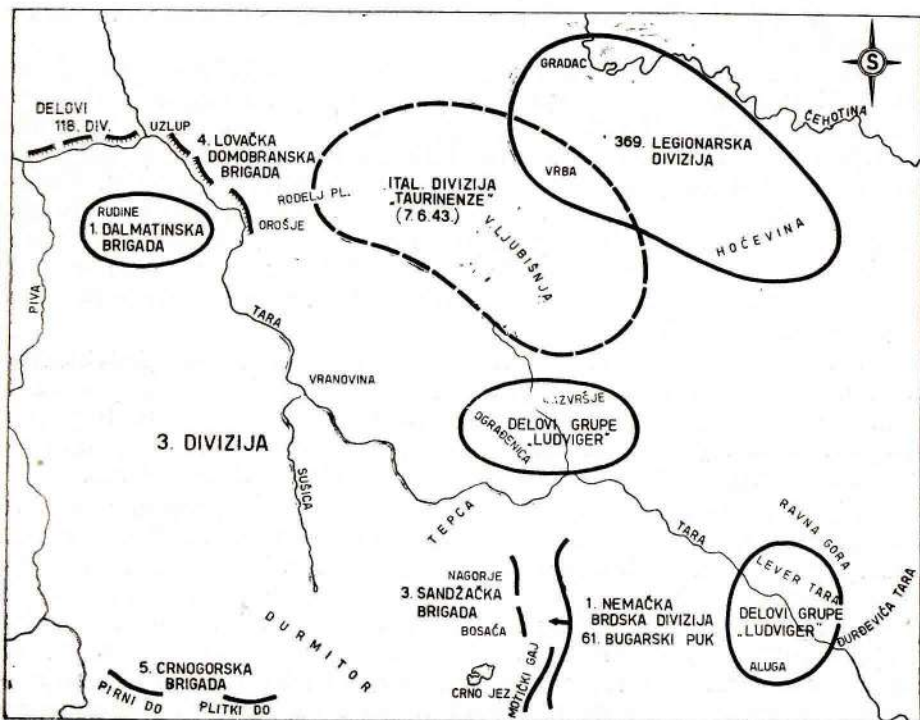
Ako pretpostavimo da 7. juna prednji delovi divizije »Taurinenze« nisu bili izbili na Taru i da je širi rejon s. Vranovina bio u toku 7. a delom i 8. juna nebranjen, onda bi se moglo pretpostaviti da je bilo moguće izvršiti prelaz na ušću r. Sušice i u toku noći 7/8. juna prebaciti deo snaga, zahvatiti s. Vranovinu a time i uži mostobran.

Međutim, površan pogled na kartu ukazuje na prepreke koje bi na ovom najtežem prelazu preko Tare trebalo savladati. Pored veoma teškog prilaza Tari, strmim i skoro neprolaznim kanjonom rečice Sušice i tehničkih teškoća prelaza od kiša nabujale Tare, za izlaz iz kanjona postoji jedina serpentinska staza koja preko kamenitog, golog i skoro vertikalno usečenog kanjona Tare dubine oko 1.000 m izvodi ka s. Vranovini. Širi rejon s. Vranovine, koji bi divizija sa ranjenicima u svom pokretu ka Ljubišnji trebala da zahvati, nalazi se na sredokraći staza koje povezuju gornji tok Drine sa komunikacijom Nikšić — Pljevlja preko Đurđevića Tare. Vazдушna linija od levog krila 4. domobranske lovačke brigade kod Orošja i prostorije Razvršje — s. Ograđenica u zahvatu dejstava 1. brdske divizije iznosila je oko 20 km po frontu. To bi po prelazu preko Tare u najboljem slučaju bio manevarski prostor divizije sa ranjenicima po frontu, dok bi njegoa dubina iznosila svega 10 — 15 km.

¹⁴ U vezi sa prebacivanjem 369. divizije na komunikaciju Foča — Kalinovnik divizija »Taurinenze« dobila je zadatak da posedne Taru od Orošja (levo krilo 4. lovačke domobranske brigade) do Đurđevića Tare (veza sa grupom »Ludviger«).

¹⁵ Ova grupa delom snaga bila je prešla 3. juna kod Đurđevića Tare na levu obalu, ali je front prema zapadu zadržala na obema obalama reke. 5. juna ova grupa bila je svojim desnim krilom na prostoriji: Razvršje — Draga — s. Ograđenica (5 km severno od Tare), dok su ostali njeni delovi na levoj obali bili na liniji: Levertara — Aluga — Jablan Bara — Studenci — bez dodira sa našim jedinicama. 7. juna ova je grupa rasformirana: 724. puk upućen je preko Pljevalja na komunikaciju Foča — Kalinovik, a 61. bugarski puk, koji se već nalazio na levoj obali Tare kod Suvodola, ušao je u sastav 1. brdske divizije.

Dovoljno je napomenuti da je 3. divizija sa ranjenicima za savladavanje prelaza na Pivi i izbijanje na Vučevu izgubila skoro dva dana, bez ikakve neprijateljske intervencije, sem avijacije i artiljerije. Prelaz preko Tare odvijao bi se pod još težim uslovima, jer bi pored teškoća savladavanja kanjona, jedinice i ranjenici zbog potpuno otkrivenog zemljišta bili izloženi mnogo efikasnijem dejstvu avijacije nego na

SKICA BR 2 - SITUACIJA NA R. TARU, 5. 5. 1943 g.

Vučevu. Pod takvim uslovima divizija sa ranjenicima mogla bi u najpovoljnijem slučaju zahvatiti širi rejon s. Vranovine najranije 9. juna ujutru. Do toga vremena svakako bi usledila neprijateljska intervencija sa bokova, a divizija »Taurinenze« u svom podilaženju Tari frontalno bi nabacila iznurene i istrošene jedinice i ranjenike na Taru; to bi uz prisustvo 1. brdske divizije na Durmitoru izložilo diviziju katastrofi i totalnom uništenju, što neprijatelju nije pošlo za rukom ni nekoliko dana docnije na Sutjesci.

Upravo na osnovu dotadanjih neuspelih pokušaja i računajući sa ogromnim teškoćama prelaza preko Tare, štab divizije je 7. juna posle podne ponovo predložio Vrhovnom štabu da divizija sa ranjenicima krene preko Pive, za Glavnom operativnom grupom; to je Vrhovni štab svojim radiogramom iste večeri i usvojio i za njeno obezbeđenje i prihvatanje na Vučevu angažovao delove 7. banijske divizije.

Zbog toga je i odluka štaba divizije doneta 8. juna pre podne (na osnovu neproverenog i malo verovatnog podatka da je neprijatelj na-

pustio donji tok Tare) da sa ranjenicima ipak pređe preko Tare i na taj način odstupi od zadatka koji joj je Vrhovni štab na njen predlog postavio bila odraz opšte konfuzije koja je poslednjih dana vladala u uvećanom štabu divizije. Štab divizije je ovu odluku doneo svega nekoliko časova posle prijema poslednjeg naređenja Vrhovnog štaba i o novodonesenoj odluci izvestio vrhovnog komandanta, ne sačekavši da se utvrde mogućnosti za njeno izvođenje. Ovakvo stanje štaba u situaciji koja je zahtevala veliku pribranost, staloženost, odlučnost u donošenju odluka i u njihovom sprovođenju nije pogodovala realnom sagledavanju situacije i uspešnom rukovođenju jedinicama.

Mada je ova odluka odložila pokret divizije i ranjenika preko Pive svega za oko pola dana, ona je imala za posledicu da je Vrhovni štab po prijemu radiograma o prelazu preko Tare skinuo obezbeđenja 7. banijske divizije, predviđena za prihvat 3. divizije na Vučevu. Pored toga ona je izazvala nepotrebno pomeranje 1. dalmatinske brigade i ešelona ranjenika prema Tari i njihovo ponovno vraćanje na Pivu.

Sabijena na uskom prostoru u sastavu Tare i Pive, izložena jakom pritisku neprijatelja sa zemlje i iz vazduha, divizija je ovu skoro bezizlaznu situaciju savladala zahvaljujući žilavom i odlučnom otporu 5. crnogorske i 3. sandžačke brigade, koje su po cenu teških gubitaka zadržale neprijatelja pred ovom linijom i time obezbedile vreme i prostor za organizaciju pokreta ranjeničkih ešelona, i brzini kojom je 1. dalmatinska brigada uz ogromno naprezanje ljudstva izbila na Vučevo.

Dalji rad jedinica odvijao se u uslovima krajnje iscrpljenosti i naprezanja, kao i osećaja velike odgovornosti i brige štaba divizije za ranjenike i jedinice. Ranjenički ešloni bili su znatno uvećani novim ranjenicima iz poslednjih borbi, a u daljem pokretu i zaostalim ranjenicima i bolesnicima 7. banijske divizije, koji su u toku čitavog pokreta prikupljani.

U takvim uslovima pokret divizije preko Pive, koji je trajao skoro dva dana, nije se mogao ubrzati. Zadržavanje na Vučevu 10. juna bilo je neophodno; fizičko i psihičko stanje boraca i ranjenika bilo je takvo da se od njih, bez kraćeg predaha, nisu mogla tražiti dalja naprezanja.

Odluka izražena u zapovesti štaba divizije od 10. juna nije bila realna niti je odgovarala datoj situaciji, naročito u odnosu na 1. dalmatinsku brigadu. Dodeljujući ovoj brigadi ulogu prethodnice i određujući joj zadatak da ceo dan 11. juna izviđa, osmatra, vrši prelaz i da stvori mostobran, nezavisno od rada ostalih jedinica, nisu bile uzete u procenu njene mogućnosti, eventualnosti i iznenađenja, sa kojima je trebalo ozbiljno računati. Nije bilo potrebe da se radi izviđanja i osmatranja cela brigada u toku čitavog dana zadržava i izlaže gubicima na Sutjesci; ovo je moglo da bude izvršeno, i to mnogo uspešnije i prikrivenije, izviđačko-osmatračkim odeljenjima upućenim još u toku 10. juna sa Vučeva, a njihovi izveštaji su se mogli koristiti za donošenje odluke o pripremi, organizaciji i izvođenju prelaza i proboja na Sutjesci. Upravo mogućnosti iznenađenja i dejstva neprijatelja sa sviju strana navodile su na potrebu da se divizija u pokretu prema Sutjesci kreće prikupljeno, uključujući i prethodnicu, sa kojom je tre-

balo da se kreće i štab divizije radi neposrednog praćenja situacije i rukovođenja borbom sa kojom se moralo sigurno računati. Trebalo je pretpostaviti da za savetovanja u toku podilaženja Sutjesci neće biti vremena ni potrebe i da je neophodno sve podrediti neposrednom izvršenju donete odluke.

1. dalmatinska brigada bila je na Sutjesci iznenađena. Štab brigade doneo je u takvoj situaciji jedino moguću odluku: juriš cele brigade i prelaz preko Sutjeske kako bi se otklonile teške posledice zadržavanja pred nadmoćnim neprijateljem. Silovitim napadom brigada je iznenadila neprijatelja, razbila jednu njegovu kolonu i prodrla u Tjentište. Tako se prethodnica našla na levoj obali Sutjeske potpuno izolovana, bez ikakvih izgleda da bude potpomognuta iz dubine. Neprijatelj se brzo pribrao i preduzeo protivnapad svežim snagama. Posle teških borbi prsa u prsa nadmoćni neprijatelj je uspeo da razbije brigadu kao organizovanu jedinicu. Brzina kojom se sve ovo odigralo onemogućila je štab brigade da ispolji bilo kakav uticaj na tok i razvoj borbe; inicijativu su preuzeli štabovi bataljona, koji su više ili manje uspešli da, uskupno ili po delovima, izvedu svoje jedinice prema Vrbničkim kolibama. Tako je divizija ostala na desnoj obali Sutjeske bez jedne brigade u potpuno neizvesnoj situaciji.

Pokret sa Vučeva nije bio izveden prikupljeno i sinhronizovano sa 1. dalmatinskom, jer se glavnina divizije sa ranjenicima u to vreme nalazila na prostoriji Suha Gora — Mrkalj klade.

Za dalje bavljenje divizije pred Sutjeskom nisu postojali nikakvi ozbiljni razlozi — bilo je potpuno jasno da je Sutjeska zatvorena i posednuta. Razjašnjenje situacije kod 1. dalmatinske brigade nije bilo više bitno za dalji rad divizije, pošto mostobran na levoj obali nije bio uspostavljen. Divizija je bila taktički stegnuta u krugu prečnika nešto više od 5 km. Očekivanje odgovora od strane Vrhovnog štaba u pogledu prihvata također nije odgovaralo potrebama novonastale situacije. Pravac proboja naših jedinica na čelu sa Vrhovnim štabom bio je poznat, a uglavnom i teškoće na koje je Glavna operativna grupa pri tome nailazila; prekid radio-veze ove teškoće je još više podvlačio. Pošto je Vrhovni štab radiogram od 10. juna bio primio, moglo se i bez odgovora pretpostaviti da će prihvat divizije uslediti, ukoliko bude za to ikakvih mogućnosti. Razjašnjenje situacije, odnosno odgovor na sva pitanja mogao se najbrže postići neposrednim prelazom preko Sutjeske, tj. probojem.

Jedinice i ranjenici bili su istog dana, 11. juna oko 18 časova, pred Sutjeskom neposredno kružno obezbeđeni i pored svih napora fizički i psihički spremni za izvršenje poslednjeg zadatka. Sve je govorilo u prilog tome da treba raditi brzo i odlučno i u prvi mrak preduzeti prelaz bez obzira na gubitke, jer je svako zadržavanje sa sobom nosilo mogućnost još većih gubitaka.

Međutim, noć 11/12. juna izgubljena je u hvatanju veze sa 1. dalmatinskom brigadom. U toku 12. juna štab divizije preduzeo je sve što je u datoj situaciji bilo moguće da se napad i proboj pripremi i izvede u prvi mrak 12. juna, ali situacija se u toku ovoga dana još više pogoršala. Neprijateljska dejstva prema bokovima i pozadini radi uznemiravanja i izviđanja, vatra artiljerije sa Drine, Sutjeske i Mag-

lića i dugotrajni prolom oblaka u toku popodneva isključili su svaku pripremu i organizaciju prelaza, tako da je on otpočeo tek u 24 umesto u 20 časova.

Izabrani odsek prelaza, pravac proboja i borbeni poredak divizije za izvršenje zadatka, po mom mišljenju, bili su određeni pravilno i u skladu sa ciljem koji se želeo postići. Pri oceni ovog rada treba polaziti od toga da su sve odluke štaba divizije, pa i ova poslednja, bile donesene sa težnjom da se cela divizija probije organizovano, i sa svim ranjenicima, a tek u slučaju da se ovo pokaže neostvarljivo, uzimano je u obzir probijanje po delovima.

Izvršena osmatranja i izviđanja u toku 12. juna ukazivala su da je Sutjeska potpuno zatvorena i leva obala duž cele linije grupno posednuta. Mada u toku ovog dana neprijateljski delovi nisu bili primećeni neposredno na obali, sem kod Kazana (k. 1034), pretpostavljalo se da će neprijatelj u prvi mrak isturiti na obalu jača odeljenja radi osmatranja, ometanja i usporavanja samog prelaza. Jačina i težište neprijateljske odbrane, odnosno dočeka nisu mogli biti utvrđeni. Prema tome, u obzir za probijanje svih snaga pod borbom dolazila je jedino staza koja preko s. Krekova (između Košura i Ozrena) izvodi na Milinkladu. Premda je ova staza bila najizloženija, samo ona je pružala mogućnosti organizovanog pokreta iscrpljenih ranjeničkih ešelona koridorom širokim nešto više od 1 km pod uslovom da 5. crnogorska a zatim i delovi 3. sandžačke brigade koji je trebalo da budu uvedeni u borbu odbace ili bar potpuno angažuju neprijatelja na Košuru i Ozrenu i tako očiste koridor i obezbede bokove u toku pokreta ranjeničkih ešelona i njihovo neposredno obezbeđenje (3. mostarski bataljon 10. hercegovačke brigade). Drugog izbora nije bilo; odsek Ozren — Viliňjak, na kojem je kod Kazana u toku dana uočena linija posedanja obeležena platnima za raspoznavanje od strane aviona, zbog ispresecanosti i bespuća nije dolazila u obzir za organizovani proboj divizije sa ranjenicima.

Što se docnije jedan deo jedinica po bataljonima, zajedno ili po delovima, kao i deo ranjenika, probio upravo na ovom odseku¹⁶ sa manje gubitaka ne znači da je on bio slabije posednut i organizovan za odbranu. Promena u jačini posedanja nastupila je docnije, kada je neprijatelj uočio težište našega napada na odseku Košur — Ozren, i sačekavši da se naš napad potpuno razvije, skinuo deo snaga sa odseka Viliňjak — Kazani i uputio ih u napad u bok i pozadinu naših jedinica i ranjenika uporedo sa napadom njegovih jedinica od pravca Popov Most, čime je u stvari i zadan poslednji udarac organizovanom napadu divizije.

Na razvoj i tok borbi koje su usledile po prelazu jedinica, štab divizije nije niti je sticajem okolnosti mogao ispoljiti jači uticaj, pošto se i sam našao u streljačkom stroju. Uvođenjem u borbu 3. sandžačke brigade i neprijateljskim napadom na bokove i pozadinu, borbeni poredak divizije zajedno sa ranjenicima bio je sveden svega na oko 3 km po frontu i 1 km po dubini.

¹⁶ Štab divizije se u toku 13. i noću 13/14. juna probijao na ovom odseku kroz međuprostore neprijateljskog borbenog poretka, koji je po dubini zahvatao liniju G. Bare — Boščija Glava — Hrčava.

Neprekidni i uzastopni juriši do 11 časova nisu imali svog opravdanja. Pod kišom neprijateljskih kuršuma štab divizije održao je sastanak i doneo odluku o probijanju po delovima, umesto da je odmah posle uvođenja u borbu svih raspoloživih snaga i utvrđivanja neuspeha naredio da se zaobilaze jako branjene tačke i da se jedinice po delovima probijaju slabije branjenim pravcima. Verovatno bi se na taj način nešto smanjili gubici, premda i to nije sigurno, s obzirom na to da su baš uporni juriši između Košura i Ozrena naterali neprijatelja da izvuče deo snaga sa odseka Kazani — Vilinjak, čime je bio olakšan broboj delovima koji su na ovaj pravac bili upućeni ili se kao manje grupe samostalno njime probijali.

II

Neprijatelj¹⁷ je u proceni opšte situacije pri projektovanju i pripremi operacije »Švarc« pošao uglavnom od pravilnih zaključaka, posebno u pogledu grupisanja i verovatne namere naših snaga, određene bitačne prostorije i njenog uticaja na početno grupisanje snaga i njihovu upotrebu. Većim delom visoko planinska, pasivna, teško prolazna i kanjonska prostorija potpuno je odgovarala postavljenom cilju operacije i dozvoljavala da na njoj dođu do punog izražaja brojna i tehnička nadmoćnost njegovih trupa, a lišavala je naše jedinice, pored ostalog, i mogućnosti ispoljavanja preimućstava i kvaliteta na kojima su se zasnivala njihova operativno-taktička dejstva i borbena praksa.

Pri ovoj proceni i početnom grupisanju i usmeravanju snaga on nije potcenio ni zapadnopivski pravac. U ovaj opšti pravac treba uključiti i gornji tok Drine i izvorni deo Neretve. Na ove pravce orografski razdvojene Zelengorom a prema donjoj Tari, Sutjesci i Pivi, bila je orijentisana cela 718. divizija, u dve kolone, sa zadatkom ovladavanja prelazima na ovim rekama. Ovo je uporedo sa dejstvima 7. SS-divizije prema Komarnici i izvornom delu Pive trebalo da dovede do potpunog ovladavanja celim tokom leve obale Pive, zaključno sa Šećpan-Poljem.

Desna kolona ove divizije, grupa »Anaker« (kompletan 738. puk sa odgovarajućim divizijskim delovima) nadirala je obema obalama gornje Neretve ka donjem toku Pive. Pošto na ovom pravcu nije bilo nikakvih naših snaga, što je Nemcima bilo poznato, jačina ove kolone je bila sasvim dovoljna da se zahvate prelazi na donjem toku Pive, ovlada masivom Maglića i njegovim ogrankom Vučeva i zatvore svi prelazi na donjem toku Pive, pod uslovom da se radi brzo i energično.

Do slabljenja snaga na ovom pravcu došlo je, međutim, odmah u početku operacije sa prvim korekcijama plana »Švarc«. Pogrešna ocena naše diverzije kod Bioča dovela je do izdvajanja znatnog dela italijanskih, a kasnije i nemačkih snaga (ukupno pet pukova) i njihovog

¹⁷ Ovaj osvrt obuhvata neprijateljska dejstva na sektoru 3. divizije, uklopljene u operativne i hronološke okvire dejstava Glavne operativne grupe samo toliko koliko je potrebno radi praćenja opšte situacije, a time mesta i uloge divizije u ovoj bici. Uglavnom razmatraju se samo ona njegova dejstva koja su Vrh. štabu nametala rešenja i odluke u vezi sa upotrebom 3. divizije, kao i dejstva usmerena protiv 3. divizije posebno.

upućivanja na sektor Podgorice. Ovo je pored slabljenja fronta na istoku dovelo do razvlačenja snaga najkvalitetnije nemačke SS-divizije, koja je odmah po dolasku u Nikšić prebacila deo svojih snaga na sektor Podgorice i na frontu od Podgorice do Avtovca (nešto manje od stotinu km vazdušne linije) do 27. maja bila suviše orijentisana prema jugoistoku, oslabivši svoju udarnu snagu prema 3. diviziji. Zbog toga, kada je krajnje levo krilo ove divizije (2. bataljon 13. SS-puka) u svom nadiranju na pravcu Ravno — Goransko bilo zadržano žestokim otporom delova 10. hercegovačke brigade i kada se nametnula potreba njegovog pojačanja, 7. SS-divizija nije mogla izdvojiti ni jednu jedinicu. U tu svrhu iskorišćen je 21. maja najbliži ovom pravcu 2. bataljon 738. puka 118. divizije, ali je time bila oslabljena grupa »Anaker«.

24. maja, u vreme napada naših snaga na sektoru Foče, štab 118. divizije bio je prisiljen da svoju levu kolonu, grupu »Gertler«, pojača sa još jednim bataljonom (1. bataljon) ovog puka, koji je upućen na Drinu. Time je grupa »Anaker«, koja je 21. maja izbila na Sutjesku, bila svedena na dva nepotpuna bataljona (3. bataljon i dve izvučene čete iz 1. i 2. bataljona).¹⁸ Dalji pokret ka Vučevu ova grupa nije nastavila, već je na Vučevo uputila izviđačko-osmatračka odeljenja, koja su već 22. maja od strane dva bataljona 2. proleterske brigade bila odbaćena. Time je uz sukcesivno pristizanje naših jedinica Vučevo bilo zadržano do kraja, što je bilo od presudnog značaja za krajnji ishod bitke.

Svoju početnu grešku u slabljenju snaga na zapadnopivskom pravcu i zanemarivanju prostora: donji tok Pive, Maglič, Volujak, Sutjeska, Nemci kasnije, i pored svih napora, nisu uspeali do kraja bitke potpuno da isprave i to ne samo usled naših protivdejstava nego i zbog daljih grešaka i propusta, ne koristeći čak ni one mogućnosti koje su im taktički uspesi pojedinih nižih jedinica na ovom prostoru donosili.

Grupa »Anaker« ma koliko bila oslabljena, nije imala razloga da se zadržava na Sutjesci, bar ne jačim delovima, jer na ovom prostoru nije bilo naših jedinica. Ukoliko je ipak po zadatku i radi svake eventualnosti trebalo zatvoriti Sutjesku u srednjem i donjem toku, onda se to moglo učiniti sa po jednom četom u Grabu i Čurevu, a kompletnim bataljonom izbiti što pre na Vučevo i sa po jednom četom zatvoriti jedina dva prelaza u donjem toku Pive: kod s. Donjeg Kruševa i Mratinja. Time bi u potpunosti izvršila dobijeni zadatak i preko Vučeva i donjeg toka Sutjeske uspostavila taktičku vezu sa levom kolonom (grupom »Gertler«) čime bi položaj 118. divizije bio znatno ojačan.

Izbijanje dva bataljona 2. proleterske brigade na Vučevo 22. maja preko prelaza kod s. Mratinja bilo bi dovedeno u pitanje s obzirom na teško pristupačni teren i na jedinu strmu stazu prema Mratinju i Vučevu, koju je neprijatelj i manjim snagama mogao potpuno i sigurno zatvoriti. U takvom slučaju Glavna operativna grupa bi za izbijanje i ovladavanje Vučevom morala izdvojiti jače snage i izložiti

¹⁸ Ovako oslabljena grupa »Anaker« posela je ulaz u tesnac Sutjeske, u njenom srednjem toku kod Graba, i Čurevo u njenom donjem toku, ostavivši neposrednut prostor dužine oko 25 km vazdušne linije na Sutjesci.

se većim gubicima, a ukoliko bi neprijatelj uspeo da snage na Vučevu pojača ma i jednim bataljonom, sami prelazi bili bi dovedeni ozbiljno u pitanje, budući da su mogućnosti zatvaranja i odbrane ovih prelaza bile velike.

Svoju grešku neprijatelj je uvideo tek po izbijanju jačih naših delova na Vučevo i 29. maja pokušao da se iz donjeg toka Sutjeske probije na Vučevo, ali je bio razbijen i uz velike gubitke nabačen na Sutjesku.

Propuštenu priliku da ovladaju Vučevom sa Sutjeske Nemci su nekoliko dana kasnije mogli delimično, a verovatno i sasvim ispraviti i do 29. maja ovladati levom obalom Pive i ugroziti Mratinje sa juga. 7. SS-divizija prilikom pokreta prema Nikšiću uputila je, radi obezbeđenja svog levog boka, 1. bataljon 13. SS-puka preko Golije prema pl. Vojniku i Komarnici da izbije na prostoriju Gornje Polje — Jasenovo polje — Lipova ravan i zahvati komunikaciju koja od Nikšića, preko Javorca (Nikšićkog) izvodi u Pivsku župu.¹⁹

Pojačanjem snaga na ovom pravcu bila bi stvorena mogućnost prodora u Bajovo Polje, a time i nadiranja levom obalom Pive kroz relativno komunikativan predeo Pivske Župe sve do rejonu Pivski Manastir — Goransko, prema kojemu je nadiralo krajnje levo krilo ove divizije od pravca Ravno. Leva obala Pive bila je od 27. do 30. maja pre podne sve do Mratinja bez i najmanje naše jedinice.

Međutim, posle ovladavanja odsekom Goransko — Plužine neprijateljski delovi zadržali su se na dostignutoj prostoriji potpuno neaktivni.²⁰ Držeći se valjda kruto dobivenog zadatka, oba bataljona su se ograničila na zatvaranje prelaza na ovoj prostoriji i preduzimanje manjih demonstrativno-izviđačkih akcija prema desnoj obali Pive.²¹

2. bataljon 738. puka imao je mogućnosti da po izbijanju u rejon Plužina preduzme izviđanje u pravcu Javorca i da ustanovi da na ovom pravcu sve do Mratinja nema uopšte naših jedinica, što bi mu omogućilo da bez borbe zahvati Javorak, pa eventualno i Mratinje. Zatvaranje prelaza na odseku Goransko — Plužine mogao je u tom slučaju preuzeti 2. bataljon 13. SS-puka.

Štab 7. SS-divizije nije uočio stvorene taktičke mogućnosti za ovladavanje levom obalom Pive i nije u tom smislu ispoljio uticaj na rad ovih svojih delova i pojačao svoju kolonu koja je izbila na prostoriju G. i D. Brezna, leva obala Komarnice i Pive zaključno sa Mratinjem mogla je biti do 29. maja u njegovim rukama.

Izbijanje neprijateljskih delova u Mratinje i ugrožavanje Vučeva u vreme kada su naše osnovne snage tek prelazile Taru i bile u pokretu

¹⁹ Posle trodnevnih teških borbi sa južnom grupom bataljona 10. hercegovačke brigade ova pobočnica je uspela da 25. maja ovlada dominantnim položajima: Stojkovac — Toplo Prisoje — Javorak (Nikšićki) i time ovlada komunikacijom do prostorije G. i D. Brezna, ali je pred njom bila zadržana.

²⁰ 2. bataljon 738. puka u rejonu Plužina, a 2. bataljon 13. SS puka u rejonu Goransko — Pivski Manastir.

²¹ Puna tri dana 2. bataljon 738. puka nije uopšte preduzimao pokret prema Javorcu (Mratinjskom). Tek 30. maja vrlo oprezno, sa jednom četom u pret hodnici, krenuo je u tom pravcu. Prethodnica je podišla Javorcu skoro jednovremeno sa delovima 1. bataljona 7. krajiške brigade, koji je Javorcu podilazio sa suprotne strane, od Mratinja. Posle duže borbe ovaj je bataljon bio odbačen prema r. Vrbnici.

prema Pivi i Vučevu lišilo bi Glavnu operativnu grupu prelaza kod Mratinja i njen dalji pokret ograničila na još jedini preostali prelaz kod G. Kruševa i to pod uslovom da hitno odvoji i uputi na Vučevo jače snage, što bi s obzirom na situaciju na Tari bilo dosta složeno. U najboljem slučaju izbijanje naših snaga na Vučevo i njihovo orijentisanje prema Sutjesci odvijalo bi se u uslovima neposrednog ugrožavanja našeg levog boka na Vučevu, čime bi se situacija na ovom prostoru bitno izmenila na našu štetu.

Vrlo je verovatno da je 7. SS-divizija po prvobitnom zadatku imala da ovlada levom obalom Komarnice do izvora Pive (Pivskog Manastira), a desna kolona 118. divizije (grupa »Anaker«) levom obalom Pive. Slabljenje ove grupe i njen propust da ovlada Vučevom u vreme kada na njemu nije bilo naših jedinica pobrkali su ove planove; komandant 7. SS-divizije držeći se kruto dobijenog zadatka usmeravao je napore štaba i jedinica na napad prema Šavniku i izvornom delu Komarnice; na ovom pravcu je bilo usmereno težište napada njegove divizije. Dakle, očigledna je neusklađenost dejstava nemačkih jedinica na celom ovom prostoru.

Na taj način najjača (oko 20.000 ljudi) i najbolja nemačka divizija u momentu izbijanja osnovnih snaga Glavne operativne grupe na Vučevo i Sutjesku bila je cela orijentisana sa juga prema Trećoj udarnoj diviziji.

Pripremu koncentričnog napada prema Šavniku štab 7. SS-divizije izvršio je pravilno, a sam napad izveo uspešno zahvaljujući uglavnom velikoj nadmoćnosti snaga i sredstava. Međutim, njegovi naponi da izmanevriše odbranu divizije na krilima i bokovima bili su, i pored širine fronta i naših malih snaga, žilavim otporom jedinica i blagovremeno preduzetim merama štaba divizije kanalisani u zahvatu komunikacije Nikšić — Šavnik, pa je bio prisiljen da tu upotrebi glavne snage i sredstva, gde je pretrpeo osetne gubitke.

Nemačko komandovanje je 7. SS-diviziju sa prostorije Gacko — Čemerno, u nekoliko napadnih kolona, usmerilo prema prostoru: donji tok Pive — Sutjeska. Njeno brzo nadiranje, kočilo je i usporavalo više teško zemljište masiva Bioča, Volujaka, Maglića i tesnaca Sutjeske u njenom gornjem toku, nego naše slabe snage. Razvučena na širokom, besputnom i surovom prostoru, ova divizija je u svom daljem pokretu imala da savlađuje teškoće transporta, naročito artiljerije, snabdevanja (nosačke kolone i snabdevanje avionima), održavanja veze i uopšte komandovanja. Sve ovo je imalo odraza na trupe, naviknute na redovno i obilno snabdevanje; one nisu više bile u stanju da u potpunosti odgovore postavljenim zadacima, koje je trebalo izvršavati brzo i energično po cenu krajnjih napora i lišavanja.²²

²² Štab 7. SS-divizije posle izbijanja njegovih delova pred liniju: Konjska Lastva — Ober — Stolovi, 3. 6. obustavio je dalji napad prema Javoruku i naredio prelaz u odbranu i utvrđivanje na dostignutoj liniji, a bataljon koji je u toku ovoga dana imao uspeha na pravcu Krvava Brda uputio skoro neprohodnim Biočkim gredama prema Presjeki i Trnovačkom Jezeru (verovatno 2. bataljon 738. puka) radi sadejstva delovima ove divizije koji su preko Izgora i Volujaka nadirali prema Magliću i Mratinju. U daljem nadiranju prema donjem toku Pive delovi ove divizije kretali su se vrlo sporo i obazrivo. Delovi 14. SS-puka potiskujući delove 10. hercegovačke brigade izbili su 5. juna u visinu Trnovačkog Jezera, a tek. juna na vrh Maglića i ušli u Mratinje, bez otpora.

Potpuna neobaveštenost i preterana opreznost (verovatno je 7. juna uočio poslednje delove 7. krajiške brigade u pokretu prema Sutjesci i delove 10. hercegovačke brigade na Prijedoru), precenjivanje naših snaga, koje su se još nalazile na desnoj obali Pive, a verovatno i premorenost jedinica sprečili su neprijatelja da iskoristi i ovu poslednju mogućnost da ovlada Vučevom. 7. SS-divizija mogla je 8. juna do mraka samo jednim bataljonom da izbije na Vučevo i da zatvori jedinu stazu (Strmac) koja iz Gornjeg Kruševa izvodi na Vučevo, pa bi se 3. divizija našla sa ranjenicima u kanjonu Pive u bezizlaznoj situaciji. Međutim, neprijateljski delovi izbili su na Vučevo tek pred kraj dana 11. juna, kada je 3. divizija već napustila Vučevo i bila u pokretu ka Sutjesci.

Dok je neprijatelj prostor na levoj obali Pive u početku operativno i taktički oslabio, a zatim ulagao velike napore da ovo ispravi, pri čemu se zbog veličine prostorije i teškoća u savlađivanju zemljišta na njemu razvukao, dotle je skoro do kraja bitke prostoru Tara — Durmitor — Šavnik — Nikšić — Podgorica pridavao značaj koji je on daljim razvojem situacije sve više gubio. Nemci i Italijani, i pored jasno izražene namere Glavne operativne grupe da se probije prema severozapadu, nikako se nisu mogli oteći uverenju da će jedan deo naših snaga pokušati da se probije bilo prema Albaniji bilo prema južnoj Hercegovini. U uverenju da se na prostoru Tara — Piva još uvek nalaze naše znatne snage, neprijatelj čak i posle 5. juna, kada se na ovom prostoru nalazila samo 3. divizija, na njemu drži snage (oko 20 bataljona), koje su daleko prevazilazile potrebe situacije i značaja koji je ovaj prostor imao u pogledu postizanja krajnjeg cilja operacije. Zbog toga je on uporedo sa izvanrednim naporima radi nadoknađivanja izgubljenog vremena i savlađivanja prostora na severozapadnom pravcu na sektoru 3. divizije dejstvovao metodički, vrlo oprezno i nije se upuštao u smelije zahvate, očekujući da se prethodno zatvori obruč na Sutjesci.

Izgleda da neprijatelj posle gubljenja mogućnosti zatvaranja i stezanja naših snaga u trouglu Tara — Durmitor — Piva nije uopšte uzimao u kombinaciju, ili nije uočio mogućnosti, presecanja, odvajanja i razbijanja naših snaga po delovima. Očekivao je, izgleda, da će uništenju naših jedinica posle zatvaranja Sutjeske u velikoj meri doprijeti ogromne teškoće naših jedinica i ranjenika u savlađivanju zemljišta, glad, žeđ i nedostatak municije. Cela operacija trebalo je u svom završnom delu da se odigra u stegnutom krugu zatvorenog obruča u vidu dočeka koji je imao cilj da spreči proboj naših snaga, s tim da se njegove trupe, gde god to nije bilo neophodno, ne izlažu gubicima, koji su i inače bili veliki.

Ako se ovakav plan i mogao ostvariti u prvo vreme, pod uslovom da je uspeo da okruži naše snage u trouglu Tara — Durmitor — Piva, on je bio mnogo teže ostvarljiv po uspešnom prebacivanju osnovnih naših snaga preko Pive na Vučevo i prema Sutjesci. Zbog toga se za njega u ovako izmenjenoj situaciji, uporedo sa naporima za zatvaranje donjeg toka Sutjeske, nametala potreba velike aktivnosti, posebno na pravcu Gacko — Lebršnik — Volujak — Maglić radi što bržeg ovladavanja donjim tokom Pive, a time i presecanja i počesnog uništavanja naših snaga na bitačnom prostoru.

Međutim, neprijatelj je pored ovoga u završnoj fazi operacije napravio najkrupniju, upravo presudnu grešku i time propustio poslednju mogućnost da reši bitku u svoju korist.

Zatvaranje Sutjeske u situaciji kada su pred njom već bile značajne naše snage moglo je za njega imati veći ili manji taktički značaj i doprineti ometanju i usporavanju prelaza Glavne operativne grupe neposredno na Sutjeski, ali ga u krajnjem slučaju nije moglo sprečiti, s obzirom na male snage koje je početkom juna imao na Sutjeski. Zbog toga je uporedio sa naporima za zatvaranje Sutjeske trebalo preduzeti mere da se taktičkom obruču na reci obezbedi i odgovarajuća operativna dubina na Zelengori, jer se samo na taj način obruč oko Glavne operativne grupe mogao smatrati konačno zatvorenim. Umesto toga, on prvenstveno teži da zatvori besputni, potpuno pasivni i teško savladljivi prostor u polukrugu od izvornog toka Pive, preko s. Vrbnice, Lebršnika, Volujaka i Maglića u uverenju da će do toga vremena Sutjeska biti sigurno zatvorena. 7. SS-divizija razvlači na širokom, planinsko-karstnom i besputnom prostoru od ušća Vrbnice u Pivu do gornjeg toka Sutjeske. Zbog toga je i krajnje levo krilo ove divizije — koje je po zadatku trebalo da pojača grupu »Anaker« radi bržeg ovladavanja tesnacom Sutjeske i spajanja sa delovima 118. divizije — bilo relativno slabo, što je imalo za posledicu da se i ovaj taktički zadatak nije mogao rešiti bez dovlačenja novih jedinica (delovi puka Brandenburg), koje je usledilo sa velikim zadocnjenjem, tek 10. juna, kada su sve naše snage, sa izuzetkom 3. divizije, već bile prešle reku.

Stvaranju operativne dubine na Zelengori, u stvari intervenciji koja se neposredno nametala pristizanjem sve jačih naših snaga na Sutjesku, neprijatelj je pristupio sa velikim zadocnjenjem. Međutim, ove neprijateljske snage nisu više imale vremena za posedanje, organizaciju i utvrđivanje odgovarajućih linija i tačaka, a izgleda da u tom smislu nisu ni dobile naređenje, već su zbog aktivnosti naših jedinica na Zelengori bile prisiljene da preduzimaju prilično neorganizovane napade da zakrpe nepokriven prostor na Zelengori. Zbog toga neprijateljske jedinice, i pored ispoljene velike energije, upornosti i izlaganja osetnim gubicima u izvršavanju na brzinu donetih odluka i zadataka, nisu bile u stanju da spreče prodor 1. proleterske divizije, koja je posle razbijanja njihovih delova na Balinovcu produžila nadiranje prema Rataju, Jezeru i Dračama. Uvođenje ostalih snaga Glavne operativne grupe na odseku ostvarenog uspeha uz čvrsto obezbeđenje bokova onemogućili su njegova nastojanja da zatvori brešu koju je otvorila 1. proleterska divizija. Neprekidni i ogorčeni napadi prema bokovima su odbijeni; Glavna operativna grupa uspešno se prebacila preko komunikacije Foča — Kalinovik i nastavila nadiranje prema Jahorini.

Neprijatelj nije uočio i iskoristio mogućnost da istovremeno sa izvlačenjem 7. SS-divizije sa Komarnice izvuče 369. diviziju i grupu »Ludviger«, a da zatvaranje Tare poveri italijanskoj diviziji »Taurinense« i da blagovremeno čvrsto zatvori obruč na liniji: Zelengora — Govza — r. Bistrica -- Foča i da mu obezbedi potrebnu dubinu. U tom slučaju mogućnost dočeka (i) na ovom, ključnom odseku bitke

bila bi potpuno obezbeđena još u vreme kada su se naše glavne snage nalazile pred Sutjeskom. Taktičko zatvaranje Sutjeske, kojemu je toliko težio, ne bi bilo bitno za krajnje rešenje bitke u njegovu korist. Uska breša preko koje se Glavna operativna grupa prebacila preko reke mogla je u uslovima dobre obaveštenosti o jačini i stanju naših snaga koje su još ostale na prostoru Vučevo — Sutjeska ostati otvorena i za 3. diviziju. Operativni obruč na Zelengori uz uporedno potiskivanje 3. divizije sa linije Vučevo — Mratinje — Prijevor prema reci i puno angažovanje glavnih snaga 7. SS i 118. divizije, ne na Sutjesci nego prema bokovima Glavne operativne grupe u njenom pokretu preko Zelengore obezbedili bi neprijatelju sve uslove za razbijanje naših snaga na prostoru: Sutjeska — gornja Drina — Foča — Kalinovik — Lelija — Zelengora.

Gledano u celini, nemačko komandovanje je dobro planiranu i pripremljenu operaciju »Svarc« vrlo slabo operativno i taktički izvelo, jer je suviše računalo sa teškoćama Glavne operativne grupe sa ranjenicima (planinsko zemljište, slaba ishrana, epidemija tifusa, nedostatak municije i teške posledice bitke na Neretvi) pa je potcenilo protivnika.

Smatrao je, izgleda, da će, s obzirom na teške uslove koji će biti nametnuti našim jedinicama, biti dovoljno da se one operativno iznenade i okruže a zatim postepeno taktički stežu uz efikasno dejstvo avijacije, ne izlažući svoje trupe velikim naporima i gubicima.

Zbog toga se od nemačkih trupa u prvoj fazi operacija, do konca maja, kada je postala očigledna namera naših snaga da se probiju prema severozapadu, nisu u izvršavanju postavljenih zadataka tražila ulaganja krajnjih napora, podnošenja oskudice i lišavanja koje im je nametalo zemljište i protivnik. Naprotiv, vrlo često se težilo da se ove teškoće izbegnu usmeravajući i podređujući dejstva jedinica zahtevima lakše pokretljivosti, redovnijeg snabdevanja, lakšeg održavanja veze i komandovanja. Otuda prosto začuđujuća inertnost u pogledu ovlađivanja pojedinim taktički važnim tačkama, linijama, stazama, koje su u planinskim uslovima i datoj situaciji imale operativni značaj.

Preterana opreznost, metodičnost, neodlučnost i sporost u donošenju odluka imale su za posledicu kočenje inicijative trupnih komandanata i kruto shvatanje i rad u okviru dobivenih zadataka. Čekanje na naređenja odozgo, koja, i pored raspoloživih sredstava veze, nisu blagovremeno stizala, sputavala su jedinice u preduzimanju smelijih i odlučnijih zahvata, kada je povoljan obrt situacije to dozvoljavao, pa su zbog toga pojedini vrlo vešto izvedeni manevri manjih jedinica i postignuti uspesi ostali i taktički i operativno neiskorišćeni.

Prekid ofanzivnih borbenih dejstava noću, strah od neizvesnosti i iznenađenja od strane neprekidno, naročito noću, aktivnog protivnika i izveredno teški uslovi borbe na planinskom zemljištu vidno su se odrazili na borbenu sposobnost neprijateljskih jedinica. One nisu bile dorasle u tom pogledu našim jedinicama.

Trupna obaveštajna i izviđačka služba neprijatelja nije odgovorila potrebama situacije. Nedostajalo je naročito izvođenje demonstracija i nasilnih izviđanja manjih i većih razmera. Premda je u formacijskom sastavu svake divizije postojao izviđački bataljon specijalno

obučeni i namenjeni za potrebe taktičkog i operativnog izviđanja, oni su korišćeni kao obične borbene jedinice.

Slaba obaveštenost o jačini, mestu i namerama naših jedinica imala je za posledicu neracionalno korišćenje raspoloživih snaga i nedostatak taktičkih rezervi. Izgleda čudno, ali je ipak tačno, da neprijatelj, uprkos apsolutnoj nadmoćnosti u ljudstvu i materijalu, nikad nije imao pri ruci odgovarajuće snage da povoljne obrte situacije sigurno reši u svoju korist. I operativno i taktički uvek je bio najslabiji na prostoru koji je u datoj situaciji bio najvažniji.

Mada su italijanske trupe učestvovalе u operaciji, komandovanje nije bilo objedinjeno. Postavljanje zadataka italijanskim trupama preko njihove komande u Podgorici znatno je sputavalo nemačko komandovanje u donošenju brzih rešenja i odluka, koje je dinamika bitke zahtevala. Nepoverenje prema mogućnostima italijanskih trupa i težnja da se glavni i teži zadaci rešavaju nemačkim trupama, ostavljajući italijanskim jedinicama manje važne i sporedne zadatke, imala je negativnog odraza na racionalno korišćenje raspoloživih snaga.

I naposljetku Sarajevo, mesto štaba nemačkih trupa u tzv. NDH, koji je komandovao operacijama, nije odgovaralo potrebama rukovođenja, naročito kada se težište bitke pomerilo prema severozapadu. Komandujući general Liters sa operativnim delom štaba trebalo je da bude bliže operacijama, bez obzira na raspoloživa sredstva veze. Neposrednim praćenjem toka bitke na ključnom prostoru ranije bi došao do pravilnijih zaključaka i rešenja za blagovremenu upotrebu raspoloživih snaga za obrazovanje operativnog obruča na Zelengori, umesto upornih nastojanja za postizanje taktičkog rešenja na samoj Sutjeski. General Liters došao je u Foču tek 14. juna, u vreme kada su poslednje jedinice Glavne operativne grupe prešle komunikaciju Kalinovik — Foča i nadirale prema Jahorini.

Treća udarna divizija od početka do kraja ove bitke vodila je borbe za izvršenje postavljenih zadataka, koji su vremenski i prostorno bili u neposrednoj vezi sa dejstvima i naporima osnovnih snaga Glavne operativne grupe za proboj iz okruženja i kao takva imala određeni, po mom mišljenju veliki, uticaj na postignute rezultate u celini.

U uvodnim borbama na prilazima Pivi i Komarnici divizija je na sebe primila udar 7. SS-divizije, brojno najjače i kvalitetno najbolje nemačke divizije u ovoj operaciji. Žilavom i odlučnom odbranom jedinica i umešnošću u rukovođenju i izvođenju manevarske odbrane po pravcima, naročito na težištu neprijateljskog napada, prema Šavniku i Komarnici, divizija je mnogo doprinela da se preorijentacija naših osnovnih snaga na pravac Piva — Vučevo — Sutjeska izvede pod relativno povoljnim uslovima. Pored ostalog i po žestini otpora i pretrpljenim gubicima neprijatelj je stekao uverenje da su naše snage na ovome prostoru veoma brojne. Duboki klin prema Šavniku, odnosno držanje leve obale Komarnice u vreme kada su naše osnovne snage već bile na prostoru Vučevo — Sutjeska — mada operativno neopravdano u odnosu na dejstva same divizije, o čemu je ranije bilo reči — kao i docnije odsudan otpor nemačkoj 1. brdskoj i italijanskoj di-

viziji »Ferara« radi dobitka u vremenu održali su neprijatelja u pogrešnom uverenju o namerama naših snaga do kraja bitke.

Posle prebacivanja 7. banijske divizije preko Pive i gubljenja svake taktičke veze sa našim osnovnim snagama zadaci koji su postavljeni direktivom Vrhovnog štaba od 3. juna južnoj grupi praktično su prešli na 3. diviziju. Štab grupe i divizije postao je uvećani štab divizije, pri kojemu se sticajem okolnosti našao i veći broj odgovornih lica. Ova, inače i u normalnijim uslovima, nepoželjna okolnost za pravilno funkcionisanje štaba unela je u uslovima sve kritičnije situacije nervozu, kolebanje i neodlučnost. Obično se smatra da su ovakvo stanje u štabu i odgovornost i briga za ranjenike glavni uzroci neuspeha i razbijanja divizije na Sutjesci, što je samo delimično tačno. Mada je pitanje ranjenika u velikoj meri otežavalo rad divizije, osnovni uzrok njenih teškoća leži u zadatku koji je diviziji pao u deo, a koji se i u normalnijim uslovima bez krajnjeg zalaganja i velikih gubitaka ne bi mogao izvršiti. Ne treba gubiti iz vida činjenicu da je divizija od početka do kraja bitke bila u neposrednom dodiru sa neprijateljem i u izrazito zaštitničkoj ulozi u odnosu na Glavnu operativnu grupu i da je kao takva svoja dejstva u bilo kom vremenu i pravcu mogla izvoditi samo pod neposrednim veoma snažnim pritiskom neprijatelja.

Utvrđena je činjenica da je nemačko komandovanje do kraja bitke ozbiljno računalo da se veliki deo naših snaga nalazi na prostoru Piva — Sutjeska. Ovo njegovo uverenje jasno i očevidno je bilo izraženo rasporedom, angažovanjem i dejstvima njegovih snaga na ovom prostoru. Polazeći od toga, neprijatelj je do kraja bitke na prostoru Piva — Sutjeska zadržao dve divizije: 118. (bez dva bataljona) od Košura do ušća Sutjeske u Drinu i 7. SS-diviziju na liniji Mratinje — Maglić — Sutjeska; obe frontom prema Vučevu. Za sprečavanje prodora naših snaga koje su nadirale preko Zelengore angažovana je 369. legionska divizija, ojačana još nekim jedinicama.

Posebno je pitanje kako bi se razvijali događaji da je divizija postupila po naređenju Vrhovnog štaba od 7. juna i da li bi se prelaz divizije sa ranjenicima između 10. i 12. juna pozitivno odrazio na rad celine, kao i da li bi time bile stvorene povoljnije mogućnosti samoj 3. diviziji da se sa ranjenicima uspešno probija za Glavnom operativnom grupom.

Razvoj situacije uzeo bi vrlo verovatno drugi tok da je 3. divizija sa ranjenicima uspešno prešla Sutjesku pre njenog konačnog zatvaranja. Ovaj prelaz usledio bi u kritičnoj situaciji proboja jedinica Glavne operativne grupe u zahvatu staze Milinklada — Hrčava — Lučke kolibe — Vrbničke kolibe, a 7. SS-diviziju doveo na Vučevo. Nemačko komandovanje u tom slučaju sigurno ne bi oklevalo da, u vreme kada je 369. divizija bila do kraja angažovana u sprečavanju prodora naših snaga prema severu, usmeri 118. i 7. SS-diviziju prema bokovima i pozadini Glavne operativne grupe kada je kod nje kriza bila dostigla kulminaciju.

Sticaj okolnosti, propusti i kolebanja štaba 3. divizije u traženju rešenja za izlaz iz skoro bezizlazne situacije doveli su i zadržali diviziju na Sutjesci, a herojski juriši njenih jedinica od 11. i 13. juna prikovali dve nemačke divizije na ovom prostoru u najkritičnijoj si-

tuaciji za Glavnu operativnu grupu u celini. Čak ni posle proboja preko komunikacije Foča — Kalinovik, izvršenog 12. juna na pravcu Rataj — Nozdre od strane jedinica 1. proleterske divizije, neprijatelj nije skinuo sa ovoga prostora ni jedan bataljon radi intervencije prema severu.

Istorija ratova beleži primere u kojima su i pogrešne, ali uporno sprovedene odluke donele velike rezultate. Bitka na Sutjesci biće konačno i svestrano proučena tek na osnovu kritički obrađenih dejstava sviju jedinica koje su u njoj učestvovala. Nema sumnje da će i ta obrada i poslednje juriše 3. divizije na Sutjesci uvrstiti u red odlučujućih operativnih faktora naše pobede u ovoj bici.

General-pukovnik u penziji
Rudolf PRIMORAC

STVARANJE I DEJSTVA AVIJACIJE U NOR

Za stvaranje i upotrebu avijacije u NOR-u veoma je značajan period 1942—1944. godine. To je period širenja NOP-a po celoj teritoriji Jugoslavije, stalnog narastanja snaga NOV i POJ, stvaranja krupnijih operativnih jedinica — od partizanskih odreda i bataljona do brigada, divizija, korpusa i armija.

Početak leta 1942. godine pojavljuje se i partizanska avijacija na frontu u Bosanskoj krajini. Ona se ovde nije slučajno pojavila. Sa slobodne teritorije Bosanske krajine naše snage su u to vreme razvijale uspešne operacije, oslobodile Prijedor, Bosanski Petrovac i niz drugih manjih mesta. Stvorena je dosta prostrana slobodna teritorija. Mesni komitet KP u Banjoj Luci organizovao je grupe simpatizera NOP-a među avijatičarima u neprijateljskoj bazi i pripremio ih da avionima preleto na slobodnu teritoriju.¹ O tome je bio obavešten i Operativni štab za Bosansku krajinu, koji je do polovine maja 1942. godine pripremio dva aerodroma pod Kozarom za sletanje i prihvatanje aviona.²

Prvi partizanski avioni u početku su upotrebljavani za izviđanje, vezu i bacanje propagandnog materijala na teritoriju koju je držao okupator. Za borbenu upotrebu nedostajale su bombe i druge vrste naoružanja. No, zahvaljujući inicijativi i snalažljivosti posada, inženjera i radnika partizanskih radionica, kao i Operativnog štaba za Bosansku krajinu, brzo je i ovo rešeno izradom »partizanskih« avio-bombi, remontom neeksplozivnih neprijateljskih bombi, adaptacijom nemačkih mitraljeza »šarac« na avion i sl. Tada je i avionima data borbena namena kao prioriteta.

Upotrebu aviona planirao je i određivao Operativni štab za Bosansku krajinu. Prva borbena dejstva izvršena su 4. juna 1942. godine. Franjo Kluz dobio je zadatak da napadne ustaške snage koje su od Dubice prodirale ka slobodnoj teritoriji, a da istovremeno izvrši i izviđanje neprijateljskih i sopstvenih snaga. Ovaj zadatak je uspešno izvršen. U isto vreme je Rudi Čajavec bacio letke nad Banjom Lukom, a zatim sa uspehom bombardovao neprijateljski aerodrom Zalužani kod Banje Luke.

¹ 23. maja 1942. godine, po dolasku na slobodnu teritoriju, određene su posade za avione i to: pilot Franjo Kluz i mehaničar-strelac Ivica Mitračić na avionu »potez-25«, a pilot Rudi Čajavec i mehaničar-strelac Mišo Jazbec na avionu »brege-19«. »Potez-25« preleteo je na uzletište Međuvođa, odakle je i dejstvovao. (Knjiga *Vazduhoplovstvo u NOR-u Jugoslavije*, str. 16).

² Pripremanje za prihvatanje aviona rukovodio je Operativni štab za Bosansku krajinu. Na prostoru Međuvođe kod Prijedora, od marta do polovine maja 1942. godine, pripremljena su dva terena za sletanje, a u radionici rudnika Ljubija ubrzo je izrađeno oko 270 avio-bombi od kanalizacionih cevi, punjenih eksplozivom iz neeksplozivnih bombi.

Dejstva partizanske avijacije ne samo da su imala dragoceni materijalni, već i veoma značajan moralni efekat: sama činjenica da partrzani raspolazu avionima, da ih hrabro i spretno upotrebljavaju, bez obzira na prevlast neprijatelja u vazduhu, porazno je delovala na moral neprijateljskih vojnika i starešina. Istovremeno, rastao je moral kod partizanskih jedinica.

Borbena dejstva partizanske avijacije izvodena su do 6. jula 1942. godine, kada je uništen i poslednji avion. Tako su u vreme dok se nemačka avijacija nalazila na vrhuncu svoje moći na evropskom ratištu, partizanski avioni u Bosanskoj krajini više od mesec dana izvršavali jedinstvene i izuzetne borbene zadatke u okupiranoj Evropi, zadajući velike brige protivniku.³ A za to vreme težište dejstava svoje avijacije okupator je preneo sa partizanskih jedinica na otkrivanje i uništenje zamaskiranih partizanskih aviona.

Iako još u razvoju, partizanske snage su već u to vreme osećale potrebu za avijacijskom podrškom, a posebno za izviđanjem pokreta neprijateljskih snaga, dejstvom i po većim neprijateljskim grupacijama u sadejstvu sa partizanskim jedinicama, prenosom kurira i starešina i sl. U suštini, to su i bili zadaci prvih partizanskih aviona u toku 1942. i 1943. godine. Da bi se, s malobrojnim avionima, ovi zadaci mogli izvršavati, korišćen je svaki borbeni let za ostvarenje više zadataka (bombardovanje, izviđanje, bacanje izveštaja sopstvenim snagama, rasturanje propagandnog materijala i sl.). Ovo se, u ovim uslovima, pokazalo ne samo mogućim već i nužnim. Komande jedinica NOV i POJ svojim zapovestima i naređenjima za upotrebu avijacije često su tako i postupale.⁴

Posebno je za ovo karakterističan primer upotrebe partizanskog hidroaviona u vremenu septembar—oktobar 1943. godine, na teritoriji dejstava jedinica 4. operativne zone u Dalmaciji. Svi su zadaci bili vezani za podršku partizanskih jedinica, kao: izviđanje na kopnu i moru, neposredna podrška, prenos kurira i pošte, rukovodilaca materijalnih sredstava i sl. Za samo 26 dana (od 10. septembra do 6. oktobra) hidro-

³ Prve izveštaje o dejstvima partizanske avijacije doneo je Bilten Vrhovnog štaba NOP i DVJ u svom broju 17—18—19, za juni—juli—avgust 1942. godine, pod naslovom »Akcije naših aviona«. U izveštaju se kaže:

»Krajiški partizani imali su nekoliko aviona, koji su često zbunjivali okupatore i nanosili gubitke, te se on svim silama trudio da ih što prije uništi. Tako je 4. juna bombardovana Banja Luka, aerodrom i ustaški stan. 6. juna Orahovo kraj Gradiške, gdje je poginuo jedan nemački viši oficir i ubijeno preko 20 ustaša. U Dvoru i Bosanskom Novom su primijećene nemačke trupe i mitraljirane, te je nastala panika. Bombardovan je Bosanski Novi, gdje je bilo mnogo žrtava. 14. juna bombardovane su nemačke trupe koje su išle iz sela Bačvana prema Kozari i tako je nastalo rasulo neprijateljskih kolona. Tučena je i Kostajnica«.

⁴ U naređenju 4. operativne zone od 22. septembra 1943. godine štabu 4. krajiške divizije za napad na Sinj, stoji, između ostalog, i zadatak partizanskom hidroavionu:

»... 5. — Hidro-avion će danas predveče izviđati sve pravce koji izvode iz Imotskog prema zapadu. Vrijeme polaska podesiti tako da osmatranje može vršiti za vidjenja, a po mogućnosti u vremenu kada je već prestalo dejstvo neprijateljske avijacije. Po izvršenom zadatku odmah poslati izvještaj o rezultatu, a pri povratku, ako može sigurno da utvrdi prisustvo naših jedinica na prostoriji Zadvarje — Čista, baciti izvještaje tim jedinicama za štab 5. brigades«.

avion je uspešno izvršio 31 borbeni zadatak. Karakteristike dejstva i upotrebe ovog aviona bile su: upotrebljavanje isključivo noću, u sumrak i svitanje i u složenijim meteorološkim uslovima danju; takva taktika dejstva omogućila mu je da izvrši veliki broj borbenih zadataka, a da ga pri tom ne uništi neprijateljska pav-artiljerija ni lovačka avijacija, koja se povremeno pojavljivala u toku dana u rejonima u kojima je hidroavion izvodio borbena dejstva; borbena dejstva su pripremana i izvođena uz veoma skromna sredstva, a sam avion (čija namena nije bila borbena) prilagođen je za raznovrsne borbene zadatke, prema zahtevima komandi koje su ga upotrebljavale; posada nije znala za napore i strah, a njen borbeni elan inspirisan je, pored ostalog, i težnjom da se u borbi protiv neprijatelja iskoriste sva sredstva, pa i ona za čiju primenu nisu postojali ni najosnovniji uslovi.

U jesen 1943. godine na partizanskoj slobodnoj teritoriji u Dalmaciji, Lici, Bosanskoj krajini i Sloveniji upotrebljavani su partizanski avioni za razne zadatke (bombardovanje, mitraljiranje, izviđanje, bacanje propagandnog materijala, prenos rukovodilaca i pošte kao i za trenazu pilota). I ova dejstva partizanske avijacije bila su kratkotrajna, jer još uvek nisu postojali svi uslovi za njeno održavanje, znavljanje i upotrebu. Tek u 1944. godini došlo je do značajnije upotrebe avijacije u podršci jedinica NOVJ. Naše eskadrile sa aerodroma iz Italije, a kasnije i sa aerodroma na ostrvu Visu i Škabrnje kod Zadra, zatim saveznička lovačko-bombarderska i transportna avijacija, pa naša avijacija za vezu i eskadrila 5. bosanskog korpusa, uzele su vidnog učešća u izvršavanju zadataka za račun partizanskih snaga.

Veoma je karakterističan primer stvaranja i upotrebe partizanske avijacije 5. bosanskog korpusa.

Za vreme izvođenja operacije za oslobođenje Banje Luke, u septembru 1944. godine, jedinice 5. korpusa prethodno su zauzele aerodrom Zalužani, kraj grada. Tom prilikom zaplenjeno je 33 aviona, 18.000 avio-bombi, 400 tona goriva i mnogo druge ratne opreme i materijalno-tehničkih sredstava. Odmah se pristupilo formiranju 1. vazduhoplovne eskadrile 5. korpusa sa zadatkom da neposredno podržava dejstva jedinica korpusa pri zauzimanju grada. Ova eskadrila, sa 12 pilota i 8 aviona, odmah je stupila u dejstvo. U toku osvajanja grada bombardovala je i mitraljirala najjače uporište — tvrđavu Kaštel, sa dejstvujući neposredno jedinicama koje su ga napadale. Pored toga izviđala je prilazne komunikacije, a obavljani su i drugi zadaci. Lovci su oborili i jedan transportni nemački avion YU-52 (a kasnije i jedan lovački avion »fiat G-51«). Tako je za vreme ove operacije avijacija izvršila oko 30 zadataka, što je predstavljalo značajan doprinos dejstvima partizanskih snaga, a istovremeno komanda korpusa dobijala je sveže i blagovremene podatke o pokretima nemačkih snaga ka Banjoj Luci.

Posle banjalučke operacije 1. vazduhoplovna eskadrila 5. korpusa prebazirana je na aerodrom kod Sanskog Mosta, a zatim na aerodrom kod Bugojna. Ona je sa ovih aerodroma dejstvovala uspešno punih osam

meseci, sve do 22. aprila 1945. godine, kada je dobila novi zadatak. Dok se nalazila na aerodromu kod Sanskog Mosta iz njenog sastava razvijena je i 2. eskadrila, koja je ubrzo upućena na školovanje u Vazduhoplovnu školu NOV i POJ kod Zadra.

U periodu od 21. septembra do 22. oktobra 1944. godine 1. vazduhoplovna eskadrila izvršila je 58 borbenih zadataka u sadejstvu sa jedinicama korpusa. Težište borbenih dejstava bilo je bombardovanje i mitraljiranje neprijateljskih uporišta i jedinica u pokretu, zatim izviđanje komunikacijskih pravaca koji su izvodili ka slobodnoj teritoriji, te prenos pošte, kurira i rukovodilaca.

Upotrebu eskadrile određivao je štab korpusa, koji joj je izdavao naređenja i zapovesti za izvršavanje pojedinih zadataka. Ekonomičnost pri upotrebi bila je stalno prisutna, jer se, pored ostalog, oskudevalo u borbenim i materijalnim sredstvima. Improvizacije i snalažljivost u iskorišćavanju raspoložive tehnike doprineli su da se eskadrila održi i u sastavu korpusa bude aktivna punih osam meseci. Tako su na avione montirani puškomitraljezi za samoodbranu i dejstvo po zemaljskim ciljevima, u nedostatku avio-bombi modificirane su minobacačke granate 80 mm, itd. Iako nije bio izrazito velik, materijalni efekat dejstva avijacije ipak je bio značajan: eskadrila je oborila dva neprijateljska aviona, uspešno je izvršila desetine zadataka bombardovanja i mitraljiranja jakih neprijateljskih utvrđenja i kolona na maršu, obavljala je na desetine uspešnih izviđanja i rasporeda neprijatelja na položajima i kretanja njegovih snaga u bližoj i dubljoj pozadini na pravcima koji su bili od posebnog interesa za komandu korpusa, mnogo puta prenela hitnu poštu udaljenijim štabovima, itd. Svakako, mnogo je značajniji bio moralni efekat ovih dejstava.

Značajan period u razvoju partizanske avijacije u NOR-u nastupio je krajem 1943. godine. Tada je Vrhovni štab doneo odluku da se počne sa školovanjem pilota odabраних iz redova jedinica NOVJ. U sporazumu sa saveznicima na njihovoj teritoriji otvorene su škole, sprovedena obuka i formirane avijacijske jedinice (1. eskadrila otpočela je borbena dejstva 18. avgusta, a 2. eskadrila 14. oktobra 1944. godine).

Obuka u ovim školama izvodila se vrlo intenzivno. U 1. eskadrili je, na primer, pilot dnevno leteo na 3—4 zadatka. Samo u julu 1944. godine ova je eskadrila letela preko 1.000 časova, što je bilo izvanredno naprezanje pilota i aviona. I kod pilota i kod vazduhoplovnog materijala pojavljivao se zamor. Motori su otkazivali, pojedini instrumenti i instalacije isto tako. Ali ljudi, piloti i tehničko osoblje, izdržali su veoma visok intenzitet obuke, pored ostalog i pod teškim afričkim klimatskim uslovima (bilo je i takvih slučajeva da je pilot u toku leta bio do te mere iscrpljen da je morao prinudno sletati u pustinju, gde bi zaspao; motori su se toliko pregrevavali da je dolazilo do požara u vazduhu, a jednom je i pilot izgoreo pokušavajući da avion spusti na aerodrom). Idejni podstrekač i inicijator takvog zalaganja, samopregora i elana u obuci bili su partijska i skojevaska organizacija, te je u zaista rekordnom vremenu, za samo četiri meseca, formirana 1. eskadrila i

potpuno završena školska i borbena obuka pilota i tehničkog sastava. Istim tempom završena je i borbena obuka u 2. eskadrili NOVJ.

Namena ovih eskadrila bila je podrška jedinica NOV, dok su po-vremeno izvršavale i neposrednu zaštitu transportne i lovačko-bom-barderske avijacije i zadatke zaštite dejstva naše ratne mornarice. Ka-rakteristično je da su one dejstvovale na širem prostoru: od Trsta do Crne Gore i od Jadrana do Save.

Najtešnje sadejstvo 1. i 2. eskadrila ostvarivale su s jedinicama 26. divizije, koje su oslobađale dalmatinska ostrva, zatim s jedinicama 8. korpusa, te snagama 7. korpusa u borbama za oslobođenje Mostara.⁵

Pošto su ove eskadrile bile savremeno opremljene i naoružane, a letačke sposobnosti pilota, njihova hrabrost i odlučnost izvanredni, efekat njihovih dejstava bio je posebno značajan. Ove dve eskadrile, u relativno kratkom periodu, izvršile su više od 2.000 borbenih letova u kojima je poginulo 10 najboljih pilota i to uglavnom od lake pav-arti-lerije, kojom je neprijatelj štitio svoj borbeni poredak.

Pa ipak, zbog mnogih nerešenih pitanja kao što su: nedostatak obučених штабних kadrova, nepopunjenost sredstvima veze i nekih dru-gih, iskustva iz oblasti sadejstva između jedinica NOVJ i avijacije dosta su oskudna. U toku sadejstva iskrsavali su mnogi problemi (za-kašnjavali su pozivi avijaciji, jedinice nisu obeležavale prednji kraj, veza avion — zemlja nije organizovana i sl.), što je, svakako, uticalo i na efikasnost i na blagovremenost dejstava avijacije koja je vršila po-dršku. Zbog toga i mnoga veoma uspešna dejstva avijacije kopnene je-dinice nisu mogle iskoristiti.⁶ Iz istih razloga je i masa dragocenih izvi-đačkih podataka ostala neiskorišćena.

Očigledno, naši štabovi nisu bili dovoljno pripremljeni, niti ma-terijalno-tehnički opremljeni za ovakav zadatak. To je, svakako, i jedan od razloga što je dobar deo zadataka avijacije bio usmeren na tzv. »slobodan lov« — grupe aviona upućivane su u određene zone u kojima su same pronalazile unosne ciljeve i po njima dejstvovale. To su naj-češće bile železničke kompozicije u stanicama ili na otvorenoj pruzi, kolone u pokretu ili koncentracije žive sile i tehnike, štabovi i centri veze, plovni objekti i sl. Pri izvršavanju ovakvih zadataka postizani su

⁵ 9. februara 1945. godine na aerodromu Vis je primljen podatak da se na železničkoj stanici Mostar nagomilalo više kompozicija kreativnih nemačkom voj-skom, koja se povlači iz Grčke i Albanije.

Na zadatak su poletela 4 »spitfajera«. Bombardovanje, mitraljiranje i dej-tvo topovima izvršeno je u jednom naletu. Gust crni dim i plamen bio je znak da je napad uspeo. Jedan avion je oštećen dejstvom jake neprijateljske PAA.

⁶ 3. novembra 1944. izvršen je sa 4 aviona napad na nemačku kolonu, u kojoj se nalazilo oko 50 kamiona, nekoliko bornih kola i oko 600 vojnika, a kre-tala se od Šibenika prema Drnišu. Napad je izvršen iznenadno. Kolona je pot-puno razbijena uz velike gubitke.

U blizini nije bilo jedinica NOV koje bi mogle iskoristiti ovaj uspeo napad. Nekoliko dana kasnije, sa 4 aviona »hariken« u pratnji 2 »spitfajera«, izvršen je sličan napad na nemačku kolonu od 30 kamiona koja se kretala od Knina prema Bihaću. Napad je izvršen u tri naleta raketama, topovima i mitraljezima. PAA je u početku snažno dejstvovala. Kolonu su napali i lovci koji su štitili LBA. Skoro svi kamioni bili su uništeni, dok se jedan broj vojnika razbežao. Jedan avion dobio je sedam pogodaka. Jedinice NOVJ nisu iskoristile ni ovaj napad avijacije.

krupni rezultati. Do maksimuma je iskorišćavan ubojni tovar svakog aviona. Piloti su po 4, 6 pa i više puta napadali na odabrani cilj, u težnji da što bolje iskoriste naoružanje i postignu što veći efekat. Takav metod napada bio je skopčan sa velikim rizikom, jer su piloti ginuli, a avioni bivali veoma često oštećeni od LPAA i od pešadijskog naoružanja.⁷

Eskadrile su najčešće dejsstvovala u manjim i srednjim grupama (2, 4, 6 i 8 aviona). Takva je taktika primenjivana zbog karaktera ciljeva po kojima je dejsstvovano. Jer, na primer, za oštećenje pa čak i uništenje železničke kompozicije na otvorenoj pruzi dovoljno je bilo naoružanje 2—4 aviona (bombe, rakete, mitraljezi, topovi). Sa većim grupama dejsstvovalo se onda kada se znalo za veći broj ciljeva — obično kada se sadejsstvovalo jedinicama KoV. Ovakav sastav grupa odgovarao je i radi postizanja što ekonomičnije upotrebe snaga, lakšeg manevra pri letu na marš-ruti, s obzirom na doba godine, složene vremenske uslove (jesen, zima, proleće), manevra u rejonu cilja i sl.

Avijacija je u početku dejsstvovala sa aerodroma u Italiji, jer na našoj teritoriji nisu bili obezbeđeni posedni aerodromi, uređaji, instalacije, zalihe u gorivu i ubojnom materijalu i dr. Aerodrom na Visu ubrzo je postao istureni aerodrom naših eskadrila (od njih je ovde formiran 1. lovački puk), na kome su u početku držane grupe aviona u dežurstvu, spremne da izvršavaju zadatke po pozivu. Sa ovog aerodroma kasnije su dejsstvovala obe eskadrile, da bi se zatim prebazirale na aerodrom Škabrnja kod Zadra.

Baziranje avijacije na aerodromu Vis i Škabrnja umnogome je omogućilo njenu efikasniju upotrebu. Radijus dejsstva bio je znatno produžen. Veze sa štabovima NOVJ su poboljšane, te je i sadejsstvo bilo povoljnije rešavano.

Od avgusta 1944. do maja 1945. godine 1. i 2. eskadrila ukupno su izvršile 2.180 borbenih letova pri čemu su uništile: 20 lokomotiva, 127 vagona, 6 železničkih stanica, 2 mosta, 270 motornih i 100 zaprežnih vozila, 52 plovna objekta i jednu električnu centralu, a ubile i ranile velik broj neprijateljskih vojnika. Ovi rezultati mogu samo donekle dočarati ono što su ove dve eskadrile naše avijacije doprinele za poslednjih devet meseci NOR-a. Jer, danas je nemoguće proceniti šta je 1944. ili 1945. godine značilo, na primer, uništenje 29 lokomotiva, koje su uglavnom prevozile brojne kompozicije vojnih tereta, koji nisu stigli na vreme ili nikad na određeni cilj. Isto tako nije mogao biti procenjen ni efekat izviđačkih podataka prikupljenih i brzo dostavljenih i sl., a pogotovo nije moguće proceniti moralni efekat ovih dejsstava, koji je sigurno bio od izvanrednog značaja za obe strane — za neprijatelja, razume se, u negativnom smislu.

⁷ »21. oktobra 1944. godine. Zadatak: napasti neprijateljsku kolonu koja se nalazi na putu Ošlje — Metković. Broj aviona: 4 »harikena«. Pratlja: 4 »spit-fajera«. Ukupno vreme letenja: 4 sata i 15 min. Ispaljeno 12 raketa i 540 mitraljeskih zrna (dejsstvovala su samo 3 aviona »harikena«, jer je jedan pretrpeo udes pri poletanju) na kolonu kod sela Ošlje. Napad je uspeo. Jedinice 26. divizije posle izvršenog napada avijacije, potpuno su razbile kolonu a svu motorizaciju zaplenile.

Dva aviona »harikena« usled jake PAA odbrane oštećeni su — jedan dobio 15, a drugi 18 pogodaka« (podaci iz operacijskog dnevnika 2. eskadrile NOVJ).

Transportna avijacija. Vazdušni transport u NOR-u odigrao je vrlo značajnu ulogu, posebno u toku 1944. godine. Velika brzina i lakoća u savlađivanju bespuća, kao i teritorija koje je neprijatelj zaposeo, prelazi preko fronta i sl., davali su vazdušnom transportu očitu prednost. No, mogućnosti su bile skromne. Tek u oktobru 1944. godine partizani su zaplenili jedan transportni avion YU-52,⁸ a polovinom marta 1945. godine formirana je transportna grupa od tri transportna aviona.

Međutim, Vrhovni štab (VŠ) je početkom 1944. godine bar delimično rešio problem podrške NOVJ transportnom avijacijom. U tom smislu postignut je sporazum sa zapadnim saveznicima i SSSR-om. Transportna avijacija (DC-3 i LI-2) bazirala je na aerodromu Bari u Italiji (jedna sovjetska transportna grupa i jedna zapadnih saveznika). Zadatak ovih transportnih grupa bio je da snabdevaju jedinice NOVJ ratnim materijalom i opremom, zatim prenos ranjenika sa aerodroma na slobodnoj teritoriji Jugoslavije u savezničke bolnice u Italiji, prenos starešina, kurira, pošte i dr.

Pored centralnih aerodroma (Bosanski Petrovac, Nikšić i Berane) na teritoriji Jugoslavije postojalo je i mnogo drugih sa kojih su evakuisani ranjenici i na koje je iskrcavan ratni materijal i oprema za potrebe NOVJ.

Pošto je nemačka avijacija kontrolisala vazdušni prostor nad Jugoslavijom, vazdušni transport je uglavnom obavljan noću, a danju samo uz zaštitu lovaca. To je zahtevalo velika naprezanja ionako opterećene lovačke avijacije. Iako je noćno dejstvo avijacije bilo skopčano s mnogim rizicima (teškoće u navigaciji, složeni vremenski uslovi, preleti preko frontova i neprijateljskih garnizona, teškoće u pronalaganju aerodroma na planinskom i ispresecanom zemljištu, rizična sletanja i poletanja i sl.), ipak je noć bila najbolja zaštita u izvršavanju zadataka transportne avijacije.

Aerodromi na slobodnoj teritoriji morali su biti tako građeni da obezbede prihvatanje transportne avijacije u svako doba. Način uređenja i organizaciju aerodromske službe regulisao je VŠ NOVJ. Na nekim aerodromima, kao što je na primer bio Bosanski Petrovac (Medeno Polje), komanda aerodroma raspolagala je radio-sredstvima, čak i goniometrom za vođenje transportne avijacije za slučaj nužde. Na nekim aerodromima bila je organizovana i meteorološka služba — razume se, uz skromna sredstva.

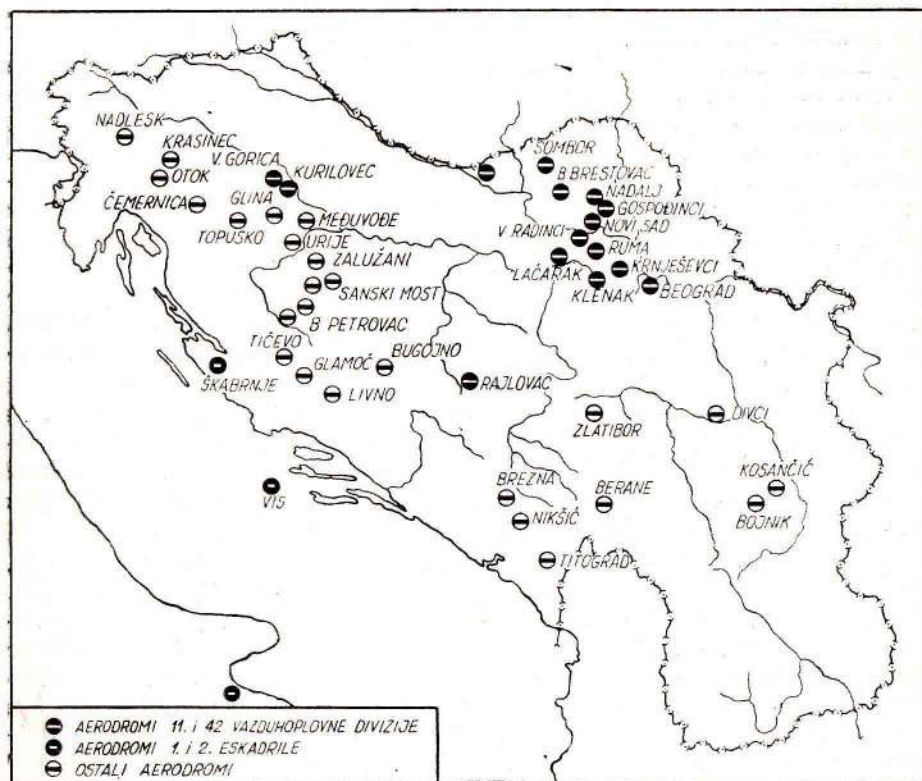
Prilazi aerodromima, poletno-sletne staze i pravac sletanja obeležavani su vatrama. Na nekim aerodromima organizovana je i PAO (s mitraljezima »breda«). Nemačka izviđačka i borbená avijacija često je izviđala i napadala na otkrivene aerodrome u toku dana.

Pored iskrcavanja ratnog materijala i opreme sletanjem transportnih aviona na aerodrome, često su ova sredstva izbacivana i pomoću

⁸ U noći, oktobra 1944., na nikšićkom aerodromu partizani su očekivali sletanje savezničkih aviona radi evakuacije ranjenika. Aerodrom je bio osvetljen vatrama. Nemački transportni avion YU-52, koji je leteo za Tiranu, greškom je sleteo na aerodrom Nikšić, partizani su ga zaplenili i već 26. oktobra naš pilot je njime prevezao grupu ranjenih boraca za Beograd.

padobrana. Problemi su nastajali usled velikog rasturanja, oštećenja i gubljenja materijala, pogotovu ako je izbacivan neprecizno i sa velike visine.

Evakuacija ranjenika bio je prioritetan zadatak transportne avijacije. Zbog toga je VŠ zahtevao da avijacija sleće na uređene aerodrome. Posle istovara tereta u avione su ukrcavani ranjenici i u toku iste noći prenošeni na aerodrom Bari. Sve to, ipak, nije tako lako išlo. Pre svega, na određenoj udaljenosti od aerodroma morao je biti obezbeđen sme-

Skica aerodromske mreže i terena korišćenih u toku rata na slobodnoj teritoriji za potrebe avijacije NOVJ i saveznika

štaj za masu ranjenika, uglavnom teških. Trebalo je organizovati i sanitetske ustanove, koje bi o njima brinule dok čekaju na transport. Kad padne mrak, određenu grupu trebalo je preneti na aerodrom, na poljanu, bez obzira kakvi su vremenski uslovi. Često je na stotine ranjenika uzaludno dočekalo zoru, a avioni se nisu pojavljivali, jer im to vremenski uslovi nisu dozvoljavali. Moralo se ići nazad, u skloništa. Bilo je slučajeva da se ovakva procedura danima ponavljala. Avioni su doletali pojedinačno, u određenom vremenskom intervalu. Njihov broj nije bio veliki: 5—6 a ređe i 10—12 aviona u toku noći. U avion je ukrcavano 25, pa i više ranjenika, što je zavisilo od odluke posade.

Bilo je mnogo primera gde je human odnos posade prema ranjenom borcu, da ne bi ostao na snegu i mrazu, dolazio u sukob sa propisima, sa bezbednošću letenja. Umesto 20—25, neki piloti su ukrcavali i 30 ranjenika. Bilo je noći kada je otpremljeno i do 200 ranjenika za bolnicu. Samo sa aerodroma kod Bosanskog Petrovca za nekoliko meseci evakuisano ih je preko 2.000,⁹ a u avgustu 1944. godine, u jednoj dobro organizovanoj akciji, sa aerodroma u Crnoj Gori evakuisano je preko 1.000 ranjenika¹⁰ i veći broj savezničkih avijatičara koji su se spasili iskačući iz oštećenih aviona na našu slobodnu teritoriju.

Razumljivo, transportna avijacija je odigrala veoma značajnu ulogu i u snabdevanju jedinica, kao i u izvršavanju drugih zadataka vazdušnog transporta za račun jedinica NOVJ u toku 1944. godine. Tim više je ovo značajno ako se ima u vidu intenzitet narastanja operativne aktivnosti naših snaga u svim područjima zemlje od Trsta do Đevdelije, od krajnjih ostrva na Jadranu do severnih granica. Ogromni kompleksi slobodne teritorije, sa oazama uporišta i velikih garnizona neprijateljskih snaga, ofanzivna dejstva jakih grupacija NOVJ širom naše zemlje protiv nemačkih snaga, posebno onih koje su se izvlačile sa ratišta u Grčkoj i Albaniji, uništen saobraćaj i privreda — sve je to zahtevalo posebne nadljudske napore u snabdevanju, vezama, evakuaciji mase ranjenika, itd. Tu je, pored naše RM, transportna avijacija odigrala posebnu ulogu. Stečena su dragocena iskustva u organizovanju i sprovođenju ove vrste podrške koja su brzo primenjivana u praksi.

Treba konstatovati da je rešavanje ovako krupnih zadataka u veoma složenoj i komplikovanoj ratnoj situaciji zahtevalo od VŠ pronalaznje takvih rešenja koja bi zadovoljila osnovne potrebe operativne vojske i partizanskih jedinica u snabdevanju ratnom opremom i drugim najnužnijim materijalnim sredstvima. Takva rešenja su nađena.

Teških, komplikovanih situacija, koje su zahtevale slična rešenja, bilo je u toku NOR-a bezbroj. Posebno se mogu istaći neke od njih. Tako, na primer, u svim operacijama NOV u neprijateljskim ofanzivama, posebno u IV i V, primena avijacije, naročito pomoćne, mogla je da ima neprocenjivu ulogu. Od kakvog bi, recimo, značaja bilo samo nekoliko transportnih aviona u rukama VŠ za prebacivanje najtežih ranjenika sa teritorije Bosanske krajine na bilo koji deo slobodne teritorije, nezahvaćene ofanzivom ili, još bolje, na teritoriju saveznika? Ne samo da bi se spasli mnogi životi, već bi bio ubrzan i proces lečenja i provratka u jedinice velikog broja boraca i rukovodilaca, a naše jedinice i štabovi bi se rešili velikog fizičkog, moralno-političkog i psihičkog opterećenja, izazvanog brigom za ranjene i iznemogle. Time bi jedinice postale daleko operativnije i sposobnije za manevar i borbu, pa bi bio i daleko povoljniji ishod borbi i operacija u celini. Prenos VŠ iz Bosanske krajine na Vis za vreme operacija NOVJ u VII neprijateljskoj

⁹ Prema izjavi komandanta RAF-a, transportna avijacija zapadnih saveznika izvršila je u periodu maj — juli 1944. godine 3.700 avio-poletanja nad teritorijom Jugoslavije da bi prenela ratni materijal i opremu i evakuisala ranjenike.

¹⁰ Ova akcija zaslužuje posebnu pažnju po načinu i brzini pripreme i obezbeđenja aerodroma na livadama Brezna u Pivi, kao i brzini evakuacije velikog broja ranjenika iz Slavenskog korpusa ispred neprijatelja koji je brzo nadirao.

ofanzivi, gde mu je samo za nekoliko časova bio omogućen potpuno normalan i bezbedan rad i rukovođenje operacijama, najbolja je potvrda nužnosti ovakvih rešenja.

Poznato je da su partizanske jedinice morale svojim snagama i skromnim sredstvima obezbeđivati dugotrajno i definitivno lečenje većih kontingenata ranjenika, jer su samo oni najteži upućivani u dublju pozadinu. To je predstavljalo poseban problem za udarne i proleterske brigade, koje su, vršeći stalno ofanzivne prodore i manevre u neprijateljevoj pozadini, morale prenositi i do 100 ranjenih boraca.

Takođe bi i dotur municije, naoružanja, opreme, hrane i lekova jedinicama, koje su u pojedinim fazama ofanziva u tome oskudevale, bio isto tako od neocenjive koristi.

Iako epizodični, već samo ovi primeri mnogo govore o ulozi avijacije u podršci partizanskih jedinica.

Avijacija za vezu. I za ovom vrstom avijacije osećala se u NOR-u velika potreba, a naročito u pojedinim fazama. Tek u drugoj polovini avgusta 1944. godine, od aviona koji su pripadali raznim partizanskim jedinicama i od aviona dobijenih iz SSSR-a, formirana je na Visu eskadrila za vezu VŠ od 9 aviona i 9 pilota. Skoro puna tri meseca eskadrila je izvršavala zadatke sa aerodroma Vis, kako za potrebe VŠ tako i drugih komandi i štabova jedinica NOV i POJ. Težišni zadaci bili su prenos oficira za vezu i starešina, prenos pošte od VŠ do potčinjenih štabova i obratno.

Posle oslobođenja Beograda ova eskadrila je prebazirana na aerodrom Zemun (12. novembra 1944. godine), odakle je nastavila sa izvršavanjem sličnih zadataka po celoj Jugoslaviji, a posebno na sremskom frontu.

I drugi avioni, kojima su u toku rata raspolagali štabovi i neke jedinice NOVJ, korišćeni su za vezu, bez obzira kakva im je bila osnovna namena.¹¹ To govori o stvarnoj nužnosti ove vrste avijacije u sastavu partizanskih jedinica, u prvom redu njihovih viših štabova. Iskustvo NOR-a je pokazalo i to da se ova vrsta aviona može upotrebljavati i pod izuzetno teškim uslovima rata, a da su zahtevi za baziranje, održavanje i opsluživanje, uz korišćenje raznih improvizacija — minimalni. Ako se vešto upotrebljavaju (noću, u sumrak, u zoru, danju pod nepovoljnim vremenskim uslovima ili pod povoljnim u niskom letu, koristeći konfiguraciju zemljišta, česta promena aerodroma baziranja i dobro maskiranje), mogu duže ostati u upotrebi a da pri tom ne budu uništeni, čak i pod uslovima intenzivnije upotrebe.

Razvoj u 1944. godini bio je nov kvalitet u snazi i borbenoj upotrebi avijacije. Pred kraj 1944. godine snage avijacije NOVJ znatno su

¹¹ Zadatke po vezi izvršavali su: u 1. vazduhoplovnoj bazi avioni »Fl-3«, »DO-17« (1943. godine), na teritoriji Glavnog štaba Hrvatske »roda«, »biker-jugman«, »sajman« (1943. godine), na teritoriji Glavnog štaba Slovenije, »sajman« (1943. godine), na teritoriji Glavnog štaba Bosne i Hercegovine razni tipovi aviona (1942—1944. godine). Septembra 1943. godine na aerodromu kod Gorice je zaplenjen veliki broj aviona. Zbog nedostatka pilota avioni su uništeni. Samo jedan avion upotrebljen je za razne zadatke, između ostalih i za održavanje veze između Operativnog štaba primorske zone i Glavnog štaba Slovenije.

porasle formiranjem lovačkih i jurišnih pukova i divizija.¹² Stvorena je snažna operativna grupa divizija čiji je osnovni zadatak bio vatrena podrška jedinica JA. Došlo je i do značajnih promena u upotrebi avijacije, koje su uslovljene promenama oblika ratovanja stvaranjem stabilnog fronta u Sremu. Armije su prešle na frontalni, rovovski rat. Zbog toga je i upotreba avijacije usmerena prvenstveno na podršku armija koje su izvodile operacije na frontu, dok je samo povremena podrška vršena za račun partizanskih snaga.

Glavne snage jurišne i lovačke avijacije grupisane su i raspoređene po aerodromima u Posavini, Sremu i Bačkoj, u neposrednoj blizini fronta, tako da obezbede što efikasniju podršku i koncentraciju snaga na frontu više armija, što dublja dejstva u pozadini neprijatelja i što duže bavljenje aviona u rejonima dejstava. Na brzinu su pripremani novi aerodromi, sposobni za manevar avijacijskih snaga prebaziranjem, za potrebe jače koncentracije na određenim sektorima fronta. Kako se front pomerao u toku ofanzive naših snaga, tako su, sve do kraja rata, birani i uređivani novi aerodromi, koje su zaposedali vazduhoplovni pukovi.

Prebaziranje je posebno složeno u ratnim uslovima, jer se tada izvodi najčešće kad KoV dejstvuje ofanzivno, pa se front pomera. Stoga se umanjuje efikasnost dejstva avijacije za podršku jer joj se produžuje vreme trajanja leta do fronta, dejstvo po pozivu postaje manje efikasno jer se situacija na bojištu menja pre nego što je avijacija u stanju da interveniše, beskorisno se troši resurs, itd. Što je najbitnije, za vreme prebaziranja obično dolazi i do kraćih ili dužih zastoja u podršci, pogotovo snaga koje vrše dublje prodore, upravo u vreme kada je ona najpotrebnija. Ovaj problem je daleko složeniji u odbrambenoj operaciji, kada dolazi do brzih prodora protivnika koji ugrožavaju i aerodrome baziranja avijacije, pa je, u najkritičnijim momentima za KoV, prinuđena na manevar unazad.¹³ I jednu i drugu situaciju doživljavali smo na sremskom frontu, ali u njima nije dolazilo do dužih prekida u podršci. Naročito u završnim operacijama često je dolazilo do prebaziranja, posebno nekih avijacijskih pukova. Komande i štabovi stekli su dragocena iskustva: u izboru i uređenju aerodroma gde su korišćena mesna sredstva i stanovništvo, u uređenju KM i kaponira za zaštitu aviona, u organizaciji snabdevanja i organizaciji i izvođenju prebaziranja i nastavljanja dejstava sa novih aerodroma bez zastoja, kao i u nizu drugih radnji. Vazdušni ešloni, uz korišćenje transportne avijacije, avijacije za vezu pa i borbenih aviona, kojima je prenošen tehnički sastav i najnužnija materijalna sredstva, obezbeđivali su rad avijacije

¹² Avijacija je tada raspolagala sa 20 eskadrila savremenih borbenih aviona i preko 330 borbeno osposobljenih pilota-lovaca i jurišnika.

¹³ 17. januara 1945. godine nemačke snage izvršile su prodor prema Sidu. Deo snaga I armije bio je prinuđen na povlačenje. Vođene su žestoke borbe za uspostavljanje narušene linije fronta.

Organizovan je i protivnapad jedinica I A koji su vrlo efikasno podržavale jače snage jurišne i lovačke avijacije. Nemačkim tenkovskim i motomehanizovanim jedinicama avijacija je nanela teške gubitke i prinudila ih na povlačenje. U pohvali, koju su vazduhoplovne jedinice dobile od komandanta I A, između ostalog stoji: »19. januara 1945. godine, dejstvom naše avijacije, neprijatelj je bio paralizovan i zaustavljen na svim sektorima I A NOVJ«.

sa novih aerodroma čak i za nekoliko dana, odnosno sve dok nisu stigli zemaljski ešloni, u čijem je kretanju dolazilo do velikih zastoja, pošto su nailazili na razne prepreke (porušene prelake, loše puteve, dugačke marš-rute, itd.).

Deo zadataka avijacija je izvršavala u tesnom sadejstvu sa jedinicama KoV¹⁴ u toku izvođenja odbrambenih dejstava, za vreme pojedinih ispada neprijatelja i dok su naše jedinice ispravljale svoje položaje. Međutim, neposredno vatreno sadejstvo tek je došlo do punog izražaja za vreme izvođenja napadne operacije na sremskom frontu i u dolinama Drine i Bosne. Najveći broj zadataka izvršen je u operativnoj dubini neprijateljskog borbenog poretka. Struktura tih zadataka bila je, uglavnom, sledeća: izviđanja (sa i bez fotografisanja), dejstvo po komunikacijama (vojni transporti, kolone), železničkom saobraćaju, pontonskim mostovima i prelazima, te po koncentracijama trupa, tehnike, skladištima, štabovima i dr. Izvođene su i avijacijske pripreme napada, koje su, s obzirom na izvanredne osobine jurišnog aviona IL-2 (oklopljen, jako naoružan bombama, raketama, topovima i mitraljezima) bile veoma efikasne.

Ovakva struktura zadataka koji su izvršavani po planovima i naređenjima VK (avijacija nije bila operativno potčinjena armijama), odgovala je situaciji na frontu. Mnogi uspesi koje je avijacija postigla pri dejstvima u taktičkoj, pa i operativnoj dubini, pozitivno su se odražavali na neposredna dejstva naših armija na frontu. Usporavanje pokreta neprijateljskih rezervi, njihovo desetkovanje, često uništavanje komora, skladišta ubojnog materijala, železničkih transporata i sl. — sve je to negativno uticalo na planove i akcije neprijatelja, na njegovu borbenu sposobnost, na moral trupa,¹⁵ što je ujedno značilo i veliki doprinos našim snagama na frontu.

Posebno treba istaći značajan doprinos avijacije u izviđačkoj delatnosti (pribavljanju podataka o rasporedu neprijateljskih snaga, fortifikacijskom uređenju položaja i nizu drugih). Izviđački zadaci obavljani su kad god su to dozvoljavali vremenski uslovi. Izviđanje je vršeno za račun VK, komande armija i vazduhoplovnih štabova i jedinica. U pri-

¹⁴ Prvoj, 2. i 3. armiji sadejstvovale su 42. jurišna i 11. lovačka divizija, a 1. lovački puk vršio je borbena dejstva za račun 4. armije i RM.

¹⁵ Evo nekih rezultata dejstava avijacije u 1945. godini: 31. januara, dejstvom po komunikaciji Nova Kasaba — Drinjača, uništena je kolona od 20 kamiona;

u februaru, u nekoliko napada na neprijateljske snage u Drinjači, Vlasenici, Janji, Bijeljini i Zvorniku uništeno je: 50 tenkova, 72 motorna vozila, 3 lokomotive, 12 železničkih vagona i izbačeno iz stroja oko 300 vojnika, a izazvan je i veći broj eksplozija i požara;

6. aprila 30 aviona (jurišnika i lovaca) napalo je koncentracije žive sile i tehnike neprijatelja u rejonima Dželetovci, Nijemci, Vrbanja, Gunja, Doboje i uništilo 2 lokomotive, 6 vagona, 22 kamiona, 70 vojnika i izazvalo 5 požara;

8. aprila na komunikaciji Našice — Osijek grupa od 17 aviona uništila je 15 kola sa konjskom zapregom, 4 kamiona, 2 železnička vagona i preko 60 vojnika;

10. aprila, sa dve eskadrile jurišnika, izvršen je napad na železničke stanice Bosanski i Slavonski Brod i Gunju; uništena 1 lokomotiva, 15 vagona, izazvane 4 jače eksplozije i 15 požara itd.

Od januara do maja 1945. godine 11. lovačka i 42. jurišna vazduhoplovna divizija izvršile su 1.038 borbenih letova (sa 1.270 časova naleta) i uništile: 6 tenkova, 462 motorna i 437 zaprežnih vozila, 42 topa, 177 vagona, 15 lokomotiva i 10 pontonskih elemenata.

premama za ofanzivu na sremskom frontu izviđačka avijacija je aero-fotografisala čitavu taktičku dubinu rasporeda neprijateljskih snaga. Izrađene su foto-celine na kojima se mogla sagledati organizacija neprijateljskog odbrambenog sistema, kao i raspored snaga i sredstava. To je bio dragoceni materijal, koji je u toku priprema operacije našim štabovima veoma korisno poslužio.

Rezimirajući iskustva iz stvaranja, razvoja i dejstava naše avijacije iz NOR-a mogli bismo da zaključimo sledeće:

— Uloga i značaj avijacijske podrške partizanskih jedinica su veliki. Avijacija je u NOR-u dokazala da je nezamenljiva i u vatrenoj i u ostalim vidovima podrške partizanskih jedinica (posebno u obezbeđenju veze, lakim transportom svih vrsta i izviđanju). Potvrda takve ocene je uporno i sistematsko nastojanje partizanskih štabova i jedinica, od samog početka NOR-a, da nabave avione i da se oni upotrebe u izvršavanju raznovrsnih zadataka. Pri tome su zanemarivani i najosnovniji uslovi nužni za opstanak i upotrebu avijacije (veća slobodna teritorija, bezbedna upotreba, materijalne i tehničke mogućnosti opsluživanja, održavanja i upotrebe i niz drugih). Išlo se i do nedozvoljenih improvizacija, skopčanih s velikim rizicima za pilote, ali je u svemu tome bilo mnogo upornosti, elana i entuzijazma, karakterističnih za naš NOP u celini.

— Proces stvaranja i upotrebe avijacije u NOR-u bio je veoma specifičan. Do pojedinačnih aviona, grupe, pa čak i do kompletnih eskadrila, dolazilo se i borbom (kao ratni plen) i organizovanim prebegavanjem grupa simpatizera NOP-a iz redova neprijateljske avijacije na našu slobodnu teritoriju. Taj proces trajao je od 1942. do 1945. godine kada su, uz pomoć saveznika, stvorene naše krupne vazduhoplovne jedinice.

— Za formiranje, obuku, snabdevanje, održavanje i borbenu upotrebu partizanske avijacije potrebni su određeni uslovi — u prvom redu kadrovi, veća slobodna teritorija i izvori snabdevanja. U toku NOR-a, sve do kraja 1943. godine, skoro da nije postojao ni jedan od ovih uslova (osim nešto kadrova, rasturenih po čitavoj zemlji). A ukoliko je neki od njih i postojao, imao je privremeni karakter. I, upravo, u tim međuprostorima, avijacija je nicala, efikasno bila upotrebljavana i gasila se kada je dolazilo do promena uslova nužnih za njen opstanak. Obezbeđenje većih i čvrstih slobodnih teritorija i naslon na saveznike omogućio nam je da avijaciju stvorimo i upotrebimo (najpre sa savezničke, a kasnije sa sopstvene teritorije).

— Kadrovska baza (piloti, inženjeri, tehničari, mehaničari, meteorolozi, vezisti i dr.) stvorena je relativno brzo — delom iz redova onih koji su iz kvislinških formacija pristupali NOP-u, a pretežno zahvaljujući brzom osposobljavanju naših boraca u savezničkim školama i na kursovima. To je omogućilo da relativno brzo obezbedimo popunu oko 28 eskadrila, od kojih je 21 uzela učešća u ratu. Posebno treba naglasiti da su sportski piloti, osposobljeni u sportskoj i putničkoj avijaciji bivše Jugoslavije, vrlo brzo, za 2—3 meseca, ovladavali tehnikom letenja i borbenom upotrebom tada najsavremenijih lovačkih i jurišnih aviona. Bez takve kadrovske baze ne bi bilo moguće stvoriti tako brojne jedinice ni za godinu dana forsirane obuke. (Ovo iskustvo potvrđuje od

kakvog je značaja za odbranu zemlje razvoj privrede i sportske avijacije u kojima se obučava i stiže tehnički odgoj veliki broj vazduhoplovnih entuzijasta).

— Dva su momenta karakteristična u načinu upotrebe avijacije u podršci partizanskih jedinica: podrška sopstvenom — partizanskom avijacijom i podrška frontovskom avijacijom. I jedan i drugi način bio je primenjivan u NOR-u i to istovremeno. To se pokazalo nužnim, jer su se međusobno nadopunjavali i time postizali potpuniji efekti. Pokazalo se da je partizanskim snagama nužna podrška sopstvene avijacije, u prvom redu pomoćne — transportne i avijacije za vezu, čiju bi upotrebu organizovale više partizanske komande. Podršku borbenom avijacijom (vatrenu podršku) obezbeđivala bi avijacija fronta u sklopu izvršavanja zadataka u operativnoj dubini, a izuzetno i na zahtev partizanskih komandi.

— U upotrebi avijacije vladala su do kraja NOR-a razna shvatanja i uticaji kao posledica neizgrađenih sopstvenih stavova i rešenja. Radilo se i amaterski, na osnovu skromnih znanja i zastarelih principa iz vremena I svetskog rata, do najnovijih iskustava koja su u toku II svetskog rata sticali SSSR i zapadni saveznici, kod kojih su obučavani naši vazduhoplovni kadrovi. Praksa je izdiferencirala i izbacila na površinu ono što se pokazalo kao dobro i korisno i ukazala na specifičnosti upotrebe avijacije u uslovima partizanskog rata.

— Stečena su mnoga iskustva u organizovanju i sprovođenju sadejstva između avijacije i partizanskih jedinica, odnosno jedinica JA. Pokazalo se da se uspešno sadejstvo može ostvariti samo ako postoji kadrovska i materijalno-tehničko obezbeđenje (oficiri za navođenje, VOV, sredstva veze). Obuka partizanskih i jedinica KoV nužno treba da obezbedi potrebna znanja iz oblasti sadejstva, poznavanja mogućnosti avijacije, načina dejstava, obeležavanja prednjeg kraja, pokazivanja ciljeva i dr.

U realizovanju planova sadejstva između avijacije i partizanskih jedinica važnu ulogu imaju vazduhoplovni oficiri za sadejstvo i za navođenje, koji treba da se nalaze u štabovima partizanskih jedinica. Oni treba da su snabdeveni sredstvima veze za održavanje kontakata sa avijacijskim štabovima i avionima u vazduhu. To bi bili ujedno i stručni referenti u partizanskim štabovima, čiji bi zadatak bio da učestvuju u predlaganju i planiranju upotrebe avijacije, da pozivaju i navode avijaciju na ciljeve, kao i niz drugih zadataka.

Mnoge naše komande i štabovi stekli su samo početna iskustva u organizaciji i realizaciji planova sadejstva. Bilo je više uzroka zbog kojih se na ovom nije više učinilo. Osnovni uzrok je u tome što je sve do kraja 1944. godine najveći broj zadataka avijacija izvršavala tzv. slobodnim lovom i to po naređenjima viših komandi. Takva dejstva često nisu bila usklađena sa zadacima partizanskih i drugih jedinica, pa ni rezultati nisu bili iskorišćeni. Za sadejstvo nije bilo ni obučenih kadrova, ni dovoljno sredstava veze za obostrano pozivanje, navođenje i obaveštavanje, itd. Pa još i u 1945. godini i kad je avijacija pretežan broj zadataka izvršavala u operativnoj dubini, tj. u posrednoj podršci KoV, iz istih razloga izostajalo je sadejstvo sa partizanskim jedinicama koje su dejstvovala u pozadini fronta.

Ali, ne treba zanemarivati ni mnoga pozitivna iskustva postignuta u sadejstvu avijacije, partizanskih jedinica, armija i RM (naročito ona iz zadataka koje je izvršavala partizanska avijacija od 1942. do 1944. godine u Bosanskoj krajini — posebno eskadrila 5. korpusa, u Dalmaciji, pa 1. i 2. lovačka eskadrila, a posebno vazduhoplovne divizije u toku 1945. godine).

Sadejstvo sa partizanskim jedinicama, bez obzira na to koliko je bilo uspešno, obilovalo je mnogim nerešenim materijalno-tehničkim i kadrovskim problemima, zbog kojih ove jedinice nisu iskoristile mnoge uspešne poduhvate avijacije.

U podršci partizanskih jedinica odigrala je značajnu ulogu transportna avijacija. U tome je 1944. godina bila posebno karakteristična. Širom Jugoslavije, na slobodnoj teritoriji, postojala je široka mreža uređenih aerodroma, na kojima je organizovan prihvat savezničke transportne avijacije, čiji je osnovni zadatak bio snabdevanje ratnom opremom i evakuacija ranjenika.

— Piloti su u proseku izvršili po 50 do 70 ratnih zadataka. Iskustvo stečeno na tim zadacima, kao i u procesu borbene letačke obuke izvođene u specifičnim ratnim uslovima, predstavljalo je solidnu osnovu za dalju izgradnju vazduhoplovnih kadrova.

Najmanje ratnih iskustava stečeno je u upotrebi lovačke avijacije. Uzrok tome bila je slabo ispoljena aktivnost dejstava neprijateljske avijacije. To je uslovalo da su lovačke jedinice dobrim delom preorijentisane na lovačko-bombarderska dejstva, pored zaštite jurišnika i lovača-bombardera, a povremeno i transportne avijacije. To je išlo u prilog principu racionalnosti u upotrebi avijacije. Osim toga, stečeno je i iskustvo po kome lovačkoj avijaciji treba dati dvostruku namenu: za lovačka i lovačko-bombarderska dejstva. Jer, u ratu će često ofanzivna dejstva LA doći do potpunijeg izražaja od defanzivnog.

— Aerodromski manevar sa avijacijom često je vršen. U početku on je imao dvostruki cilj: skloniti avione iz rejona iz kojih su ranije dejstvovali, da ne bi bili otkriveni i uništeni, te se približiti rejonima upotrebe radi ekonomisanja s gorivom i mogućnosti dužeg zadržavanja u rejonima dejstava.

Još u toku 1943. godine predviđalo se korišćenje savezničke teritorije za manevar i dejstvo partizanske avijacije (u slučaju da u toku neprijateljskih ofanziva slobodna teritorija bude ugrožena).

Kasnije, kada su snage avijacije narasle, manevar je često vršen radi što povoljnijeg grupisanja, kao i zbog pomeranja fronta.

U izboru, uređenju i održavanju aerodroma, stečena su bogata iskustva. U tome su učestvovali i vojska i mesno stanovništvo. Organizovane su komande aerodroma sa najnužnijim organima za održavanje i opsluživanje, postavljanje oznaka, prikupljanje meteoroloških podataka, održavanje veze, prihvat, utovar i istovar materijala, maskiranje, odbrana aerodroma, itd.). Kasnije, na sremskom frontu, ova organizacija je potpuno usavršena, jer je dobila sva potrebna materijalno-tehnička sredstva i uređaje.

Sve su to iskustva koja našem komandovanju i starešinama mogu da služe za što uspešniju organizaciju vazduhoplovnih snaga i za njihovu pripremu za dejstva u eventualnom ratu.

General-major
Ljubiša ČURGUS

O ORGANIZACIJI I METODU RADA KOMANDE ZDRUŽENIH JEDINICA U SAVREMENIM USLOVIMA

Dinamičnost, brzina borbenih dejstava i često premeštanje KM zahtevaju od organa komandovanja veliku operativnost i umešnost u pripremanju i rukovođenju borbenim dejstvima. To u osnovi znači blagovremeno (daleko brže nego do sada) dobijanje i prikupljanje podataka o neprijatelju i situaciji na bojištu, njihovu obradu, brzo donošenje odluke i prenošenje potčinjenim komandama. Za pripremu operacije — boja u savremenim uslovima komande će redovno imati *vrlo kratko vreme*. Slučajevi kada će se raditi po ranijim vremenskim normama biće izuzetni. Međutim, bez obzira na kratko vreme i borbene uslove, donošenje pravilne i sigurne odluke traži organizovanost u radu komande i solidna rešenja, koja će proizilaziti iz najaktuelnije borbene situacije. Sve ovo ukazuje na potrebu da se neposrednije i na konkretan način sagleda rad komandi u savremenim uslovima i usaglasi novim zahtevima. Pri tome, ne bi bilo dovoljno samo izneti principe i stavove na koje ukazuje teorija već izaći s nekim konkretnim predlozima, koji polaze od naših potreba i uslova i koji mogu imati praktične koristi.

Iznošenje stavova i predloga o ovome, zasnivaće se na postojećoj organizaciji i formaciji komandi, sadašnjim tehničkim sredstvima za komandovanje i štabni rad, kao i uslovima kad se odluka za sledeću borbenu radnju-operaciju ne donosi u potpunosti i u isto vreme sa borbenom radnjom-operacijom koja je u toku.

Među najvažnijim pitanjima u radu svake komande je blagovremeno donošenje odluke. Prema svemu, izgleda da na brzinu donošenja odluke najviše utiču:

odgovarajući metod i organizacija rada komande i

stepen tehničke opremljenosti komande koja obezbeđuje brzinu i efikasnost.

Da bismo ove faktore mogli analizirati i pravilno oceniti, najbolje je sagledati kako se odvija proces rada u komandi po osnovnim pitanjima u donošenju odluke. Kao osnov u razmatranju uzeli smo da proces rada počinje od momenta dobivanja kompletnog zadatka od pretpostavljene komande. U tom momentu jedinica se može nalaziti u neposrednom dodiru sa neprijateljem, na većoj ili manjoj dubini u nekim od ešelona operativnog poretka. Pri tome treba istaći da komanda započinje svoj rad polazeći od pretpostavke da svi njeni organi prate situaciju i znaju osnovne podatke o neprijatelju, svojim snagama i zemljištu, zapravo da znaju sve ono što se u odgovarajućim uslovima moglo saznati. To znači da se dobivanjem zadatka odmah izvlače zaključci iz situacije i vrše upoređenja i procene po bitnim pitanjima koja on nameće.

U savremenim uslovima posebno je važno obezbediti što potpuniji kolektivni rad komande, tj. neposrednu prisutnost (čak u istoj pro-

storiji) i učešće svih organa koji mogu uticati na donošenje odluke. Takav kolektivan rad koga neprekidno vodi komandant započinje od momenta dobivanja zadatka i traje do donošenja odluke. Na kolektivan i ekspeditivan rad svih organa komande u velikoj meri utiče i nastojanje same komande da rad započne tako kako bi se *što pre donela osnovna zamisao*, ideja odluke, jer je to *najhitnije i čvorno pitanje celog procesa*, ne samo zato što čini idejnu osnovu rešenja-odluke, već i zato što joj se prilagođava i na njoj bazira rad svih organa komande na proceni situacije i započinje neposredno planiranje operacije.

Osnovna zamisao se ne može doneti *ad hoc*, bez obzira na kritičnost vremena koju nameću savremeni uslovi. Adekvatno idejno rešenje se može doneti samo na bazi odgovarajuće procene najuticajnijih faktora. Međutim, proučavanje situacije, kad se komandantu iznose makar samo zaključci, ipak traži mnogo vremena. Ovaj deo poslova je u celom procesu rada komande obično i najduži. Zato je od posebnog značaja kojim metodom će komanda proceniti situaciju da bi došla do osnovne zamisli. Dosadašnje iskustvo je dalo više metoda, ali u praksi je prevladao onaj po kome se vrši sveobuhvatna procena neprijatelja i sopstvenih snaga, u koje uključiti i ostale faktore (vreme, zemljište). Međutim, procena i na ovaj način traži puno vremena, pa se postavlja pitanje da li se i koliko može još skratiti, a da se ne umanjí kvalitet i celishodnost.

Svaka komanda, pa i kad jedinice nisu u neposrednom dodiru sa neprijateljem, obavezna je da permanentno prati situaciju na frontu i da je ceni prema svojim mogućnostima. Polazeći od toga, normalno je da u velikoj meri poznaje neprijatelja i zemljište na kom dejstvuje, da je ocenila njegove mogućnosti, pa možda i eventualne namere. Za to postoji niz određenih puteva i načina. To znači da će dotičnoj komandi, nakon dobivanja zadataka, biti dovoljno da se *kratko osvrne* samo na nove podatke o neprijatelju koji su od bitnijeg uticaja na izvršenje zadatka. Ostaje kao najvažnije da se dobro i realno procene mogućnosti sopstvenih snaga u izvršavanju dobivenog zadatka.

Kad komanda ima vrlo malo vremena za odluku, najbolje je da procenu vrši kroz traženje najadekvatnijih odgovora na pitanja koja postavlja osnovna zamisao odluke. U svakom slučaju mora se proceniti i dati odgovor na sledeća pitanja: gde je pravac glavnog i pomoćnog udara u napadu, odnosno položaji (pojasevi) u odbrani; grupisanje osnovnih snaga (pešadijske i oklopne jedinice) po pravcima (pojasevima) i njihov bliži i dalji cilj; upotreba nuklearnih i avio-sredstava, lokacija komandnih mesta i vreme gotovosti za napad, odnosno odbranu. Ovde može doći i još poneko pitanje, karakteristično za datu situaciju i postavljeni zadatak, ali ovo su osnovna pitanja koja se ni u kom slučaju ne mogu izostaviti.

To znači da komandant sa svojim organima odmah, nakon upoznavanja sa zadatkom, prilazi analizi jednog po jednog pitanja osnovne zamisli radi pronalaženja najadekvatnijeg odgovora. Na prvi pogled ovo ima suviše uzak i parcijalan karakter. Međutim, ako komanda već poznaje opštu situaciju, prirodno je da ide na konkretnu procenu samo onih pitanja iz kojih će neposredno proizaći idejno rešenje (pravac

glavnog udara, grupisanje snaga i dr.). Ovakva procena je ne samo najbrži put do rešenja već i najintenzivnije koncentrisanje komande na čvorna pitanja same odluke. Zato se i ne bi moglo govoriti o parcijalnom, već neposrednom procenjivanju bitnih elemenata koje traži odluka. Ovakvim načinom rada načelnici rodova i službi odmah u toku ove procene najneposrednije uočavaju i cene ulogu svog roda (službe) i mogu realno predložiti na koji način će obezbediti komandantovu zamisao.

Ono što je najvažnije i što treba posebno istaći u ovakvom metodu rada komande je to da organi komande ne treba da iznose komandantu svoju procenu ili zaključke iz procene situacije. Načelnik štaba, načelnik operativnog odseka, načelnici rodova, i drugi organi, cene situaciju da bi došli do zaključka o najoptimalnijoj upotrebi svojih jedinica u datoj situaciji, s tim da komandantu daju samo konkretan predlog. Iznošenje misaonog procesa u proceni situacije može imati koristi jedino kada se ima dovoljno vremena i da bi se starešine obučile u brzom i sistematskom analiziranju situacije.

Ovde se može postaviti pitanje, da li ovakva procena situacije neće uticati na kvalitet odluke? Odgovor je u sposobnosti starešina i komande. Ako imamo sposobne štabne oficire i uvežbanu komandu, nema vremena a nisu ni potrebna duga referisanja o svim elementima situacije. Da bismo u tome uspeli, štabne oficire treba osposobljavati u operativnom i brzom radu u komandi. Kao metod rada najpogodnija su taktička zanimanja po sistemu grupnog metoda. Na ovaj način se najviše nauči, jer se sagledava logičnost misaonog procesa, pravilnost uočavanja bitnih momenata u situaciji i koliko takva procena daje osnova za donošenje odluke. Ovakav rad će brzo ukazati da li se i kada može ići na sledeći stepen obučavanja starešina (KSRI, ŠRI, vežbe komandi na zemljištu) i uticaće u raspoređivanju na određene funkcije u komandi.

Ukratko ću se osvrnuti na to kad i kako odgovarajući načelnici započinju i rešavaju zadatke svoga roda (službe) za borbenu radnju — operaciju koja se planira. Treba imati u vidu da je za potpun i kompleksan rad komande najpovoljnije otpočeti kada zajedno sa zadatkom (odlukom) pretpostavljenog stignu i posebna naređenja za upotrebu roda (službe).

Zadatak pretpostavljene i osnovna zamisao svoje komande čine bazu za rad rodova i službi. Na osnovu njih oni razrađuju predlog upotrebe roda i počinju da formiraju naređenja potčinjenim komandama i jedinicama. Paralelno sa donošenjem odluke dovršavaju se i rešenja za upotrebu roda, a zatim oformljuju se izvršna dokumenta i prilažu uz zapovest (direktivu).

Da bi se ovo postiglo svaki načelnik roda (službe) mora imati više slobode i inicijative delovanja u sklopu zadataka i osnovne zamisli sa izraženom težnjom da se komandantova odluka najbolje obezbedi. To znači da organi komande odmah posle upoznavanja sa osnovnom zamisli rade na pripremi predloga bez traženja i očekivanja naknadnih naređenja komandanta ili načelnika štaba. Izuzetno, za posebno važna pitanja će tražiti objašnjenje ili saglasnost. Savremeni uslovi zahtevaju takav metod rada organa komande koji mora imati u vidu ove mo-

mente. Treba se podsetiti da gotovo sve armije smanjuju broj ljudstva u komandama. Sa jedne strane su zahtevi za rigorozno skraćivanje vremena u pripremi i planiranju borbenih dejstava, a na drugoj strani se smanjuje broj ljudi koji treba da izvrše te pripreme u znatno složenijim uslovima. Ova protivrečnost se jedino može rešavati sa uvežbanim oficirima i odgovarajućim metodama rada komande, vodeći pri tom računa da se ne dozvoli neorganizovanost u rukovođenju i rizik neusaglašenog dejstva brojnih jedinica, rodova i službi čiju upotrebu planira komanda združene jedinice.

Treba usvojiti takav metod rada komande koji će omogućiti da se ova protivrečnost savlada. Ako načelnik roda počne planiranje upotrebe svog roda nakon odluke komandanta, neće završiti svoj posao ni dostaviti planirane zadatke potčinjenim jedinicama na vreme. To znači da potčinjena komanda neće moći da počne blagovremen, sinhronizovan i celovit rad zahvatajući zadatke rodova i službi, jer njihova naređenja nisu stigla sa zapovešću (direktivom). Od kolikog je ovo značaja može se pretpostaviti, ako se ima u vidu da odluka po hijerarhijskoj lestvici mora stići do krajnjeg izvršioca (vojnika — poslužioca oruda), a u toj lestvici od komande divizije ima pet stepenica. Kad se tome doda potreba da niže taktičke komande ovu pripremu treba da izvrše na zemljištu i za videla, onda postaje jasno od kolikog je značaja vreme i njegovo efikasno korišćenje.

Kao što se vidi, organi komande moraju da pripreme i da formiraju rodovska i ostala naređenja paralelno sa donošenjem odluke. Ovaj momenat, također, naglašava hitnost donošenja osnovne zamisli i važnost kolektivnog rada komande. Načelnici rodova i službi moraju biti osposobljeni da brzo i spretno rade, da, na bazi osnovne zamisli, samostalno i operativno deluju. Ceo proces njihovog rada od upoznavanja sa zadatkom, procene situacije, predloga upotrebe i oformljavanja naređenja mora se sažimati, a neke poslove moraju jednovremeno obavljati. To znači da organ roda (službe) u proceni situacije jednovremeno donosi i rešenje, koje unosi na kartu, i dokument. I za načelnika roda (službe) je najjednostavnije da vrši procenu po onim pitanjima i redosledu koje sadrži predlog ili naređenje po rodu. Shvatanje zadatka i opštu procenu je već izvršio sa komandantom u toku donošenja osnovne zamisli, a sada postavlja i cení samo ona pitanja koja traži odgovarajući plan (naređenje) za upotrebu roda. Na toj osnovi dobivene odgovore ucrtava na kartu i oformljuje u odgovarajućim dokumentima. Ukoliko u toku rada naiđe na nepoznanice ili teškoće, može brzo dobiti objašnjenje, jer kolektivan rad obezbeđuje da su svi osnovni organi komande na okupu. Na ovaj način, plan upotrebe roda se razvija i konkretizuje od samog početka, doteruje i dopunjava u toku rada, tako da u vreme donošenja komandantove odluke dobije završnu formu. Tako se ceo proces rada odvija relativno brzo i lako, sa komandantovom odlukom završe se i ostala dokumenta i kompletan i oformljen zadatak blagovremeno se dostavlja potčinjenima.

Na sličan način rade i organi pozadine na PKM. Nakon donošenja osnovne zamisli pomoćnik komandanta za pozadinu ili njegov operativni organ odlazi na PKM i organizuje kolektivan rad organa službi radi blagovremenog donošenja predloga za odluku, a zatim ofor-

mljuje planove-dokumente. Sve ovo, a i praksa je ukazala da se PKM ne sme suviše i nepotrebno udaljavati od KM. Pored toga, treba imati u vidu da više komande normalno preduzimaju mere snabdevanja i zbrinjavanja i pre nego potčinjeni dobije zadatak. No, ovo ulazi u domen posebnog razmatranja.

Da bi još konkretnije prišli ovom pitanju, korisno bi bilo dati i proračun vremena celog procesa rada komande u donošenju odluke. U teorijskoj obradi ovog pitanja ne nailazi se na raščlanjen proračun vremena za rad komande u savremenim uslovima, već se obično daje načelan stav o vremenskoj granici i ostaje se u opštim okvirima (komandant divizije treba da donese odluku za jedan do dva časa i sl.). Radi izmene mišljenja o ovom pitanju i daljeg izučavanja, ovde će se izneti jedan (mogući) proračun kada komanda ima malo vremena. Proračun je raščlanjen po osnovnim radnjama komande na donošenju odluke:

kolektivno proučavanje i shvatanje zadatka sa ucrtavanjem podataka na kartu, oko pola časa;

kolektivna procena situacije i donošenje osnovne zamisli, oko jedan čas;

pripremanje predloga i referisanje komandantu, oko pola časa;

izdavanje komandantove odluke (usvojene predloge upotrebe jedinice ne ponavlja) i unošenje na kartu, pola časa;

konačno oformljenje zapovesti i naređenja rodova i službi, oko jedan čas.

Ovde je iznet kompletan proces donošenja odluke, sa aktivnim učešćem svih organa komande. Međutim, ako to situacija zahteva ovo se skraćuje izostavljanjem pojedinih elemenata, sve do onog vremenskog minimuma kada komandant sam donosi odluku uz kratku procenu sa najbližim saradnicima.

Kao što se vidi i ekspeditivan metod rada zahteva oko 2,5 časa za donošenje odluke, a zapovest će potčinjenima moći krenuti nakon 3,5 časa. Ovaj momenat se može donekle ublažiti ako se potčinjeni komandanti na vreme pozovu u komandu da saslušaju odluku i unesu je na kartu. Time se dobija ne samo u vremenu, već i u pogledu objašnjavanja važnih pitanja ili isticanja nekih elemenata odluke. Zato, kad god ima uslova, ovo je korisno primeniti.

Ovaj proračun je samo jedan prosek koji će mnogima izgledati nedovoljan za komandu divizije da izuči sva pitanja, donese i oformi odluku. Međutim, ako se pođe od stare istine — da je bolje doneti odluku na vreme, pa i nešto slabiju, nego idealnu ali kasno, onda drugog izlaza nema, jer zakašnjenje najčešće može da znači i poraz. Treba naglasiti da se pri razmatranju ovog proračuna polazilo od toga da komanda ima sposobne i dobro uvežbane oficire, koji brzo uočavaju i cene situaciju, donose jasne i konkretne predloge, brzo i sažeto oformljuju dokumente.

Navedeni proračun iako je zasnovan na racionalnom korišćenju vremena za pojedine radnje, ne bi bio realan ukoliko se ne usvoji kolektivan metod rada komande. A to znači da, pored načelnika štaba, u zajedničkom radu sa komandantom obavezno učestvuju i ostali po-

moćnici, načelnik prvog i drugog odseka i načelnici onih rodova čija uloga u dotičnom zadatku ima poseban značaj.

Redosled poslova u procesu ovakvog kolektivnog rada bio bi sledeći: zajedničko proučavanje zadatka i donošenje osnovne zamisli uz procenu situacije u vezi s pitanjima koja traži zamisao. Ovaj deo rada je najvažniji, a i najpresudniji. Zato je početno angažovanje komande najintenzivnije da bi se poslovi kvalitetno i u što kraćem vremenu obavili, jer čine osnovu za dalji celishodan i organizovan rad komande, i uslove za početak angažovanja potčinjenih komandi. Organi u komandi planiraju upotrebu svoga roda (službe), oformljuju predloge za komandantovu odluku i naređenja za potčinjene, koji će se priložiti uz zapovest. Potčinjene komande, ukoliko njihovi komandanti nisu bili prisutni pri donošenju osnovne zamisli, dobivaju elemente osnovne zamisli u vidu prethodnih naređenja. U isto vreme operativni organ formuliše prve četiri tačke zapovesti pošto već raspolaže svim potrebnim elementima. U određeno vreme načelnici rodova i pomoćnici komandanta iznose predloge o upotrebi svoga roda (službe) koncizno i u formi kako će ući u zapovest. Posle toga komandant donosi odluku i odmah prelazi na iznošenje zadatka svake jedinice, jer je osnovnu zamisao (tačka 4 u zapovesti) doneo ranije, a usvojene predloge pojedinih rodova (službi) ne ponavlja. Na ovakav način komandant može za kratko vreme izneti odluku, koju svi jednovremeno unose u svoje karte. Isto tako, koristeći oformljene predloge rodova (službi) operativni odsek će lako i brzo oformiti i napisati zapovest.

U čemu je ovde i kakva prednost? Najviše u tome što se relativno brzo i organizovano dolazi do odluke, zapovesti i naređenja po rodovima i službama. Pored toga, odmah po donošenju osnovne zamisli, potčinjene komande se angažuju i počinju svoju pripremu, a organi sopstvene komande rešavaju pitanja upotrebe jedinica svoga roda (službe) i to polazeći od sigurne i konkretne osnove. Brzo oformljavanje i dostavljanje zapovesti (direktive) sa priložima po rodovima (službama) ima poseban značaj za blagovremeno i potpuno angažovanje potčinjenih komandi po svim linijama, jer za to osnovna zamisao ne može dati dovoljno podataka.

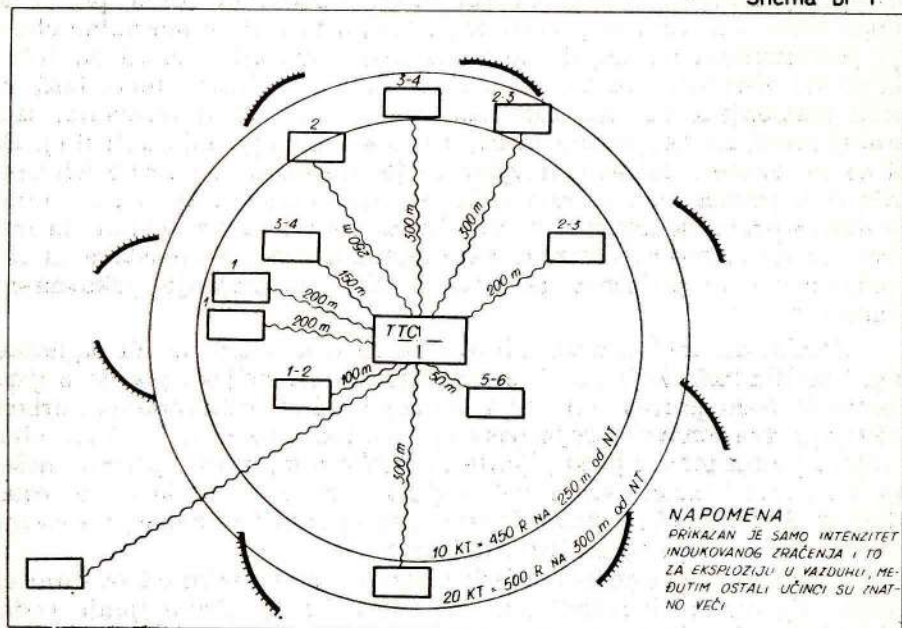
U ovakvom metodi, gde se kroz ceo organizacioni proces rad organa komande objedinjuje i u pojedinim fazama tako sinhronizuje da se niz poslova paralelno obavlja, uloga načelnika štaba ima poseban značaj. On organizuje, precizno i detaljno reguliše rad komande po zadacima, vremenu i organima i drži u ruci celokupni proces rada. U vreme mira organizuje uvežbavanje pojedinih organa i komande u celini i tek kada postigne da svaki organ majstorski vlada delom svoga posla, a cela komanda po zadacima, vremenu i ljudima funkcioniše kao uhodani mehanizam, onda i navedeni proračun postaje realan. Bez ovoga, svi zahtevi za skraćivanjem procesa su iluzorni i praksa bi ih brzo demantovala.

Kako obezbediti kolektivan rad na KM, vodeći pri tome računa o bezbednosti i drugim momentima koje nameću savremeni uslovi? Obično se misli da je zaštita od nuklearnih sredstava postignuta ako se organi komande na KM decentralizuju po odeljenjima, odsecima, elementima centra veze i sl. Rešenje se traži u rastresitosti koja se obično ostvaruje što se ovi organi razmeste tako da su međusobno udaljeni

100 do 300 metara pa i više. Praksa je pokazala da pri postojećim tehničkim sredstvima komandovanja, ovakva decentralizacija onemogućava ili u najmanju ruku jako otežava ekspeditivnost rada komande. Zato bi bilo nužno najpre razmotriti šta se i koliko dobiva sa ovakvom rastresitošću. Da li je to rešenje u pogledu bezbednosti od nuklearnog udara, recimo projektilom 10 — 20 KT?

Kada izađe u rejon odakle će rukovoditi borbenim dejstvima, komanda se deli na KM, RKM i PKM. Izuzimajući radio-centar veze, koji se izdvaja na veće udaljenje, na KM izlazi relativno mali broj

Shema br 1

starešina komande (u pd 15 do 20) i ukoliko se razbiju po odeljenjima na 100 do 300 metara, oni će se razmestiti po dvojka-trojkama, ali i dalje ostati u granicama snažnog dejstva nuklearnog projektila od 10 KT (skica br. 1). Prema tome, ovako rastresit raspored komande na KM u osnovi ne rešava zaštitu od nuklearnog udara male snage. S druge strane, ako se komanda na ovaj način rasporedi na KM, neće moći brzo i efikasno da radi kao kolektiv. Praksa je pokazala da se u ovom slučaju gubi mnogo dragocenog vremena. Starešine koje učestvuju u pripremanju odluke su vrlo često u pokretu od svog šatora (skloništa) do komandanta ili načelnika štaba. Stalne izmene situacije traže da se na kartu unose najsvježiji podaci, pa starešine moraju da odlaze u prvo i drugo odeljenje radi uzimanja podataka. S obzirom na veći broj organa koji su izdvojeni i vode svoje radne karte, ovo često stvara gužvu, ometa rad prvog i drugog odeljenja, dok svi ostali gube mnogo vremena u ovim »šetnjama«. Sve ovo još više komplikuje

često premeštanje KM, a pogotovo kada se to čini noću. Dobra organizacija veze na KM ovo ne rešava, već samo donekle ublažuje, jer je nemoguće sredstvima veze brzo i sigurno prenositi sve podatke ovolikom broju organa. Čak ni savremena sredstva veze, koja predajom istovremeno i šifruju sadržaj, ne mogu zadovoljiti potrebe komande u procesu donošenja odluke.

Brz i ekspeditivan rad komande može se postići kad se svi organi koji učestvuju u donošenju odluke nalaze pored komandanta ili načelnika štaba, tj. kad im se obezbedi neposredan, dobar i kolektivan rad. Sve ovo ukazuje na potrebu da se razmeštaj komande na KM ozbiljnije razmotri. U pogledu zaštite od nuklearnih udara, primarnu ulogu treba dati češćem premeštanju KM, s tim da se normalno obavlja pod zaštitom mraka, da se radio-centar izdvoji i udalji od KM i da se svi elementi KM ukopaju, maskiraju i preduzmu mere bezbednosti (zaklonjeni od oka, foto-kamere i elektronskog izviđanja; saobraćaj svesti na neophodnu meru, a u toku dana ga zabraniti itd.). Da bi se ovi zahtevi ostvarili neophodno je obezbediti i izvesne tehničke uslove. U prvom redu da komanda raspolaže štabnim kolima u kojima se nalaze priručna sredstva za rad štaba, vezu i odmor. Zatim, da ima veće štabne šatore sa laganim kompletima pomoćnih sredstava za rad i odmor koji su podešeni za brzo i lako postavljanje, pakovanje i transport.

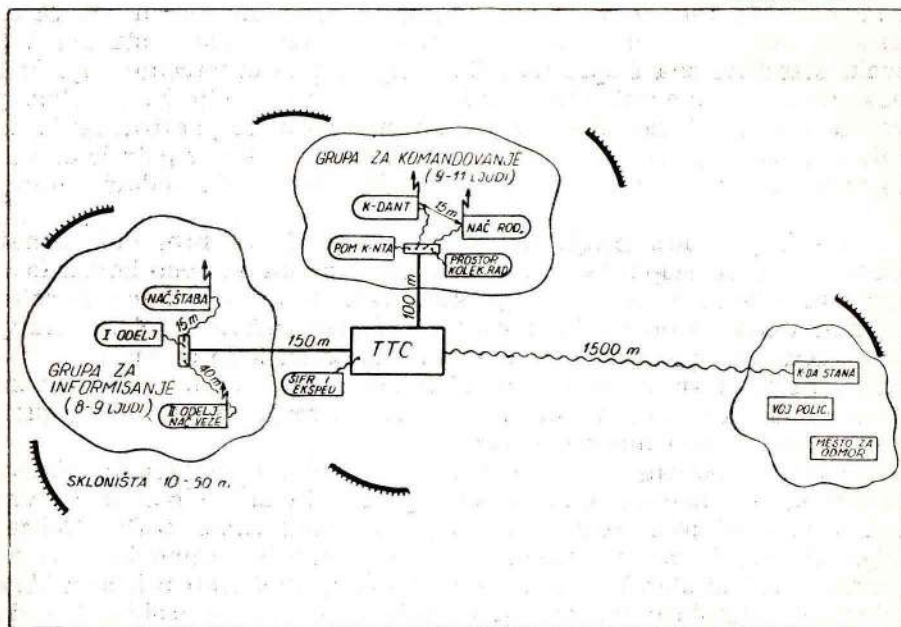
Kolektivan metod rada zahteva da se u komandi izvrši organizacija i podela rada koja donekle zanemaruje formacijsku podelu organa komande. Sam proces donošenja odluke i uslovi rukovođenja borbom izdvajaju dve osnovne grupe poslova koje rešava komanda. Jedni obuhvataju permanentno prikupljanje podataka o situaciji, njihovo unošenje na kartu i informisanje svih organa komande, suseda i pretpostavljenog. Drugi, što je donekle izdvojen deo poslova komande, donošenje odluke i planiranje operativnih dejstava.

Ovako usvojena podela odmah ukazuje i na potrebu odgovarajućeg grupisanja organa komande na KM (skica br. 2). Prikupljanje podataka i informisanje zahteva posebnu, izdvojenu grupu starešina na KM. Tu bi se, normalno, nalazila dva do tri oficira iz štaba, koji su osposobljeni da lako i vešto vode radnu kartu, da brzo, tačno i neposredno primljene podatke, tako reći, sa telefonske slušalice nanose na radnu kartu i obratno. Radna karta ove grupe mora imati preglednu i uvek aktuelnu situaciju o neprijatelju i svojim snagama, i to za komandu divizije raspored snaga najmanje do bataljona i samostalne čete. Ova grupa neprekidno i neposredno informiše komandanta i ostale organe o svakoj važnijoj promeni. S obzirom na poslove i zadatke normalno je da ovom grupom rukovodi drugi odsek ili oficir iz prvog odseka. Formiranjem ove grupe u svim komandama (po vertikali i horizontali), znatno se dobiva u sigurnosti i potpunosti podataka, ekspeditivnosti informisanja i ekonomičnom korišćenju postojećih kanala veze. Na ovaj način će se izbeći sadašnja praksa da svaki organ komande, počev od komandanta i načelnika štaba, načelnika odseka do načelnika roda, neposredno obaveštavan ili sam traži i preko sredstava veze paralelno prima iste podatke po svojoj liniji. Pored toga, stalna je praksa da svi organi komande često odlaze u sklonište načelnika štaba prvog i

drugog odseka da uzimaju ostale podatke i kompletiraju situaciju. Na ovaj način se baš ovim organima, koji su najviše angažovani onemogućava normalan rad. Uvođenjem ovakve grupe, nazovimo je — »grupa za prijem podataka i informisanje«, prestaje potreba za čestim traženjem podataka od drugih organa komande preko sredstava veze, itd., pri čemu se gubilo dragoceno vreme i ometala radna atmosfera u komandi.

Drugu i važniju grupu, nazovimo je »grupa za komandovanje«, sačinjavale bi starešine, koje neposredno pomažu komandantu u donošenju odluke i rukovođenju borbenim dejstvima. Pored komandanta, načelnika štaba i ostalih pomoćnika, u ovu grupu ulaze načelnik prvog

Schema br 2

i drugog odseka i načelnici onih rodova čija je uloga u dobivenom zadatku posebno važna. Ovoj grupi treba stvoriti uslove za zajednički rad u toku donošenja odluke i za rukovođenje dejstvima u dinamici. Za grupu bi trebalo obezbediti šator (zemunicu) odgovarajuće veličine sa svim sredstvima koja omogućuju zajednički rad cele grupe. Ona treba da ima odgovarajući komplet za vođenje štabnih poslova, pribore za vođenje radne karte, kopiranje i umnožavanje, obrasce raznih dokumenata, magnetofon i drugo. O ovome se u celini stara načelnik štaba preko komande stana i prvog odseka. Oficiri I, II odseka i rodova treba da su umešni u štabnom poslu i planiranju, da prate proces rada i jednovremeno rade planove, a iznošenje komandantove odluke neposredno unose na kartu. Znači, jednovremeno sa donošenjem odluka se grafički oformljuje. Ovakav postupak unosi sredečnost i ubrzava rad.

Iz ovako uređenog centra komandant rukovodi komandom i neposredno komanduje jedinicama. Ni jedna ni druga grupa ne smeju se suviše udaljiti od žičanog centra veze i treba da imaju odgovarajući broj priključaka za vanjske i unutrašnje veze.

Dokumentacija koju obrađuje svaka komanda ima veliki značaj za njen ekspeditivan rad. Neophodno je najpre odrediti koja dokumenta obavezno i u svakoj situaciji treba raditi. Za svaki dokument odrediti koji ogran komande ga vodi i do kada mora biti oformljen. Radi svođenja dokumentacije na neophodan obim i meru potrebno je precizirati formu i sadržaj svakog dokumenta. Pri tome izostaviti sve ono što je regulisano postojećim pravilima, propisima i normama ili što komanda i njeni organi moraju znati. U zapovesti se, ponekad, unose celi odeljci po PNHBO, PVO, moralno-političkom stanju bezbednosti, itd., koji su uopšteni i ne konkretizuju obaveze u vezi sa zadatkom jedinice. Obično su ovo principi i doktrinarni stavovi koje svaki starešina zna i sprovodi. Ovo nepotrebno opterećuje najvažniji dokument — zapovest, čak i kada vreme nije u pitanju. Posebno je važno u zapovesti ne unositi ništa suviše, naročito parafraziranje načela i taktičkih principa. Ako je to ipak za potčinjenog potrebno, onda to treba učiniti u prilogima ili uputstvima koja daju rodovi (službe).

Celokupno dosadašnje iskustvo ukazuje da se broj dokumenata mora svesti na neophodan minimum koji traži savremeno komandovanje, dok forma i sadržaj svakog dokumenta moraju biti sažeti, koncizni i jasni. Osnovne elemente, formu i redosled sadržaja dokumentacije treba pravilski propisati. Za one dokumente za koje se može utvrditi odgovarajuća forma, treba unapred izraditi obrasce i formulare sa kojima komanda i njeni organi uvek treba da raspolažu. Ovo će sigurno da uprosti i ubrza mnoge poslove.

Postoje mišljenja da ovo vodi šablonizmu i sputava inicijativu. Međutim, ona nemaju osnova, već sprečavaju da se reši jedno vrlo važno pitanje koje savremeni uslovi komandovanja traže. Dobra i odgovarajuća forma, utvrđena u šablon, može biti samo korisna. Sigurnog i veštog starešinu ovo neće nikada ograničavati u izboru ideja, inicijativi i konkretnim rešenjima koje će i uneti u »šablonske« dokumente.

Radnu kartu kao najvažniji dokumenat treba posebno istaći. Ona je sastavni deo rukovođenja i funkcije svakog organa komande. Radna karta je vrlo važna svakom starešini od upoznavanja sa zadatkom, procene situacije, donošenja odluke do formulisanja direktive, naređenja i planova. U naglim promenama situacije, kada se nema vremena za formulisanje naređenja (direktive) i njihovo prenošenje sredstvima veze, zadatak se potčinjenima može preneti i po karti. Oficir za vezu će, sa dobro sređenom kartom, brzo i sigurno preneti odluku potčinjenom komandantu i najbrže ga uesti u zadatak. Ovakav način prenošenja odluke će biti redovan kada su jedinice u pokretu, pregrupisanju, a vreme kratko ili situacija nalaže posebnu tajnost. Zato je veoma važno da se u školama i trupi posveti posebna pažnja obuci starešina i sigurnom i brzom čitanju i vođenju radne karte.

General-potpukovnik
Velimir KNEŽEVIĆ

KAKO ORGANIZOVATI GRUPNA ZANIMANJA

Razmišljajući o oblicima i metodi obuke starešina u komandama možemo zaključiti da i tu treba ponešto dograditi i usavršiti. Reč je o nekim metodskim postupcima kojima bismo mogli unaprediti grupna zanimanja, koja su se pokazala kao najpogodniji oblik pripreme organa komandi za složenije vežbe, pre svega, komandno-štabne ratne igre.

Osnovni cilj grupnih zanimanja je da se kroz razmenu mišljenja ujednače stavovi i pogledi o konkretnim pitanjima, na bazi usvojene vojne doktrine, tj. postavki Ratne službe i drugih borbenih pravila. Postojeća borbena sredstva i tehnika, kojima raspolažu jedinice i komande, zatim pravila, borbena uputstva i informacije traže od starešina i komandi da neprekidno proučavaju, dopunjavaju i prilagođavaju svoje znanje i sposobnost zahtevima savremenog komandovanja.

Ovim se ne umanjuje značaj i potreba seminarske obrade kao forme rada u razjašnjavanju pojedinih pitanja i usvajanja jedinstvenih stavova. Kao forma rada i sastavni deo grupnih zanimanja mogu se organizovati i predavanja po određenim pitanjima koja su vezana za konkretnu temu, a ova je predmet grupnog zanimanja.

Da bi se obezbedila jedinstvena upotreba jedinica (taktičkih ili operativnih), sva razmatranja, pogledi i mišljenja moraju da polaze od jedinstvene baze i uslova, tj. od jedinstvene operativno-taktičke zamisli pretpostavljenog komandanta. Polazeći od jedinstvene odluke i jasno izraženog cilja (šta se želi postići na pojedinim komandnim stepenima) kroz grupna zanimanja treba ostvariti da svaki organ komande na svom nivou, kroz analitička i dokumentovana istraživanja, sagleda rešenje ili predlog po najbitnijim problemima.

Organizovanje i sprovođenje grupnih zanimanja je kontinuirani proces koji sadrži: planiranje, izradu zadatka i postavljanje ciljeva, pregled jedinica i ustanova, određivanje pitanja po kojima će učestvovati na grupnim zanimanjima, dalju razradu zadatka za nivo određenih jedinica, ustanova, praćenje, prikupljanje i sumiranje iskustava, njihovu analizu s gledišta ocena i zaključaka nadležnih komandi, itd.

U celini, grupna zanimanja kao forma obuke su analitičan i studiozan rad, pružaju mogućnost komandama i ustanovama da ujednače stavove i mišljenja u konkretnoj primeni postupaka i sagledavanju mogućnosti jedinica i ustanova. Pored toga, ona pružaju mogućnost komandi da praktično proveri kako se realizuje nastavni plan i program u obuci trupe. Iskustvo je pokazalo da takav način rada obezbeđuje veću zainteresovanost starešina viših komandi u sprovođenju nastavnog plana, jer kroz praktičnu nastavu u trupi mogu da provere svoje predloge i mišljenja.

Kontinuitet u organizaciji grupnih zanimanja. U našoj praksi su grupna zanimanja najčešće organizovana tako da svaki komandni stepen, nezavisno od drugog, rešava, da tako kažemo, »svoj« taktički zadatak. Pri tome, viša komanda obično u svoje zanimanje uključuje po nekoliko starešina (4 do 5) iz nižih komandi. Takav način rada ima dobre i slabe strane. Dobre su u tome što se svakoj komandi omogućava da, sprovođenjem određenog taktičkog zadatka, rešava baš one nastavne zadatke za koje je neposredno zainteresovan. A slabe, što takav rad ne pruža, uvek, mogućnost da se razigra svaki element borbenog poretka. Jedan broj oficira neizbežno ostaje izvan tako organizovanih zanimanja.

Uzmimo, na primer, komandu čete ABHO koja se ovakvim obučavanjem u mirnodopskim uslovima ne priprema za svoju funkciju u ratu. Uključivanjem u grupna zanimanja komande vojnog područja treba da joj se omogući da najkonkretnije sagleda svoju ulogu koju će imati u eventualnom ratu. Naveo sam primer čete ABHO, ali ovakvih primera ima i za druge jedinice organskog sastava vojnog područja. Upravo zbog toga bi bilo korisno da postojeću organizaciju grupnih zanimanja dopunimo i usavršimo tako da budu obuhvaćeni i razrađeni postupci za više elemenata borbenog poretka (a u određenom periodu i svi).

Polazeći od naših iskustava, mislim da se postavljeno pitanje može uspešno rešiti na ovaj način.

Sve komandne instance u sklopu vojnog područja mogu organizovati grupna zanimanja na bazi razrade jednog taktičkog zadatka, s tim što bi serija grupnih zanimanja počela zanimanjem u komandi vojnog područja. Poželjno je da to bude u početku nastavne godine, januar — mart, da bi potčinjene komande mogle da planiraju svoja grupna zanimanja na osnovu jedne jedinstvene taktičko-operativne zamisli. Niže komande (i službe) bi na svojim grupnim zanimanjima rešavale taktičke pretpostavke onog obima i sadržaja koji im pripada, s obzirom na ulogu koju imaju u borbenom poretku više jedinice. Znači, ako starešine u komandi vojnog područja rešavaju zadatak iz odbrane ili napada, istu temu treba na grupnim zanimanjima obrađivati i u nižim komandama. Za starešine rodova i službi ovakva zanimanja mogu se organizovati u okviru garnizona.

Takav sadržaj grupnih zanimanja mogao bi se, najzad, preneti i u trupne jedinice — na pokretna logorovanja, zajedničke vežbe ili vežbe bojeve gotovosti, gde bi se i praktički proverila realnost proračuna, procena i rešenja koja su doneta na grupnim zanimanjima u komandama, ako ne svih, ono bar onih koji se tiču upotrebe tih jedinica.

Šta nam pruža takav metod organizacije grupnih zanimanja?

Očevidno je da ima više prednosti, jer se, sem ostalog, na taj način prilikom rešavanja jedne operativno-taktičke zamisli raščiste nejasna pitanja, ujednače i usklade gledišta u praktičnoj primeni postavki ratne doktrine na jednom zadatku. I to baš po onim pitanjima za koja je starija komanda najviše zainteresovana, čija je namera da ceo starešinski sastav, sve organe komande, pripremi za KŠRI i druge složene vežbe, sa potpuno usvojenim doktrinarnim stavovima i prečišćenim pogledima. Takav metodski postupak omogućava da se kroz grupna

zanimanja u komandama svih stepena angažuju bezmalo sve starešine rodova i službi i da se potpuno razradi i uigra svaki elemenat borbenog poretka. Pored toga, ovakvim metodskim postupkom postiglo bi se jedinstvo u obradi dokumentacije koja još uvek predstavlja ozbiljnu slabost u radu naših komandi i ustanova.

Ako se ovako organizovana grupna zanimanja dopune, odnosno kad se po sličnoj shemi izvode i štabne ratne igre na kojima se razrađuju pitanja u praktičnoj primeni pravila o radu štabova i organa komandi u ratu, osobito stavova o brzini rada, izradi borbene dokumentacije, stilu rada koji najviše pospešuje efikasnost komandovanja, može postići solidna uigranost za KŠRI i druge značajne vežbe.

Razumljivo je što ovako postavljen sistem grupnih zanimanja i štabnih ratnih igara (pa i tehničke i taktičke obrazovne pripreme za njih) zauzima toliko vremena da se u istoj nastavnoj godini gotovo i ne mogu izvesti i KŠRI. Zbog toga smatram da bi bilo celishodnije da se u prvoj nastavnoj godini izvedu grupna zanimanja i ŠRI, a u drugoj KŠRI. To bi omogućilo studiozniji rad i solidniju pripremu nego kada se sve obavi u jednoj nastavnoj godini.

Značaj studijskih grupa na grupnim zanimanjima. Pokazalo se da je dosadašnji način rukovođenja grupnim zanimanjima, na kojima je svaki učesnik stavljen u sve uloge (u ulogu komandanta i svakog organa komandi) bio dobar metod obučavanja starešina, pre svega, u razvijanju sposobnosti za svestranije proučavanje taktičke situacije, u sagledavanju celokupne problematike za upotrebu jedinice u borbi i u usavršavanju u komandovanju, itd. Metodnom zamenljivosti postiže se opšta vojna kultura i razvija sposobnost, pa ga treba i dalje primenjivati u radu.

Ali danas je sve značajnija uža specijalizacija, celishodna podela poslova. To načelo treba poštovati i u grupnim zanimanjima. Reč je o tome da svaka taktička pretpostavka sadrži mnogo pitanja koja se moraju posebno izučavati da bi bila uspešno rešena. Evo samo nekih: problem formiranja i razvoja novih jedinica; dovođenje jedinica u zone za napad ili odbranu (a da ne budu tučene u pokretu); procena najrentabilnijih ciljeva u rasporedu protivnika za nuklearne udare i položaj tih ciljeva u trenutku kad se može ostvariti najefikasnija nuklearna vatra; zatim, najugroženiji rejoni u zoni dejstava sopstvenih jedinica i način njihove zaštite od nuklearnih udara protivnika, itd. Temeljno izučavanje ovih i drugih pitanja, s namerom da se pronađu najbolja rešenja, može se poveriti grupama starešina s tim da one imaju karakter tela privremenog sastava. U te grupe bi ušle, zavisno od pitanja koja treba obraditi, starešine za opštevojne i druge specijalnosti. Za izučavanje, na primer, pokreta jedinica grupu bi sačinjavali operativac, saobraćajac, inženjerac; a za probleme PNHBO starešine iz ABHO-jedinica, opštevojni, artiljerijski, vazduhoplovni starešina, itd.

Kad god smo organizovali ove grupe, pokazalo se da je to bilo višestruko korisno. Prvo, najvažnija pitanja su brzo i temeljito izučena, drugo, taj oblik rada omogućava da se veći broj oficira starijih

ili mladih angažuje u izuzetno značajnom poslu na grupnim zanimanjima.

Pripreme starešina treba organizovano usmeravati. Poznato je da opšti sistem obučavanja starešina na zadacima koji ih očekuju u miru i u ratu, osim grupnih zanimanja i ŠRI, ulaze i drugi oblici: individualni rad, pre svega, zatim predavanja, seminari, tehnički zborovi, itd.

Svaki oblik rada ima svoj značaj. Ali, u celom sistemu najvažnije je ipak to da komande budu dobri organizatori, da dobro usmeravaju obuku starešina kako bi bili podstaknuti na učenje. To je naročito važno kad je u pitanju samostalan rad starešina, bez koga se, danas, ne može

ni zamisliti držanje koraka sa vremenom. Ali, treba biti načisto s tim da će taj rad biti utoliko uspešniji ukoliko komanda stvori starešinama što povoljnije uslove za učenje (pravilan izbor načina rada, celishodna podela zadataka, štednja svoga i vremena drugih, itd.), ako se starešine umešno upućuju da izučavaju najaktuelniju literaturu i novine u oblasti vojne nauke i tehnike.

Ima mnogo mogućnosti da se starešine podstiču na učenje. Jedan od njih je rešavanje taktičkih zadataka koje dajemo starešinama prilikom obilaska jedinica. Već prema nastavnim ciljevima koje želimo postići u nastavi, takvim zadacima izoštravamo pažnju starešina i usmeravamo ih na najbitnije zadatke koji ih očekuju. Priprema takvih zadataka je, naravno, veliki i složen posao za operativno-nastavne organe viših komandi, ali praksa pokazuje da se takvi napori višestruko isplate.

General-major
Dušan HRSTIĆ